

B.Umurqulov

**HOZIRGI O`ZBEK ADABIY
TILIDAN MASHQLAR
TO`PLAMI**

**O`zbekiston Respublikasi
Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligi**

Termiz davlat universiteti

B. Umurqulov

**HOZIRGI O`ZBEK ADABIY
TILIDAN MASHQLAR TO`PLAMI**

Termiz–2007

Umurqulov Bekpo`lat

**HOZIRGI O`ZBEK ADABIY
TILIDAN MASHQLAR TO`PLAMI**

Universitet ilmiy kengashi
Tomonidan nashrga tavsiya etilgan

**Taqrizchilar: filologiya fanlari nomzodi
dotsent
filologiya fanlari nomzodi
dotsent**

S. Rahimov

A.Omonturdiev

MORFEMIKA

Morfemik tahlil tartibi

1. Morfemalarni aniqlash.
2. O`zak va affiks morfemalarni ajratish.
3. Affiks morfemalarning turlarini aniqlash.
4. Affiks morfemalarni tuzilishiga ko`ra turini aniqlash.
5. Affiks morfemalar qanday negiz hosil qilishini aniqlash.

Namuna: kitobxonlardan. Bu so`zda to`rtta morfema bor. Kitob – o`zak morfema qolganlari affiks morfemalardir. -xon – so`z yasovchi affiks morfema (lug`aviy negiz)? -lar – shakl yasovchi affiks morfema (morfologik negiz)? -dan – so`z o`zgartiruvchi affiks morfema (sintaktik negiz). Barcha affiks morfemalar tuzilishiga ko`ra sodda.

Yog`ingarchilik so`zida uchta morfema mavjud. Yog` – o`zak, -in so`z yasovchi affiks morfema (lug`aviy negiz), garchilik – so`z yasovchi affiks morfema (lug`aviy negiz).

-in, tuzilishiga ko`ra sodda, garchilik, -gar, -chi, -lik qismlardan tashkil topgan murakkab qo`shimchadir.

1-mashq. *Mustaqil so`zlarni lug`aviy va grammatik ma`noli qismlarga ajrating.*

1. Bahor odamlarni uydan etaklab chiqqan, oftob zax uylarning derazasidan mo`ralab qishdan qolgan rutubatni haydamoqda. (S.A.) 2. Qiz xayrlashib avtobusga chiqqanida xuddi bir zarur gapi bo`lib, unutganday orqasiga – Saidiyga qaradi. (A.Q.) 3. E`tiroz bildirgan kishining tovushi supurgi bilan urilgan arining tovushiday birdan o`chdi. (A.Q.)

4. Hovlining to`rt tarafi turlik ehtiyoj binolari bilan va to`rdagi binoning ikki biqini katta uylar bilan o`ralgan bo`lib bu ikki uyning orasig`a o`lturgan koshinkor va naqshin chorxari ayvon bu hovlining birinchi martaba ko`zga chalinadig`an ortiqliklaridandir. (A.Qod.)

5. Daryoning quyi tomonida ko`ringan sel oqimi o`rkach-o`rkach to`lqinlari bilan yuqoriga qarab bostirib kelardi. (T.Mal.)

6. – Aqllik kishilarning o`g`ullari ustidan qilg`an ushlari albatta noma`qul bo`lmas, – dedi. (A.Qod.)

7. Birdan boshi aylanib, go`yo ro`parasidagi paxtazor ham bir sidra chayqalib ketganday bo`ldi. (O`.U.)

2-mashq. So`zlarni o`zak va affiks morfemalarga ajrating. Affiks morfemalarni turini aniqlang.

1. O`tirganlarning ayrimlari domlaning yuzi uchun piq-piq kulib qo`yishdi. (O`.U.) 2. Devorlari nurab qolgan hovlining kungay tomonidagi ayvonda keksagina bir xotin kamzuliga tugma qadab o`tiribdi. (S.A.)

3. Amirzodamning soʻzlari qulingizga sari toj boʻlsin! Ertagayoq novvoylarga un berib, ochlarga non yopitirib tarqatishni men oʻz zimmamga olurman! (P.Q.) 4. Mehmonxona eshigini ochib gugurtni chaqqan vaqtida mehmonxonaning oʻrtasida ikki qulochini keng yozib Poshshoxon turardi. (Ch.) 5. Bilib qoʻying, oʻrtoq Komilov! haqiqat egiladi, lekin sinmaydi! Kelajak va tarix sizning bu hatti-harakatlaringizni kechirmaydi! (O.Y.) 6. Yigit yalt etib qoʻshni dalaga qaradi. U yerda xotin-xalajlar, bola-chaqalar chuvillashib paxta terishayotgan edi. (M.I.)

3-mashq. Soʻzlarni morfemalarga ajratib affiks morfemalarni qanday negiz hosil qilganini izohlang.

Namuna: soʻzlarini – soʻz \lari\ ni – sintaktik negiz, tinglab-tingla \ b – morfologik negiz.

1. Murotali uning soʻzlarini chidam bilan tinglab, uncha ham ishonmaganday boshlarini chayqardi. (Sh.R.) 2. Ayvonda bosma gulli boʻz koʻrpa yopilgan pastakkina tanchada qizlar oʻtirardi. (O.) 3. Toʻgʻri, oʻtgan kuni saharda rasadxonaga kirib kelgan ustod bu toʻgʻrida soʻz ochmadi. (O.Y.) 4. Salohdor fonusni baland koʻtargancha roʻparadagi eshikni ochib unga yoʻl berdi. (O.Y.) 5. Ummatali boshqa gap soʻramadi. Ishini bitkazib egarga mindi-yu, xayr ham demay joʻnab ketdi. (S.A.) 6. – Ishing boʻlmasa kitob oʻqi, husnixat ol: sen kulolning qizi emassanki... (A.Qod.)

4-mashq. Berilgan affiks morfemalarni jadvalga joylashtirib chiqing.

soʻz yasovchi affikslar	shakl yasovchi affikslar	soʻz oʻzgartiruvchi affikslar
----------------------------	-----------------------------	----------------------------------

-chi, -boz, -dor, -paz, -ning, -ga, -zor, -man, -iston, -k, -ik, -miz, -ay, -gin, -sin, -li, -choq, -loq,

-iy, -gi, -simon, -san, -ingiz, -sinlar, -la, -chak, -ona, -no, -ser, -m, -ng, -inch, -ing, -dan, -lik, -ni, -oq.

Morfemikaga oid tayanch soʻz va morfema tushunchalar: oʻzak, oʻzak morfema, affiks morfema, negiz, lugʻaviy negiz, morfologik negiz, sintaktik negiz, tub negiz, yasama negiz, sodda negiz, qoʻshma negiz, lugʻaviy maʼno, grammatik maʼno, soʻz yasovchi, shakl yasovchi qoʻshimcha, soʻz oʻzgartiruvchi, qoʻshimcha, sodda qoʻshimcha, murakkab qoʻshimcha.

Soʻz yasalishi va soʻzlarning tuzilishiga koʻra turlari tahlili

1. Soʻz yasalishining usullari.
2. Yasovchi asosning qaysi turkumga mansubligi.
3. Yasovchi affikslar.
4. Soʻzlarning tuzilishiga koʻra turlari.

Namuna: Koʻksaroy: yasalish usuliga koʻra – sintaktik usul. Ikki soʻzning qoʻshilishi asosida yasalgan. Haybatli: yasalish usuliga koʻra – morfologik usul. Haybat soʻzi asosida

-li qo'shimchasi yordamida o'zakdan anglashilgan ma'noning kuchliligini ifodalovchi sifat yasalgan. Ko'ksaroy – qoshma so'z, ko'k va saroy so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

5-mashq. Ko'ksaroyning kungurador devorlari qorong'ida cho'ng qoyaday haybatli tuyuladi.(O.Y.)

1.To'riga qo'yma tilladan yasalgan o'ymakor kursi o'rnatilgan salomxona nimqorong'i edi.(O.Yo.) 2. U, usta Hazratqul bilan xayrlashar ekan, qurilish materiallari olish uchun yordam qilishga va'da berdi. So'ngra, epchillik bilan Boychivorga mindi-yu, Oltinsoyga qarab yo'l oldi.(Sh.R.)3. Lekin u o'tlanib, uyiga qaytayotganda sal hovuridan tushdi-yu, Uzun Hasan aytgan so'nggi gaplarda ochchiq bir haqiqat borligini sezdi.(P.Q.)

4. Xobgohdan ikki xona narida hashamatli tanobiy uyda allaqachon tuzib qo'yilgan dasturxon Mirzoga muntazir edi.(P.Q.)

6-mashq.Gaplarni o'qing. Tub va yasama so'zlarni aniqlab, qanday usul bilan yasalganini ayting.

1. Qishki imtihon kunlari yaqinlashganda dars tayyorlash uchun kechqurunlari fakul'tetga kelishga to'g'ri keldi.(A.Q.)2. Tanholik- shoirga dil ehtiyoji, xayolga oshnolik -buyuk baxtingiz.(E.B.) 3.Pastda qamishzor botqoqlik va uning ustidan o'tgan uzun yog'och ko'prik bor edi.(P.Q.)4. Qal'a etagida Kosonsoyning Sirdaryoga guvillab qo'yilayotgani, ikki daryo to'lqinlari bir-birlari bilan olishib, qirg'oqqa shaloplab urilayotgani uzoqdan eshitilib turadi. (P.Q.)5. Bu shifobaxsh suvning topilganiga hali bir yil ham bo'lgani yo'q.(O.Y.) 6. Bolalar yerdan joy topolmay, marvartak tutlarga va suvi Andijon zilzilasidan keyin qurib qolgan kattaariq labidagi tollarga chiqib olganlar.(M.I.) 7. Biz tavakkalchi qimorboz emasmiz.Biz xalq ishonch bildirib saylagan rahbarlarmiz.(Sh.R.) 8. Osmondan mayin, engil qor uchqunlaydi.Qatqaloq ko'chalarda sovuqdan junjigan odamlar tirikchilik tashvishidan shoshilib, biri bozorga borar, biri bozordan qaytar edi.(O.)

7-mashq. Quyidagi so'zlardan morfologik usul bilan yangi so'zlar yasang: o'qi, kitob, yaqin, tez, ish, top, yuza, bil, chiroy, tasodif, foyda, dard, o't, olma, gul, mehnat, bog', hazil, baland, mehmon, ishon, ko'z, kuz, bahor, yulduz, supur, yashir, top, tut, chiz, suv, daromad, odam, tutat, siyoh, tila, chaqir.

8-mashq. Quyidagi jadval asosida so'zlar yozib chiqing. Ular yordamida gaplar tuzing.

Morfologik usuldagi yasamalar	Sintaktik usuldagi yasamalar.
-------------------------------	-------------------------------

9-mashq. Yasama so'zlarni ishtirok ettirgan holda ixtiyoriy matn tuzing.

10-mashq. Qo'shma va juft so'zlarga misollar topib ular yordamida gaplar tuzing.

11-mashq. Gaplarni o'qib, so'zlarning tuzilishiga ko'ra turlarini aniqlang.

1. Jannat xola qoraqo'ng'izni otashkurakda kuydirib kukunini murchga aralashtirib sepgan.(S.A.)2. Ikki navqiron yigit, zarang yo'ldan, boshlarini tik tutib, kunchiqarga-quyosh tomonga ketib borar edilar! (M.Do'st.) 3. Mana, uning suyangan tog'lari! Hammasining ustida avrasi movut sovsar va tulki po'stin, qimmatbaho kimxob to'n,

boshlarida la'l va inju qadalgan qunduz telpak.(O.Y.) 4. Qosh-qovog`ini osiltirib o`tirgan Muhammadmansur, ranjigan ohangda dedi.(O.) 5.U yosh juvonlik baxtidan, o`yinkulgilaridan barvaqt ayrilgan, barvaqt g`am-g`ussaga cho`mgan mushtipar ona edi.(M.I.)

12-mashq. Berilgan gaplardagi so`zlarni qo`yidagi jadvalga joylashtiring.

1.Mana yor-do`stlarining yuziga qarolmay qoldi.(S.A.) 2.Maboda, uchrashsalar edi, balki oshno o`zini O`rtaqo`rg`onga katta ishlar yo`liga ilk bor chiqarib qo`ygan savobtalab karvonboshini tanigan bo`larmidi.(M.Do`st.) 3. -Anvar qori boyga murojaat etdi, -xalqimiz bid`at, xurofot botqog`iga qolib borur, buning boisi nedur? Ilm- urfonda mutlaqo mahrum, nodonlik- gumrohlikka muttasil g`arq bo`lmishlar. (O.) 4. Yo`q, yo`q haqligimizga ishonaman, bu olijanob ishda odamlar bizni qo`llab-quvatlaydi. (Sh.R.) 5. - Mayli endi, azizim besh-olti yil emas, besh -oldi, kun deyapti-ku? Kep qolar erta-indin. (O.Y.) 6. Qo`rchiboshi uch tomoni devorday tik qoyatosh bo`lgan toqqa durustroq qaradi-yu, taxtiravon ishlatish fikridan qaytdi. (P.Q.) 7. Uning endigi hikoyasi Kenja aytgancha, bu kunning muhim mavzui-yer islohati to`g`risida edi.(A.Q.) 8. Bu xabarni eshitkuchi Kumushbibining qora ko`zlari jiq yoshg`a to`lib, kipriklari yosh bilan belandilar. (A.Qod.)

Sodda		qo`shma so`zlar	murakkab so`zlar	juft so`zlar
tub	yasama			

So`z yasalishi va so`zlarning tuzilishiga oid tayanch so`z va tushunchalar:

so`z yasalishi, morfologik usul, sintaktik usul, ichki yasalish, tashqi yasalish, sodda so`z, tub so`z, yasama so`z, qo`shma so`z, murakkab so`z, juft so`z.

TEST SAVOLLARI

1.Grammatik ma`no hosil qiluvchi vositalarni aniqlang.

- A) so`zlar, so`z shakllari
- B) iboralar, sinonimlar.
- C) qo`shimchalar, so`z tartibi
- D) omonimlar, yordamchi so`zlar.

2. So`zning grammatik shakllari tuzilishiga ko`ra necha xil.

- A) 2
- B) 5
- C) 6
- D) 3

3. Analitik-sintetik shakldagi so`zlar qatorini belgilang.

- A) yozdim, bolalar
- B) qalam bilan, tog` tomon
- C) uyga tomon, ishga yarasha
- D) ish bilan, kitobdan

4. Kitobxonlarimizdan so`zi ma`noli qismlarga to`g`ri ajratilgan qatorni belgilang.

- A) U 4 ta ma`noli qism.O`zak, so`z o`zgartiruvchi, so`z yasovchi, shakl yasovchi.
- B) 3 ta ma`noli qism.O`zak, shakl yasovchi, so`z yasovchi.
- C) 4 ta ma`noli qism.O`zak, so`z yasovchi, shakl yasovchi, so`z o`zgartiruvchi,

D) 6 ta ma'noli qism.O`zak, so`z yasovchi, shakl yasovchi, shakl yasovchi, so`z o`zgartiruvchi.

5. Qanday negiz lug`aviy negiz deyiladi.

A) Tub so`zlar lug`aviy negizni tashkil etadi.

B) Qo`shma va juft so`zlar lug`aviy negiz hisoblanadi.

C) So`z o`zgartiruvchi qo`shimchalar lug`aviy negiz hosil qiladi.

D) So`z yasovchi qo`shimchalar bilan hosil bo`lgan negiz lug`aviy negizdir.

6. Shakl yasovchi qo`shimchalar qatorini belgilang.

A) -chi, -ning,-oq -ku, -chan.

B) -dan, -mi, -lik, -bon, -ik

C) -lar, -loq, -mtir, -nchi, -ta

D) -cha, -miz, -lab, -ku, -da

7. Qaysi hodisa bilan bog`liq ravishda so`zning ham lug`aviy, ham grammatik ma`nolari o`zgaradi.

A) so`zlarni turlash bilan

B) so`zlarni tuslash bilan

C) so`z yasalishi bilan

D) so`z o`zgarishi bilan.

8. Unumli so`z yasovchi qo`shimchalar qatorini belgilang.

A) -chi, -li, -bon, -paz, -do`z

B) -an, -la, -ma, -k, -il

C) -cha, -ma, -li, chi, -choq.

D) -li, -la, -gi, -lik, -ma

E) -la, zor,-iston, lab, -an.

9. Omonim qo`shimchalar berilgan qatorni aniqlang.

A) -la,- be, -siz, -oq, lik

B) -oq, -ch, -ma, -m, -siz

C) -cha, -lik, -lar, -tip, -lash

D) -xon, -do`z, -bon, -paz, -shunos

10. Qaysi gapda tub va yasama so`zdan iborat qo`shma so`z berilgan.

A) U hamqishloqlarini kutib turibdi.

B) Mehmondo`stlik xalqimizning azaliy odati.

C) Bugungi ishni ertaga qoldirma.

D) Chin do`stlikni qadrlash lozim.

11. So`zlarni takrorlash asosida hosil bo`lgan juft so`zlar qanday shakllarda bo`ladi.

A) Birinchi so`z tarkibida -ma qo`shimchasi bo`ladi.

B) O`rin payt va jo`nalish kelishigi shaklida

C) So`zlar tarkibida ayrim tovush o`zgarishlari bo`ladi.

D) A,B,C

SO`Z TURKUMLARI TAHLILI

Ot turkumi tahlili

1. Ma`nosiga ko`ra.

2. Kelishik shakli

3. Grammatik son va egalik shakllari.

4. Tub va yasamaligi

5. Tuzilishiga ko`ra turi.

6. Gapdagi vazifasi.

Namuna: Quvasoyning-ot, atoqli ot, qaratqich kelishigida, birlikda, sintaktik usul bilan yasalgan, qo`shma, gapda aniqlovchi vazifasida kelgan. Ko`z-ot, turdosh ot, aniq ot, belgisiz tushum kelishigi shaklida, egalik qo`shimchasi olmagan, tub sodda, gapda to`ldiruvchi vazifasida kelgan.

13-mashq. Gaplarni o`qing. Atoqli va turdosh otlarni aniqlang.

1. Tohir orqasiga o`girilib, Quvasoyning quyi tomonlariga ko`z yugurtirdi.(P.Q.) 2. Oxirgi darsning qo`ng`irog`i uning qulog`i ostida chalingandek juda qattiq eshitildi. (Sh.) 3. Abray polvonga xo`jasoatlik Jonibek polvon chiqdi.(T.M.) 4. Kechirasiz, bek aka-dedi Rahmat- men sizning Marg`ilon kelganingizni bu kun otamdan eshitdim.(A.Qod.) 5. Balki siz Mirzakarim akani tanirsiz, u bir necha vaqt Toshkandda qutidorliq qilib turgan ekan? (A.Qod.) 6. Yozgi ta`tilda Munisxon akasi bilan Qrimga ketib, Saidiy shaharda yolg`iz qoldi.(A.Q.) 7. Asrora Dildor bilan xayrlashmay o`tlarni rahmsiz bosib yong`oqzordan chiqib ketdi.(S.A.) 8. Qani otga mining, ketdik! Oltinsoyda qolasizmi yoki Qatortolga ketasizmi?(Sh.R.) 9. Ustoz Mirzo Ulug`bek osoyishta davrni kutar, Misriyai Qohiradan, Bog`dod va Damashq madrasalaridan fozillarni chaqirtirib, bu kitob va nodir qo`lyozmalarning mag`zini chaqtirish, ularni sharh ettirish niyatida edi.(O.Y.) 10. Vaholanki, Sharqu G`arbga kunday ayonki, Umrida hech yolg`on aytgan emas Ulug`bek. (M.Sh.) 11. Mag`ribdan to Xonbaliqqa, Rumdan Hindgacha, Misrdan to Tabrizgacha eng muhtaram zot. (M.Sh.)

14-mashq. Gaplarni o`qing, aniq va mavhum otlarni ajratib mavhum otlarning tub va yasama ekanligini aniqlang.

1. Amur Mirzo birdaniga kulgidan to`xtadi, ko`zlari hayratdan olaydi. (M.I.) 2. Odamlarni shod ko`rsangiz ortar g`amingiz, Go`zallikka duch kelsangiz bo`lasiz xasta! (M.Sh.) 3. Quvonchga to`yib qolgan ekanmi, ikki -uch chimdigan bo`ldiyu so`ng chetlanib, do`stining tamaddi qilishiga zavq bilan qarab o`tirdi.(M.Do`st.) 4. Hofizlar hamon qo`shiqni balandlatishardi. Ular ishq, vafo, mardlik haqida kuylashardi. (S.A.) 5. Gulda sira go`zallik qolmasa, ko`ngilda ham go`zallikka talab yo`qolgan bo`ladi.(A.Q.) 6. Bir quvonchim o`n quvonch bo`ldi. (T.M.) 7. Uning ko`zida haqsizlikka qarshi nafrat, isyon, iztirob va o`z ishiga ishonch, fidokorlik yonar, dadanikida esa o`jarlik, manmanlik, va g`araz xusumat aksi bor edi. (Sh.) 8. Yoshlik xayollari uni olis-olislariga, noma`lum kengliklarga eltib tashlagandiki, undan sira qaytgisi kelmas va qaytolmas edi.(O`U.)

15-mashq. Gaplarni o`qing. Yakka va jamlovchi otlarni ajrating.

1.Xalqni ma`rifat tomon boshlamoq bizning burchimiz. (O.) 2. ...ko`chalar chip (g`ov) bilan to`lgan, chip orqali shashvar, miltiq, xanjar, nayza, ushlagan olomon bilan liq edi.(A.Qod.) 3. Hali bu hisobga fuqarodan o`ldirilgan bechoralar kirmaydir. (A.Qod.) 4. Albatta, el foydasidan ko`ra o`z manfaatini oldingga surguvchi bu cho`talchi beklarga qarshi hojining sovuqqonlik saqlay olishi va asabiylashmasligi mumkin emas edi. (A.Qod. 5. Birodarlar, el shunday! El og`ziga elak tutib bo`lmaydi? (T.M.) 6. Teshaboy ham, xaloyiq ham o`sha tomonga qaradi.(M.I.) 7. Samarqandning aholisi, yuz mingta kishi. Hayot-mamot taqdirini kutar bir so`zda(M.Sh.) 8. — Aziz ulus! Hurmatli xaloyiq!- dedi u- Mulla G`affor, aljirab qopti, unga ishonmanglar! (M.Do`st.)

16-mashq. Birlik va ko`plikdagi otlarni belgilang.Ko`plikning qanday usullar bilan hosil bo`lganini aniqlang.

1. Iztirobli o'ylar tuni bilan mulla Fazliddinning ko'ziga uyqu qo'ndirmadi. (P.Q.) 2. Shaharning shimolidagi ko'rkam chorbog' baland devor bilan o'ralgan, darvozalarga soqchilar qo'yilgan.(P.Q.) 3.Shundan keyin xalq ham qo'zg'olmadi, asrlardan beri ko'pirib, o'kirib urilgan qudratli to'lqinlar ham yo'qolmagan tog'dek, mahkam tura berdi.(M.I.) 4. Pala-partish taxlab tashlangan qog'ozlarni ko'rgandayoq bu papkada kamida bir oylik yumush uyulib yotganini sezib, birdan hafsalasi pir bo'ldi.(O.U.) 5.Ikromjon qishloqda shuncha odam borligini bilmagan ekan.(S.A.) 7. Ikki kun to'xtovsiz davom etgan kuchli bo'ron cho'llar va qishloqlarda, yo'llar va ekinzorlarda ko'ngilsiz iz qoldirib ketdi. (Sh.R.) 8. Olisda, Ko'ksaroy tomonda hamon nog'oralar gumburlar, karnaylar suron solardi. Ko'chalar, guzarlar hamon kimsasiz osuda. (O.Y.) 9. Ulug'bekning ko'p navkarlari va sarkardalarini hibsga olgan.(O.Y.)

17-mashq. Egalik qo'shimchalarini olgan otlarni aniqlang. Egalik qo'shimchalarini tagiga chizib, shaxs-sonini ayting.

1. Bobur mulozimlari bilan mashq maydonidan chiqayotganida ko'nglida yangi bir istak uyg'onib, ko'zlari sho'x yiltiradi.(P.Q.) 2.- Umring uzoq bo'lg'ay qizim, -dedi. Dadang uydalarmi? (O.Y.) 3. Quyosh g'arbdagi cheksiz qumliklar bag'riga cho'kayotganida ular kiyimlarini kiyib, otlariga minib, navkarlar ihotasida qo'rg'onga qaytishdi. (M.) 4. Bundan besh-olti oy muqaddam, bahorda, dadasi uni kechqurun o'z ishxonasiga chaqirdi.(O.Y.) 5. Nizomjon ketmon dastasiga ko'ksini tirab unga qarab qoldi. (S.A.) 6. Farmonovning to's-to'polon xayolini tashqaridan eshitilgan mashina ovozi bo'lib yubordi.(O.Y.) 7. Yaxshiboyev Qo'ziboyning engidan ushlab, palatadan yo'lakka boshladi. (M.Do'st.) 9. Ustod, ko'zlari yarim yumuq boshini egib, xayolga tolib o'tirardi.(O.Y.) 10. Mirzo Ulug'bek qo'llarini shogirdining elkasiga qo'ydi.(O.Y.) 11. Murotalining Hovlisida qad ko'targan o'rik butun qishloqda mavjud bo'lgan daraxtlarning eng kattasi va eng chiroylisi edi.(Sh.R.)

18-mashq. Gaplarni o'qing. Egalik qo'shimchalarini olgan otlarni aniqlab, egalik qo'shimchasi qo'shimchasi qo'shilgan so'zlardagi o'zakning o'zgarishini izohlang.

1. Uning ko'nglidagi shubhalarni sezgan Qalandar qovog'ini soldi. (O.Y.) 2. O'rtog'ining bu samimiyatini Salti ham ko'z bilan ko'ribgina emas, ko'ngli bilan sezib alanglagan edi.(Ch.) 3. Ikromjonning yuragi kuyardi. (S.A.) 4. Nizomjon uning qo'ltig'iga tirak bo'ladi. Yuragidan iztirobli o'ylarni quvib chiqaradi.(S.A.) 5. Qalbim boyligi bo'lgan tuyg'u shukuhi haqqi, shu mo'tabar ayyomda xokingga sig'inaman. (E.V.) 6. Bag'ring tole nuriga to'lsin, Ona yurtim, munis makonim. (E.V.) 7. Ko'kragimda zarda egan Yigitali achchiqlandi-da, uni yoqasidan oldi. (T. Mal.) 8. Qovog'ini solib, jim o'tirgan Jo'raxon sekin o'rnidan turub, chiqib ketdi. (O.) 9. Kechasi bu bog' etagidagi bedazorda mijja qoqmay tong ottirdi. (O.Y.) 10. Dadasinigani og'zida qolib, Nizomjon sapchib o'rnidan turib ketdi-yu, beixtiyor bir-ikki qadam bosdi. (S.A.)

19-mashq. Gaplarni o'qing, otlarni topib, qaysi kelishikda qo'llanganini aniqlang.

1. Dasturxon yig'ishtirilayotgan paytda ko'chaning narigi betidagi qo'shni ko'rindi. (T. Mal.) 2. G'aflatda qolganlarning boshiga tushadigan tayoq yomon zil ketadi, deyдилar. (Ch.) 3. Keksa Munshiyning karvonga qo'shilib bunda kelishi Temur Malik diqqatini chulg'ab oldi. (M.) 4. Ular yana otlarga minib Munshiyni aravaga o'tqazib, daryo tomon qaytishdi. (M.) 5. Shorahimning xayolini yana mashinaning zo'riqqan o'kirishi chalg'itdi. (O.Y.) 6. Nizomjon uning ko'zlariga g'azab bilan tikildi-da, ko'chaga otildi.

(S.A.) 7. Farmonovning to's-to'palon xayolini tashqaridan eshitilgan mashina ovozibo'lib yubordi. (O.Y.) 8. Yaxshiboev Qo'ziyning engidan ushlab, palatadan yo'lakka boshladi. (M. Do'st.) 9. Ustod, ko'zlari yarim yumuq, boshini egib, xayolga tolib o'tirardi. (O.Y.) 10. Mirza Ulug'bek qo'llarini shogirdining elkasiga qo'ydi. (O.Y.) 11. Murotalining hovlisida qat ko'targan o'rik butun qishloqda mavjud bo'lgan daraxtlarning eng kattasi va chiroylisi edi. (Sh.R.)

20-mashq. Gaplarni ko'chiring. Bosh kelishikdagi otlarni aniqlab, gapdagi vazifasini tushuntiring.

1. P'olat qoplangan zalvorli eshik asta g'ichirlab ochildi-yu, qorong'i bo'shliq ko'rindi. (O.Y.) 2. Yo'lovchilar katta tosh yo'lga yetdilar, cho'lni to'sib turgan tog' ham o'ng tomonga chekindi-yu, yangi haydalgan yerlar, ko'm-ko'k dalalar ravshanroq ko'rindi. (Sh.R.) 3. Ikromjon bolalik izlari tushgan yo'llaridan, tor ko'chalardan yog'och oyoq bilan allavaqtgacha kezib uyiga qaytdi. (S.A.) 4. Yulduzlar miltirab turgan cho'l kechasida Nizomjon diliga ana shunday beg'ubor niyatni tugib qo'ydi. (S.A.) 5. Saidiy bir kuni universitetga ketayotganida paranjilik bir xotin yo'lini to'sdi. (A.Q.) 6. Agradagi Zarafshon bog'ida baland gulmohur daraxtlari bor. (P.Q.) 7. Tashqarida yomg'ir tingan, lekin osmon bulutli, qorong'ilikda hech narsani ko'rib bo'lmas edi. (P.Q.) 8. Birdan boshi aylanib, go'yo ro'parasidagi paxtazor ham bir sidra chayqalib ketayotganday bo'ldi. (O.U.) 9. Ota-bola anchagacha jim bordi. O'rta og'ir sukunat tushdi. Ota o'z o'ylari bilan bola esa otasi chehrasidagi g'amginlik sabablarini qidirish bilan mashg'ul edi. (M.I.) 10. Shunday yog'ingarchilik kunlari odamlar chodirdan chopon yopinib chiqib bir-birlarinikiga chopardilar. (S.A.) 11. Idoradan Oxunboy bilan Raimberdi toqqa chiqdi. Ularga ergashgan raislar sal orqaroqda qolishdi. (S.A.)

21-mashq. Qaratqich kelishigidagi otlarni aniqlang. Shu kelishik qo'shimchasini olgan so'zlarni o'zi bog'langan so'z bilan birgalikda ko'chiring.

1. Tollarning ko'm-ko'k sochpopuklari qizlarning mayda o'rilgan kokillariday selkillab tushmoqqa boshladi. (Ch.) 2. Shu chorxari ayvonning o'rta bir yerida ustida atlas ko'rpalar yopilgan tanchaning to'rida devorga suyanib, avrasiga qora movut sirilgan sovsar ro'stin kiyib bir kishi o'ltiradir. (A.Qod.) 3. Shaharning kunbotar tomonidagi etakdan boshlanuvchi Oqterak qishlog'ining choyxonasi kecha-yu kunduz ochiq bo'ladi. (T.Mal.) 4. Baytlarning gavharlarin, qiblayi olam, o'z tilining iplariga tizarkan shoir. (M.Sh.) 5. Nizomjon shu yoshga kirib dadasining gapini ikki qilgan bola emasdi. (S.A.) 6. Axxi qal'asining qamalga qolishi Mirzoga endi muqarrardek tuyuldi. (P.Q.) 7. Shaharning shimolidagi ko'rkam chorbog' baland devor bilan o'ralgan, darvozalarga soqchilar qo'yilgan. (P.Q.) 8. Tog'aning qoshlari chimirilib ketdi. U hech kimdan bunaqa savol kutmagan edi. (S.A.)

22-mashq. Gaplarni o'qing. Qaratqich kelishigi shaklidagi otlarni belgili yoki belgisiz qaratqich kelishigida ekanligini aniqlang.

1. Tanga yoqadigan erta bahor shabadasi g'ir-g'ir esib, odam ko'ngliga allaqanday tuyg'ular soladi. (S.A.) 2. Bolalar qo'lidagi shardek qip-qizarib oy asta ko'tarila boshladi. (S.A.) 3. Anhor suvi avval qizg'ish bo'lib, keyin bir qorayib oldi-da, jilvalari eritilgan kumushdek oqarib ketdi. (S.A.) 4. Viloyat gazetasining muharriri yozgan bosh maqolasining ostiga qo'l qo'yib, atrofida tizilib o'tirgan bo'lim mudirlariga qaradi. (A.Q.) 5. Yigit yaktagining cho'ntagidan buklanib, g'ijimlanib yirtilgan bir

nusha gazetani olib, muharrirning oldiga qo'ydi.(A.Q.) 6.Bir necha kun burun shahar odamlari chiqishib, Abdurahmon akaning ta'blarini xira qilibdilar.(T.Mal.) 7. Majnuntol barglari orasidan sirqib tushayotgan yomg'ir tomchilari qizning payvasta qoshlariga, tig'iz kipriklariga tekkan.(P.Q.) 8. Bahor odamlarni uydan yetaklab chiqqan oftob zax uylarning derazasidan mo'ralab qishdan qolgan rutubatni haydamoqda.(S.A.) 9. Shahar bir haftadan beri oftob yuzini ko'rgan yo'q.(A.Q.)

23-mashq. Gaplarni o'qing. Tushum kelishigi shaklidagi otlarni aniqlang. Belgili va belgisiz tushum kelishiklarini ayting.

1. Mirzo Ulug'bek bosh chayqab, miyig'ida kulimsirab qo'ydi. (O.Y.) 2.Nizomjonning ko'pdan beri endi iliq so'z eshitishi edi. (S.A.) 3. Umarshayx Mirzo kabutarlarni o'z qo'li bilan uchirishni yaxshi ko'rar edi. (P.Q.) 4. Talantni paymol qiladiganlar hozir ham yo'q emas.(A.Q.) 5. Vujudini ko'ngilsiz, mujmal, og'ir hislar chulg'ab olgandi.(O'.U.) 6. Qodir o'zini zo'rlab dars tayyorlamoqchi edi, ko'zi kitobda yaxmalak otib, hech narsa boshiga kirmadi. (Sh.) 7. Jannat xola shoshib-pishib bir-ikki piyola choy ichdi-da, uy yig'ishtirishga tushdi.(S.A.) 8. Oysuluv Nigorani kelin qilishni o'g'illari Shoqosim institutda o'qib yurgan vaqtlarida ko'p orzu qilgan...(O.Y.) 9. Mana bu manzarani qaranglar qizlar-dedi Manzura oraga tushgan ko'ngilsizlikni tarqatish maqsadida.(O.) 10.Shoh asarin tamom qilgan rassomday, varaqlayman bu chamanlar daftarin. (G'.G'.)

24-mashq. O'qing.Tushum kelishigidagi so'zlarni aniqlab, so'rog'ini va gapdagi vazifasini ayting. O'zi bog'langan so'z bilan birgalikda ko'chiring.

1.U gapni nimadan boshlashini bilmasdi.(A.Q.) 2. Hozirgi dilsiyohlikni unitish uchun esiga tushgan har xil voqealarni palapartish o'ylay boshladi, uzuq-yuluq xayollar bilan hissiz bir holda yotaverdi.(O'.U.) 3. Sodiq nimadir yozib o'tirardi.Mirsalimni ko'rib o'rnidan turdi, qo'lini oldi. (Sh.) 4.Bahor odamlarni uydan etaklab chiqqan oftob zax uylarning derazasidan mo'ralab qishdan qolgan rutubatni haydamoqda. (S.A.) 5. Haq yerini topar degan dono so'zni, siz yaxshi bilasiz, qariya-dedi Jumaboy cholga murojaat qilib, (O.) 6.Shu bilan suratni o'tga tashlamoqchi bo'lib egildi.(P.Q.) 7. Tohir ko'priikka qaytib chiqdi-yu boltani qo'lga olib, g'azab bilan ko'prik qanotlarini urib sindira boshladi.(P.Q.) 8.Uning konglidagi shubhalarini sezgan Qalandar qovog'ini soldi. (O.Y.) 9.Osilib turgan o'rgimchak ipini qimirlatgudek zarracha shabadaning yo'qligi odamlarni har kungi qiynoq bilan qiynardi.(M.I.) 10.Bo'ynidan shohi qiyiqni olib yuzlarini, bo'yinlarini muzdek suvga yuvib oldi-da, anhorning beozor oqishiga havas bilan qarab qoldi. (S.A.)

25 -mashq. Qaratqich va tushum kelishigidagi so'zlarni aniqlab, gapdagi vazifasini va qaysi so'z bilan bog'langanini tushuntiring.

1.Aziz yana Shorasulning kechagi qilig'ini esladi.(O'.U.) 2. Hamrohi samanning bejo pishqirganini va oldingi oyoqlarini ko'targanda chiqqan dupurini eshitib, cho'chib orqasiga qaradi.(M.I.) 3. Qodir na havoning dimini, na vaqtning o'tganini bilardi.(Sh.) 4. Yo'l- yo'lakay ukasining qo'yniga qo'l soldi.(Sh.) 5. Yo'q otaxon do'stimning so'zi to'g'ri, biz nodonmiz, -dedi Jymaboy, ko'kragini ko'rsatib.(O.) 6. Saharlikni yeb yo'lga tushgan yov qoshinining oldingi to'pi ko'priikka chiqa boshlaganda tong qorong'isi hali tarqalmagan edi. (P.Q.) 7.Duradgorlardan biri yog'ochning appalangan joyini Tohirning otasiga ko'rsatib, o'z shubhasini aytmoqchi bo'lganda, usta buning oldini olib labini tishladi.(P.Q.) 8. Onda -sonda tutun ichidan

olovning yolqin tili bir ko`rinib, yana tezgina tutun ichiga kirib g`oyib bo`lardi. (Sh.R.)
9. Mirzo Ulug`bek chodirning o`rtasida qora qunduz.. telpaklik boshini egib, qotib qoldi. (O.Y.)

26-mashq. Belgili va belgisiz Qaratqich va tushum kelishigidagi otlarni qatnashtirib gaplar tuzing.

27-mashq. Gaplarni o`qing. Jo`nalish kelishigidagi otlarni aniqlab, gapdagi vazifasini tushuntiring.

1. Shu qarashlarning birida xirmonga paxta ko`tarib kelayotgan bir ayolga ko`zi tushdi.(M.I.) 2. Olisda o`t yonishiga qaramay, shaharlar vayron bo`lishiga, odamlar o`qqa uchishiga qaramay bari bir odamlar ko`ngliga allaqanday ilqlik olib kirardi. (S.A.) 3. Arava eshik oldiga kelib to`xtadi.(S.A.) 4. Qazi-qartali palovni xo`p oshagandan keyin ulamolar somsaga, yumshoq non bilan murabboga, asalga o`tishdi.(O.) 5. U hissiyotga berilib asl maqsadidan uzoqlashayotganini his etdi.(T.Mal.) 6. Cho`lga boshlangan hujum avjida edi. Ufqlargacha cho`zilib ketgan qo`riqda qilingan to`ng`ich ishlar yaqqol ko`rinib turardi.(Sh.R.) 7. Qalandar boshini ko`tarib jovonlarga uzoq tikildi.(O.Y.) 8. -Bu hisobsiz xazinani qayga yashiraman? Qanday yashiraman Qalandar? — Sandiqlarga solib, boshqa shaharlarga olib ketmoq darkor! (O.Y.) 9. Qutidor yana tushunolmay taajjub bilan mehmonlarga qarab oldi.(A.Qod.)

28-mashq. Gaplarni o`qing. O`rin-payt kelishigidagi otlarni topib, qanday so`roqqa javob bo`lishini ayting. Gapdagi vazifasini izohlang.

1. Bu shabadalar qanotida qirlarda ungan pista mag`izdek yashil guyohlarning tarovatli hidini olib ketdi. (S.A.) 2. Ko`cha-kuyda samovarda biror janjalni, g`avg`omi chiqquday bo`lsa, sekin ship etib qochib qolardi.(O.) 3. Nihoyat, podshoh ham, mulozimlari bilan ko`prikdan o`tib Quvada to`xtamasdan yo`lida davom etdi. (P.Q.) 4. Ikki kun to`xtovsiz davom etgan kuchli bo`ron cho`llar va qishloqlarda yo`llar va ekinzorlarda ko`ngilsiz iz qoldirib ketdi.(Sh.R.) 5. Qalandar qo`llari ko`ksida oyoq uchira bir-ikki qadam bosib shayxning ro`parosiga tiz cho`kdi.(O.Y.) 6. Otabek Marg`ilon kelganini ikkinchi kuni poyafzal bozorida bo`lgan edi.(A.Qod.)

29-mashq. O`qing. Chiqish kelishigidagi otlarni topib, so`rog`i va gapdagi vazifasini ayting.

1. Dehqon osmonga qarab yaxshi havodan quvonsa, yerga qarab mo`l hosildan suyunadi.(M.I.) 2. Ko`chadan oyoq tovushlari ham eshilib qoldi.(S.A.) 3. Bu kuylardan, musiqa sehridan ko`ngillar ziyoga, shavqqa to`lib ravshanlashdi, mayin hislarga balqidi.(O.) 4. Uzoq sukutdan keyin, ichidan bir uh tortib davom etdi.(O.) 5. Ko`prik arralangan joyidan singanga o`xshaydi.(P.Q.) 6. Ular katta yo`l pastidagi so`qmoqdan borardilar.(Sh.R.) 7. Ko`zlaridan oqqan marvarid tomchilarini shu sirlik ariq suvi bilan yuvdi, bir martabagina emas-qaytalab -qaytalab yuvdi.(A.Qod.) 8. Baland ayvonning to`ridagi sariq bo`yoqqa bo`yalgan derazadan pastlangan osma chiroq ko`rinib turar edi.(A.Q.) 9. Tong yorishmasdan yo`lga tushib qishloqdan chiqar -chiqmas ashulani baland qo`ygan Zebi necha yillik g`am-tashvishlaridan to`rt-besh kun ichida ortig`i bilan yozilib kelardi, o`z orqasida o`ynayotgan o`yinlardan xabarsiz edi. (Ch.) 10. Nizomjon itoatkorlik bilan o`rnidan turib yonboshidagi tugunchasini ko`tarib unga ergashdi.(S.A.)

30-mashq. Nuqtalar o`rnida kerakli kelishik qo`shimchalarini qo`yib, gaplarni ko`chiring.

1. Arova keti... ergashib kelgan yigit sekin engashib, komissiya raisi... nimadir dedi.(A.Q.) 2.U eshik... oshish.. ham, ochib kirish...ham bilmadi, qaytishi... ham: ichkari.. odam ko`p edi.(A.Q.) 3.Aziz yotgan joyi... bir necha bor u yoq...bu yoq.. ag`darildi. (O`U) 4. Yigit chanoqlar.. tashib chiqqan oppoq paxtalar... ko`rdi-yu, o`zi... ham yosh chehrasi shu chanoqlarday ochilib ketdi. (M.I.) 5. G`ulomjon gap... aralashmadi, qovun.. ham yoyilib emadi, xirmon orqasi... gi terakzor... sayrayotgan bulbul nolasi... hushi ketib o`tirdi, tez-tez o`sha tomonga qarab, bulbul.. xayol ko`zlari bilan qidirar edi.(M.I.) 6. Yer.. qor ketgan bo`lsa ham ko`lmak suvlari... beti ertalab... yaqin piyoz po`stidek muz boylardi. (S.A.) 7. Shu topda u surat.. qarab o`tirib, munis, hammavaqt ko`zi.. hayoti... nolish sezilib turgan onasi... eslab ketdi. (S.A.) 8. Buratog`... Bobur yoshligi... yaxshi ko`rar edi. Tekis vodi... o`rtasiga tushgan bu baland tog` odamlar... hayratlantirish uchun yaratilganga o`xshardi. (P.Q.) 9. Darvoza.. boshlangan kenf xiyobon... xazonlar... qirmizi poyondoz to`shalgan edi.(O.Y.) 10. Saidiy ertasiga sheriklari bilan shahar... qaytadigan kuni kechqurun yotoqxona... ketayotib yo`l... Murodxo`ja domla.. uchratdi. (A.Q.)

31-mashq. Tub va yasama otlarni aniqlang.Qanday usul bilan yasalganini ayting.

1. Bolaligi bemaolchilikda o`tgani uchun uning hayot haqidagi tushunchalari g`arib va bir yoqlama edi. (O`U.) 2. Qog`ozini ko`rsatdi, o`z ko`zim bilan ko`rdim.- dedi Sodiq ishonch bilan.(Sh.) 3.Dalalar va adirlarda o`rib olingan bug`doyzorlarda hatto olis bog`larda biron-bir odam qorasi ko`zga chalinmas, hatto qirlarda mollar ham ko`rinmas edi.(O.Y.) 4. -Tovba, xursandchilik odam bolasini nimalar qilmaydi-ya! qarang, oqsoqol kecha xokimni g`ajib tashlagunday bo`lib, yovlashib o`tirgan xalq, mana bugun uni boshiga ko`tarayapti .(M.I.) 5. Hademay, Teshaboy, Mingboshi, oqsoqollar, ellikboshilar toqqa chiqib kelishdi.(M.I.) 6. Eshik oldidagi sement pilla poyaning usti, anhor bo`ylari majnuntollarning osti, butun bog` turli rangdagi ko`rpalar bilan chiporlangan. (A.Q.) 7. Oyqizning orzu-umidlari Oltinsoyliklarning orzu-umidlariga qo`shilib bitta oqimni tashkil qilardi.(Sh.R.) 8. Shaharning kunbotar tomonidagi etakdan boshlanuvchi Oqterak qishlog`ining choyxonasi kecha-yu -kunduz ochiq bo`lardi.(T.Mal.) 9. Hovuz labidagi majnuntolning chilvir sochlari ostiga qo`yilgan ikkita temir so`ri kun bo`yi qishloq qariyalari bilan band bo`ladi.(T.Mal.)

32-mashq. Gaplarni o`qing. Yasama otlarni topib qanday ma`nodagi otlar yasalganini ayting. Ot yasovchi qo`shimchalarning tagiga chizing.

1. Xiyobonning oxirida anorzor tepalikning shundoq yon bag`rida tiniq bir chashma shildirab oqardi.(O.Y.) 2. O`zim olib kelganimda kamchiliklari ko`rsatilar va bu ko`rsatmalarning keyingi ishlarim uchun katta yordami tegar edi. (A.Q.) 3. Qorong`ilik cho`kkan bir paytda, yangragan ovoz bo`ron hayqirig`idan kuchliroq eshitilardi.(Sh.R.) 4. Kuygan yerlar tugab g`uj-gu`j bo`lib o`sgan savag`ichzor boshlandi. (S.A.)5. U zargarlar rastasidan o`tib, Ko`ksaroyga yaqinlashib qolgan edi.(O.Y.) 6. Aksariyat yoshlar ziyolilar, yangi maktab muallimlari- ma`rifatparvar jadidlar, ustalar, mardikorlar, duradgorlar ko`p edi. (O.) 7. Po`lar sandiqni qulfini sindirib ochib, undagi qog`ozlarni titkilayotgan bosqinchilar uy egasini ko`rib, darchadan ayvonga sakrashdi. (P.Q.) 8. -Bu xushomat emas, tentak, odamgarchilik.(Sh.) 9.Eshikdan kiraverishda,

chapda stol. Unda telefon siyohdon.(Sh.) 10. U mashinasini suvoqlari ko`chib tusha boshlagan uy qarshisida to`xtatdi.(T.Mal.) 11. Hozirgi yoshlar, nafaqat yoshlar hatto o`z tengdoshlari ham bu gaplarga ishonmaydi.(O.Y.)

33-mashq. Gaplarni o`qing.Qo`shma va juft otlarni toping. Qo`shma va juft otlar tarkibidagi so`zlarni qaysi turkumdanligini aniqlang.

1. Yoshlikda bilinmaydi, umr o`yin kulgi bilan o`taveradi.(Sh.) 2.- Horib- charchab zo`rg`a-zo`rg`a oyoq tashlab qo`shxonalariga qaygan vaqtlarida yarim kechaln ancha o`tib qolgan edi. (Ch.) 3. Xorazmshoh saroyidagi 16 ustunli, oq ganchli xonada tantanavor qabul qilingan elchilar bilan suhbat odatdan tashqari qisqa bo`ladi.(M.) 4. Mehriniso bu xonadonga kelin bo`lib tushgan kundan boshlab chol- kampir uni o`z qizlaridan yaxshi ko`rishsa korishadiki, yomon korishmaydi!. (O.Y.) 5. Quvasoy botqog`ining ustidan o`tgan mana shu uzun yog`och ko`prik ham Mulla Fazliddin chizib bergan tarh bo`yicha qurilgan.(P.Q.) 6. Qal`a etagida Kosonsoyning Sirdaryoga guvillab quyilayotgan , ikki daryo to`lqinlari bir -birilari bilan olishib, qirg`oqqa shaloplab urilayotgani uzoqdan eshitilib turadi.(P.Q.) 7.-Kamina ham aytmoqchi edimki Amirzodamning she`rpanjaliklari podshoh otangizga tortganligingizdan nishonadir!. (P.Q.) 8. Bulduruq qishlog`i O`rta qo`rg`onning g`arbida edi. Shahar vokzalidan aravaga tushilsa biron o`n soatga yetsa bo`lardi. Qishloqning kun chiqaru kun borati ochiq edi. (M. Do`st.)

34-mashq. Shaxs otlari yasovchi qo`shimchalarni yozing.Ular yordamida so`zlar yasab , yasamalar asosida gaplar tuzung,

35-mashq. –gich(-kich-qich), -k(-ik,-uk), -q(-iq,-oq), -gi(-ki,-qi), -qin, -g`in, -m, -im, -um, qo`shimchalari yordamida otlar yasab , ular ishtirokida gaplar tuzung.

36-mashq. Gaplarni o`qing. Modal shaklda qo`llangan otlarni topib ,ma`nosini tushuntiring.

1. Yigitchalarning onalari ham uvvos solib yig`lashdi.(M.D.) 2. -Xafa bo`lma, o`rtoqjon otam har kuni bozordan bir yangi gap topib keladi.(O.) 3.Kichik go`zal qo`zichoq bo`yni to`la qo`ng`iroq.(O.) 4.-Qaylarda yurubsan bo`talaog`im.(O.Y.) 5. -Yo`q otajon! – dedi, Shermat- Tenglikni, huriyatni haqiqat oftobining balqib chiqqanini siz ham ko`rasiz! (O.)

37-mashq. Otlarni topib to`liq morfologik tahlil qiling.

1. Yurt tingchib ariqlardagi suvlarning rangi tiniqlashgandan keyin turli lavozimlarda ishladi. (Sh.) 2. Shoqosim dadasini ko`rib ko`zlariga ishinmadi. (O.Y.) 3. Rangli bo`yoqlar bilan ishlangan mo`jazgina suratdagi go`zal qiz shu payt unga tirik bir odam bo`lib ko`rindi. (P.Q.) 4. Qishloq ahli yoshlarni yana bir bor duo qildi.Hotam sho`ro yana qo`lini oldga cho`zib, O`rtaqo`rg`on tarafni ko`rsatdi.(M.Do`st.) 5. Ayniqsa, shu kunlari ikki do`stning suhbat quyuqligidan tongda ishga oqshom uyga yetganlarini sezmay qoldilar.(O.) 6. Qo`llaridagi mash`allarning shu`lasi devorlarning tilla suvi yuritilgan naqshlarini bir yalab so`ng, rasadxona yana qorong`ilashdi. (O.Y.) 7. Raisning bu gapi ko`pchilikni uylantirib qo`ydi.(S.A.) 8. Ko`prikka yetmay, ko`chaning sharqqa qaragan yuzidagi bir tabaqali eshikni itardi.(M.I.) 9. Choyxona hovlisidagi mashina yonida turgan yigitlarning biri orqa eshikni oshdi. (T.Mal.)

38-mashq. Gaplarni o`qing.Otlarni to`liq morfologik tahlil qiling.

1. Bugungi aziz mehmonlar sha`niga beriladigan ziyofat qishloq bilan dasht orasidagi anorzorda o`tishi kerak.(O.U.) 2. Osmonni to`ldirgan bulutlarning

yirtig`idan birda-yarim yulduzlar ko`rinib qoladi. Uylar chiroqsiz. Ko`chalar sukutda. Ahyon-ahyon kuchuklar hurgani eshitiladi.(P.Q.)

3. O`shanda sezdimki ota- bobolarimizning bolajonligi bejiz emas ekan. Toki farzandlar ko`p bo`lsa, aka-ukalar, opa-singillar bir-biriga suyansa, bo`ladi bir-birining taftini tuysa, uvol-savobiga sherik bo`lsa bundan boshqa baxt bo`larkanmi! (M.Do`st.)

4. Ali Qushchi ustodning riyoziyot ilmiga bag`ishlangan bu purhikmat kitobini madrasada ko`p mutolaa qilgan edi.(O.Y.) 5. Mehmonlar kechgacha cho`l kezishdi.(S.A.) 6. Ular katta yo`l pastidagi so`qmoqdan borardilar.(Sh.R.) 7.Yarim soatlardan so`ng shoshilmay qog`ozlarini yig`ishtira boshladi.(O`.U.)

Ot turkumiga oid tayanch so`z va tushunchalar:

Ot, atoqli ot, turdosh ot, jamlovchi ot, mavqum ot, tub ot, yasama ot, ko`plik, egalik, kelishik, bosh kelishik, qaratqich kelishigi, tushum kelishigi, jo`nalish kelishigi, o`rin-payt kelishigi, chiqish kelishigi, otlarning yasalishi, shazs otlari, narsa-qurol otlari, o`rin-joy otlari, qo`shma ot, juft ot, qisqartma otlar, otlarda modal shakllar.

TEST SAVOLLARI

1. Otlardagi qaysi ifoda shakl yasalishiga mansub?

- A) kelishik
- B) egalik
- C) ko`plik
- D) kelishik va egalik

2. Otning qaysi turlari odatda ko`plik son shaklida qo`llanilmaydi?

- A) atoqli otlar
- B) turdosh otlar
- C) jamlovchi otlar
- D) atoqli va mavhum otlar

3. Qadamlariga hasanot, ko`p xursand bo`ldik gapidagi –lar qo`shimchasi qanday ma`noni bildirgan?

- A) ko`plikni
- B) chama, taxminni
- C) hurmat-izzatni
- D) organizmdagi juft organi

4. Shaxsga tegishli bo`lmagan egalik ma`nosi qaysi qatorda ifodalangan?

- A) mening kitobim, sizning daftaringiz
- B) uning uyi, Alining ukasi.
- C) maktabning bog`i, kitobning varag`i
- D) bizning hovli, sening do`sting.

5. Ot bilan otni grammatik aloqasini qaysi kelishiklar ko`rsatadi?

- A) bosh kelishik, tushum kelishigi
- B) bosh kelishik, qaratqich kelishigi
- C) qaratqich va jo`nalish kelishigi
- D) tushum va qaratqich kelishigi

6. Aniq qarashlilik ma`nosi qaysi gapda ifodalangan?

- A) Ota-onaning bahosi bo`lmas.
- B) Mehnatning tagi rohat.
- C) Ishlab topganning noni aziz.
- D) Quyoshning ilk nurlari taralmoqda.

7. Chiqish kelishigi qo`shimchalari o`rnida qaysi kelishik qo`shimchalarini qo`yish mumkin?

- A) tushum, qaratqich, o'rin-payt
- B) jo'nalish, o'rin-payt, tushum
- C) qaratqich, jo'nalish, o'rin-payt
- D) A va V

8. Narsa-qurol oti yasovchi qo'shimchalar qatorini belgilang?

- A) -kash, -ma, -im, -inch
- B) -zor, -loq, -xon, -do'z
- C) -indi, -don, -k(-ik)
- D) -parvar, -qin, -zor, -lik

9. Qaysi qatorda mavhum ma'noli yasama otlar berilgan?

- A) hayajon, aql, izoh
- B) g'urur, sevinch, saodat
- C) tilak, sevinch, yig'ilish.
- D) yoshlik, baxt, tole

10. Qaratqich bilan qaralmish inversiyaga uchragan gapni aniqlang?

- A) Til xalqning bebaho mulkidir.
- B) Odobing - sening ziynating
- C) Yo'ling sening eng to'g'ri yo'ldir
- D) Vatanning tuprog'i aziz

11. Qaysi qatordagi otlar sifat vazifasida kelgan.

- A) Mening maktabim, Karimning ukasi
- B) O'qigan bola, chuqur daryo
- C) Tez o'qimoq, mayin kuy
- D) kumush tola, alvon gilam

12. Lug'aviy jihatdan predmetlik bildirmaydigan otlar qatorini aniqlang?

- A) daraxt, gul, shahar
- B) bola, ota, uka, aka,
- C) soy, qir, dala
- D) kitob, oy, quyosh

13. Atoqli otlar qaysi xususiyati bilan turdosh otlardan farqlanadi.

- A bosh harflar bilan yozilishiga ko'ra
- B) Kelishik qo'shimchalari bilan qo'llanilishiga ko'ra
- C) Birlik va ko'plik shakllarida ishlatilishiga ko'ra.
- D) Ma'no ifodasiga ko'ra.

14. Faqat birlik shaklida qo'llaniladigan otlar qatorini belgilang?

- A) barg, uy, bola, ish
- B) aql, suv, un, asal,
- C) bog', uyum, tosh, daftar,
- D) barmoq, oyoq, bel

15. Egalik qo'shimchasini olgan ot qaysi kelishikdagi otlar bilan birikadi.

- A) bosh kelishikdagi otlar bilan
- B) tushum va qaratqich keshikdagi otlar bilan
- C) jo'nalish kelishigidagi otlar bilan
- D) barcha kelishikdagi otlar bilan

16. Berilgan gaplarning qaysi birida jo'nalish kelishigi qo'yimchasi o'rnida chiqish kelishigi qo'shimchasini qo'llash mumkin.

- A) Qalbdan qalbgga yo'l ochiladi.
- B) Dalalar qish uyqusiga ketdi.
- C) Daraxtlarga marjonlar taqib...
- D) O'n besh kunga to'lganida oy Ko'kka chiqib tunni axtardi.

17. Aniqlovchi aniqlanmish birikishidan qanday otlar hosil bo'ladi.

- A) juft otlar
- B) takroriy otlar
- C) qo'shma otlar
- D) murakkab otlar

SIFAT TURKUMI TAHLILI

1. Ma`nosiga ko`ra turi.
2. Predmetning qanday belgisini bildirishi.
3. Darajasi.
4. Turi va yasamaligi
5. Otlashgan, otlashmaganligi
6. Tuzilishiga ko`ra turi.

Namuna: Tor-sifat, asliy sifat, predmetning hajm-o`lchovini bildirgan, oddiy daraja, tub, otlashmagan, sodda, gapda aniqlovchi vazifasida kelgan.

Kichikroq-sifat, asliy sifat, predmetning hajmini bildirgan, qiyosiy daraja, tub, otlashmagan, sodda, gapda aniqlovchi vazifasida kelgan.

39-mashq. Gaplarni o`qing. Sifatlarni topib, qanday belgi bildirganini ayting.

1. Tor ko`cha chekinib, oldinda kichikroq bir guzar ko`rindi. (O.Y.) 2. Oqara boshlagan tiniq osmondagi bitta- yarimta yulduzlar go`yo sovqotayotganday holsizgina miltirardi. (O.Y.) 3. Cho`ziq yuzi ganchdan yasalganday oppoq oqarib ketgan movlono Muhiddin novcha, ozg`in qaddi ikki bukilib, ko`zlarini yumib bir nafas turdi, keyin tekis yerda qoqilib-surilib rasadxona tomon yo`naldi. (O.Y.) 4. Yupqa, murabba pishiq g`ishtdan qurilgan bu hujra tog`ni teshib qilingan kichik g`orga o`xshar, qishin-yozin oftob tushmagani uchun zax hidi anqib turar edi. (M.I.) 5. Saidiy eshikning og`ir, ammo yumshoq pardasi orasidan o`tib uyga kirdi. (A.Q.)

40-mashq. O`qing. Sifatlarni aniqlab o`zi bog`langan so`z bilan birgalikda ko`chiring.

1. Bir mahal mehmonxonaning eshigi qattiq taqqilladi. (O.Y.) 2. Darcha ochilishi bilan qorong`u hujraga sovuq yopirilib kirdi. (M.I.) 3. Agradagi Zarafshon bog`ida gulmohur daraxtlari bor. Bu daraxtlar navro`z arafasida butun barglarini birdan to`kadi-yu novdalaridagi shig`il g`unchalar bir varakayiga ochiladi. Shunda yaproqsiz novdalarning hammasi yirik-yirik qizil gullar bilan qoplanadi. Ulkan gulmohur daraxtlari qip-qizil gulxanlarga o`xshab ko`zni yondiradi. Shuning uchun bu ajoyib daraxtni olovli mohur ham deyishadi. (P.Q.) 4. Daraxtlarning tiniq yaproqlari kunduzgi tinimsiz harakatdan ko`tarilgan changni o`ziga qo`ndirishni istamaganday, kuchsizgina esgan shabadada yelpinadi. (A.Q.) 5. Yigitning ochiq ko`ksiga issiq shamol urildi. (S.A.) 6. Osmondagi mayin, yengil qor uchqunlaydi. (O.)

41-mashq. Gaplarni o`qing. Asliy va nisbiy sifatlarni aniqlab nisbiy sifat yasovchi qo`shimchalar tagiga chizing.

1. Qishki imtihon kunlari yaqinlashganda shaxtiyor unga o`z ixtiyori bilan javob berdi. (A.Q.) 2. Nizomjon og`ir iztirobli o`ylar bilan jim-jit bog` ko`chalardan o`tib dala yo`liga chiqdi. (S.A.) 3. Chiroyli do`ppi kiygan qiz birinchi bo`lib kirdi. Uning yasang- tusani to`yga borayotgandagiday edi. Zangor baxmal kamzulchasi ostidan atlas ko`ylak kiyib qayrilma qoshlariga qalin o`sma qo`ygan. Surma qo`yilgan chuqur va qop-qora ko`zlari husniga husn qo`shib turgan uzun kipriklari orasiga tog` ko`liga o`xshardi. (Sh.R.) 4. Qiz chindan ham go`zal edi... Faqat ma`naviy go`zallik yetishmasdi, xolos. (Sh.R.) 5. Ikkovining ham og`zi lang ochilib qoldi. Qo`rqa-pisa, serhasham binoga yaqinroq borib bahaybat eshiklardan kirib chiqayotgan odamlarga havasu-hayrat aralash boqib turishdi. (M.Do`st.)

42-mashq. Xususiyat bildiruvchi sifatlarga misollar yozing. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

43-mashq. Rang va shakl-ko`rinish bildiruvchi sifatlarni yozing. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

44-mashq. Gaplarni o`qing. Sifatlarni aniqlab, qanday darajada qo`llanganligini ayting.

1. Oppoqqina, sixsurday yigit ekanu, biroq bir ko`zi g`ilayroq ekan. (O.) 2. Shuni sal oldinroq bilsam, ehtimolki, suratni olib qol deb iltimos qilgan bo`lardim. (M.Do`st.) 3. Ko`saklari qolmagan qoramtir dalalarda qo`y suruvlari oralab yurardi. (O.Y.) 4. Undagi oniy bu o`zgarish juda qiziq va sira ishonmasliq edi. (A.Qod.) 5. Hatto eng uyquchi odam ham tongda qushlarning sayrashini bir eshitadi. (T.Mal.) 6. Ahvolning nihoyatda tashvishli ekanini sezib turibmiz. G`addor Chingiz mamlakatga bostirib kirmoqchi. (M.) 7. Tog`larning tungi manzarasi benihoya chiroyli bo`ladi. (S.A.) 8. Ikkinchi chorak tugab, bolalar qishki kanikulga chiqqandan beri Sodiqning ko`ngli juda g`ash, ishi hech rivoj topmaydi, rivoj topsa ham qadr topmaydi. (Sh.) 9. Tolibjon yoshligida ham odamoviroq edi. (S.A.) 10. Unga nisbatan xotin juda tinch va loqayd edi. (Ch.) 11. Qo`rqa- pisa serhasham binolarga yaqinroq borib, bahaybat eshiklardan kirib-chiqayotgan odamlarga havasu-hayrat aralash boqib turardi. (M.Do`st.)

45-mashq. Gaplarni o`qing. Sifat darajalarini aniqlab, daraja hosil qiluvchi vositani belgilang. Darajaning qanday usul bilan hosil bo`lganini ayting.

1. Bu safargi sho`xlik har galgidan ochiqroq bo`ldi. (A.Q.) 2. O`zi juda xushxat, lekin shogird qizlariga aslo xat bitishni o`rgatmas edi. (O.) 3. Xullas, ko`ngilga yaqin ukamiz mendan xafaroq ko`rindi. (M.Do`st.) Xorazm saltanati dunyoda eng kuchli saltanatdir. (M.) 5. Ta`mir juda puxta bo`layapti. (M.) 6. Ammo bu Ibrohim Dulday fikricha, shahzodaning sarkardaga nisbatan g`oyatda yaqin do`stligi, quruqdan-quruq, beziyofat jo`natib yuborishga ko`ngli bo`lmaganligiga yo`yildi. (M.) 7. O`tgan umring ko`z oldingdan juda - tiniq, juda aniq bo`lib o`tadi. (S.A.) 8. Muallimlarning yoshrog`i tag`in qizarib-bo`zardi, lekin mo`ysafidi bu gal ham kenglik qildi. (M. Do`st.) 9. Soddaroq odam bo`lgan Qosimbek taklifi o`rinsiz chiqqanini sezdi-yu, izzat-nafsga bormay, gapni kulgiga burdi. (P.Q.) 10. Sizning bahodirona zafar bilan qaytganingiz Mirzo hazratlarini behad shod qildi. (P.Q.) 11. Otasi odatda darvozani juda qattiq taraqlatardi. (Ch.) 12. Shaharga bor, jiddiyroq bir maslahat qilaylik. (M.Do`st.)

46-mashq. Gaplarni o`qing. Tub va yasama sifatlarni aniqlab, yasama sifatlarning qanday usul bilan yasalganini ayting. Sifat yasovchilarni tagiga chizing.

1. Ali Qushchining o`tkir ko`zlari darrov ko`rdi: poygakda dev qomat bir kimsa gavdasi bilan eshikni to`sib, qaqqayib turardi. (O.Y.) 2. Shabada qurib-qovjirab qolgan o`tlarni yoqimsiz shitirlatadi. (S.A.) 2. U odamlarning hammasi ham muloyim, sermulozamat, sarta`zim, shirinso`z edi. (A.Q.) 4. "Bu yumshoqlik, shirin so`zlik bilan odamning adabini beradigan xilidan ko`rinadi" (A.Q.) 5. Hujra eshigi yong`oq yo`gochidan o`ymakor qilib zar bilan ishlangan edi. (P.Q.) 6. Go`yo u ulkan tog`ning bir parchasini ilohiy bir kuch shunday ko`tarib olib kelganu tomosha uchun sayhon joyga chiroyli qilib o`rnatib ketgan. (P.Q.) 7. Ulug`vor tog`lar afsonaviy qal`a devorlaridek atrofni o`rab turgan bu go`zal vodiy hozir avvalgidan xiyla osuda. (P.Q.) 8. Ularning baxtiga so`nggi hafta osmon beg`ubor, kunlar iliq bo`lyapti... (O.Y.) 9. Shovvosning so`zlari Shoqosimga bamisoli zaharli qamchi bo`lib tegdi-yu, shartta

o`rnidan turib ketdi. (O.Y.) 10. U sehrgar pardalarning orqa yog`ida ko`p askariy husnlar bor, biz bexabarmiz. (M.Sh.) 11. Osmon xuddi bolaligidagidek tiniq, sanoqsiz yulduzlar bir-birlari bilan imlashadi. (S.A.) 12. Noto`kis olamning to`kis va tugal ijodi senmisan, mo`jiziy tal`at.(E.V.) 13. Yosh ko`nglimga jo`shib oqdi.Totli, quvnoq kuylaringiz. (O.)

47-mashq. Otdan sifat yasovchi qo`shimchalar yordamida so`zlar yasang.Ular ishtirokida gaplar tuzing.

48-mashq. Fe`ldan sifat yasovchi qo`shimchalar yordamida so`zlar yasang, ular ishtirokida gaplar tuzing.

49-mashq. -siz, -chan, -chil, -aki, -ag`on, -ma, -qoq, -g`oq, -parva r qo`shimchalari yordamida sifatlar yasab, sifat yasalishi uchun asos bo`lgan negizning qaysi so`z turkumidan ekanligini aniqlang.

50-mashq. Gaplarni o`qing. Sifatlarni topib, tuzilishiga ko`ra turini aniqlang.

1. Bunday tinch, ma`sud damlarda uni qog`oz-qalam o`ziga tortardi. (P.Q.) 2. Bu shifobaxsh suvning topilganiga hali bir yil ham bo`lgani yo`q.(O.Y.) 3. U paxta ishi naqadar og`ir ekanini, ayniqsa kuzda terim paytida, yo shu qari barchaning tinkasini quritishini yaxshi biladi. (O.Y.) 4. Tezyurar lift qushday yengilgina uchib, Rasulni bir zumda to`rtinchi qavatga olib chiqdi.(O.Y.) 5. Direktorimiz bizni tag`in-da yuksak-yuksak zafarlar sari chorlaydi.(T.M.) 6. Go`yo Yusufbek ham o`zidek bir qonxo`rga bir zolimga aylansin emish.(A.Qod.) 7. Qancha toza va musaffo, farahbaxsh, zebo, ey, odamzod, ibrat olgin yulduzlardan sen.(M.Sh.) 8. Shu sokinlikni buzib, qaydadir kuchli portlash bo`ldi. Uning dahshatli ovozi tog` ko`kragiga qadalib aksado qaytdi.(S.A.) 9.Xushkayfiyat odam uchun tong otishini kuzatishdan zavqliroq yumush yo`q. (T.Mal.)

51-mashq. Gaplarni o`qing.Qo`shma murakkab va juft sifatlarni topib, ularni uch ustunda yozing.

1. Baland parvoz so`zlaringiz ko`nglimga zig`ir yog`iday urdi.(O.) 2. Eshik ochilib yetti-sakkiz yosh-qari dehqonlar hujraga kirdilar. (O.) 3. Zumrad yo`lning past-balandidan ehtiyot qadam tashlasa-da, qoqila-suqila borar edi.(O.) 4. U soddaroq, qo`polroq kiyingan, bag`baqasi qo`sh qavat osilgan, keng yag`rinli, mitti ko`zlari ayyor, kalta to`rva soqolli oltmish yoshlardagi kishi.(O.) 5. Siyrak mallarang sochlari kechki shabadada hurpaygan, ko`m-ko`k ko`zlari hayratdan chaqnagan.(O.Y.) 6. To`rdagi kichkina eshik ochilib ichkaridan to`la yuzlik, o`siq qoshliq, og`ir qarag`uvchi ko`zlik, siyrak soqol, o`rta bo`yluq, ustidan kimxob to`n kiyib, beliga qilich osqan qirq besh yoshlar chamasida bir kishi ko`rindi.(A.Qod.) 7. Men otamga jannatmakon Shohruh Mirzoga Kamarbasta o`g`il bo`ldim qirq yil muttasil. (M.Sh.) 8. Endi u yalang oyoq tanini oftob kuydirgan sho`x, olov bola emas, sochlari oqargan, hayotning achchiq-chuchugini totgan Tolibjon edi. (S.A.) 9.Hayitali oqsoqol cho`rtkesar bir so`zli edi. (T.Mal.) 10. Sinf rahbari o`quvchisining sog`-salomat ekanini bilib, ko`ngli tinchidi. (T.Mal.) 11. Hokim qulog`iga bir-ikki chalingan Saritepa qishlog`i ham shu soyning o`ng tomonida bo`lib, o`n-o`n ikkitagacha pastu baland tomlardan iborat edi.(M.)

52- mashq. Gaplarni o`qing. Otlashgan sifatlarini izohlang.

1. Kattalar orasidagi murakkab munosabatlarga hali uning aqli yetmaydi. (P.Q.). 2. Barcha mehribon, saxovatli odamlar donolar shaharga to'plangan, deb hisoblardi. (T.Mal.). 3. To'ng'ichi-mo'ylov qo'ygan yigit, ismi Abdujabbor ekan. (M.Do'st). 4.

O'rtamizda yo'q narsa talash bo'lyapti. Bir xil nomard eshitsu kulishi ham mumkin. (M.Do'st). 5. Kattalar bir narsani bilib gapiradi, o'g'lim! Gapni bo'lmay, quloq sol! (SH.R.). 6. Egri ozadi, to'g'ri o'zadi degan so'z bor. Dilimiz to'g'rimi, iqbolimiz baland bo'lg'ay!-dedi qo'lini ko'ksiga urib, charxchi. (O.). 7. Yaxshidan bog' qolar, yomondan dog'. (Maqol). 10. Aqlli o'zini ayblar, aqlsiz do'stini. (Maqol). 11. Tovba, sira kattalarga o'xshamaysiz-a. Shundoq odam o'zimizga o'xshab jo'ngina gaplashasiz-a. (S.A.). 12. Kattalardan shekilli, qarang,-dedi. (O'.U.).

53- mashq. Gaplarni o'qing. Modal shaklda qo'llangan sifatlarni aniqlab, qanday modal ma'no ifodalashini tushuntiring.

1. Uning rapidaday yum-yumaloq, qip-qizil yuzida alang-jalang ko'zlarida allaqanday taraddud bor edi. (O.Y.). 2. Salohiddin zargar qo'lidagi mittigina chinni piyolaga sharbat quymoqda edi.(O.Y.) 3. Ko'rinishidan kambag'algina, soddagina kishi. (T.Mal). 4. Yomg'ir yog'ib o'tgan pastliklar ko'm-ko'k. (S.A.). 5. Qora mag'izday istaralikkina ekanu, bo'yi bir oz pastroq ekan-da, dedi u kibor bilan. (O.) 6. Nechuk keldingiz?-Xurshida bonu devorga holsizgina suyanib yuzini kaftlari orasiga yashirdi. (O.Y.) 6. U yuqoriroqdagi atrofi archa bilan o'ralgan, ko'm-ko'k maysazorga yetib to'xtadi. (O.Y.) 7. Osmon boyagina feruza shishadek tip-tiniq edi, hozir esa nayzaga kelgan quyosh taftida bamisoli tandırdek yonar... (O'.U.) 8. Novcha edi, ko'zlari moviyga moyil edi, sochlari timqora yuzlari bejirim, go'yo O'rtaqo'rg'on suv ombori qurilishida emas, atir-upa chiqaradigan ozoda fabrikada ishlaydiganday. (M.Do'st.)

54-mashq. Gaplarni o'qing. Sifatlarni topib ozaytirma va kuchaytirma belgi ifodalovchi sifatlarni aniqlang, ularni qanday hosil bo'lganini izohlang.

1. Qo'rqqanidan qizning ko'zlari dum-dumaloq bo'lib ketgan edi. (S.A.) 2. Ona ko'zi oldida o'g'lining qop-qora qoshlari, chaqnagan ko'zlari qoldi.(S.A.) 3. Osmon ko'm-ko'k.Unda-bunda suzib yurgan oq bulut parchalari go'yo qishdan qolgan xiralik g'uborni artib yurganday. (A.Q.) 4. Ko'zi tog'dagi ko'l kabi emas, balki tim-qora uzun-uzun kipriklari ana shunday ko'rsatardi. (Sh.R.) 5. Xonzoda begim o'ngga qayrilib, eshik tepasidagi qip-qizil naqshlarni ko'rsatdi. (P.Q.) 6. Ha, aytmoqchi, katta zarurat bo'lmasa... telefon-pelefonni ulamang oldinga hech kimni qo'ymang!-Farmonov shunday deb, qip-qizil, yum-yumaloq, mamnun yuzini og'aynisiga burdi. (O.Y.) 7. Direktorimiz qop-qora chigitni ko'z-ko'z etadi. (T.M.) 8. Oppoq soch odam lo'nda-lo'nda so'zlaydi.(T.M.) 9. Ularni nimqorong'i, dim, sassiq bir narsaning hidi kelib turgan bir xonaga kiritishdi. (T.Mal.) 10. Oqish suvli jo'shqin Burasoy O'sh qal'asining tosh yotqizilgan poydevoriga bosh urib ko'pirib o'tadi. (P.Q.) 11. Yomg'irda cho'milgan ko'm-ko'k barra maysalar g'ir-g'ir esgan tong shabadasida mayin chayqalar, go'yo ipakday tovlanib, kishining ruhini erkalar edi. (O.Y.)

55-mashq. Sifatlarni topib,ularni morfemalarga ajrating. Morfemalarning vazifasiga ko'ra turlarini ayting.

1. U o'rta bo'yli, qoracha, lo'ppigina qiz.Qoshlari o'smadan, payvasta bodom qovoq, qisiq ko'zlarining quv-ifodasiga takabburligi qo'shilgan. (O.) 2. Haqiqatgo'y donolardan ta'lim olmoqlik menga orom bermas edi o'sha chog'larda. (M.Sh.) 3. Uni yengilmas qudratli etishda mening xizmatlarim sultonga ma'lum...(M.Sh.) 4. Lekin shu kichkinagina azim tog'lar pinjiga suqulgan ona qishlog'idek qadrdon joyni ko'rmadi. (S.A.) 5. Shamol tekkan giyohlarning astari kumush rangga kirar, shamol tegmagan

betkayi tiniq yashil tusda qimirlamay turardi. (S.A.) 6. U do`stiga xazilnamo noma bittida, naycha qilib o`rab, kalit solinadigan tirqishga tiqib uyiga jo`nadi. (T.Mal.) 7. Niliy Gumbazli jajji bino ko`klam quyoshida shunday nafis ko`rindiki, Boburning dili birdan ravshan tortib ketdi. (P.Q.) 8. Dadasining chang devorday oqargan so`lg`in yuzini qo`rquv cho`kib ayanchli jovdirab turgan mahzum ko`zlarini ko`rganda Bonuning o`pkasi to`lib “Qult etib yutundi”(O.Y.) 9. Bu uchrashuvlar Qalandarning dilini goh yorug` nurga cheksiz mehrga to`ldiradi. Goh ko`ngliga allaqanday notinch mubham tashvish soladi.

56-mashq. Gaplarni o`qing. Sifatlarni topib to`liq morfologik tahlil qiling.

1. Bo`g`otlari to`kilib turgan torgina zax ayvonda pastakkina kursida o`tirib Unsin mahsi tikar edi. (O.) 2. Agar inson go`zal tarbiyaga musharraf bo`lsa, butun umr baxtiyor bo`lg`usi agar buzuq odatlarga o`rgansa axloqsiz, nomussiz, tambal, insonlik turqini yo`qotgan maxluq olloxdan qo`rqmaydigan shariyatni hamisha oyog` osti qiladigan bo`lur. (O.) 3. Tekis vodiyning o`rtasiga tushgan bu baland tog` odamlarni hayratlantirish uchun yaratilganga o`xshaydi. (P.Q.) 5. Shaharning shimolidagi ko`rkam chorbog` baland devor bilan o`ralgan, darvozalarga soqchilar qo`yilgan. (P.Q.) 6. Katta sersoya bog`ning tepasidan bir ariq suv sharqirab oqib o`tar, suv ustida ulkan shotut tagida katta so`risi bo`lar, ular shu yerda ag`anab yotib, chaqchaqlashgani chaqchaqlashgan edi. (O.Y.) 7. Shahzoda Jaloliddin mashvarat ayyomida kamgap, kamsuxan bo`lib qolardi. (M.) 8. Qal`alar mustahkam, lashkar yetarli bo`lgani bilan sardorlar qo`rqoq yoki sotqin bo`lib chiqsa, unda mag`lubiyat aniq ekanini dilidan o`tkazar, bu mulohazasini sultonga ma`lum qilganida u bu fikrga ham qo`shilgan edi. (M.) 9. Hojimurod juda tadbirkor, har ish qo`lidan keladigan kishi edi. (S.A.) 10. Uning esi joyida edi. Oqni qoradan ajrata olardi. (T. Mal.) 11. Hozir ko`rgan tushi eski yaralarni yana timdaladi. (T.Mal.)

Sifat turkumiga oid tayanch so`z va tushunchalar:

Sifat, asliy sifat, nisbiy sifat, sifat darajalari, oddiy daraja, qiyosiy daraja, orttirma daraja, ozaytirma sifatlar, kuchaytirma sifatlar, sifatlarning yasalishi, sifatlarning otlashishi, sifatlarda modal shakllar.

TEST SAVOLLARI

1. Predmetning xususiyatini bildiruvchi sifatlar berilgan qatorni belgilang.

- A) katta, yashil, achchiq
- B) qizil, yumshoq, to'rtburchak
- C) kamtar, aziz, chiroyli
- D) yaxshi, ildam, shirin

2. Vaqtga munosabatni bildirgan sifatlar berilgan qatorni aniqlang

- A) erta, tushda
- B) shu yil, kechda
- C) kamtarin, otashin
- D) qadimgi, tonggi

3. Qanday otlar gapda sifat bajaradigan vazifani bajarib keladi?

- A) qaratqich va tushum kelishigi shaklidagi otlar
- B) barcha turdosh otlar
- C) to'ldiruvchi vazifasida keladigan otlar
- D) bosh kelishikdagi ega vazifasidagi otlar

4. Kesim vazifasidagi sifatlar qatnashgan gapni belgilang?

- A) O'lkamizda zavqli bahor nafasi kezadi.
- B) Bilim insonni zukko va tadbirkor qiladi.
- C) Daryo tiniq, osmon beg'ubor.
- D) Oliyjanoblik eng muhim fazilatdir.

5. Qaysi gapda sifat bilan ifodalangan undalma berilgan?

- A) Keling, uka, qadamlariga hasanot.
- B) O'zing bir qarorga kel, bolam.
- C) Azizim, bu shunchaki gap emasmi?
- D) Yaxshi, siz aytgancha bo'lsin.

6. Kuyuk, issiq, achchiq kabi sifatlar qaysi yozuv qoidasi asosida yoziladi?

- A) morfologik yozuv
- B) fonetik yozuv
- C) shakliy yozuv
- D) A, S

7. Orttirma nisbat sifatlar berilgan qatorni belgilang.

- A) eng zo'r, katta ko'cha
- B) juda qadrdon, g'irt yolg'on
- C) hammadan baland, baridan chiroyli
- D) g'oyat bahodir, balandroq uy.

8. Sifatlarda predmet belgisining o'ta ortiqligi qanday ifodalanadi?

- A) sifatning bosh qismi olinib, so'z oldidan takrorlash bilan.
- B) sifat oldidan maxsus so'zlar keltirish bilan.
- C) sifatning bosh qismi olinib p,m tovushlari orttirilib sifatdan oldin qo'shib takrorlash bilan
- D) A, D

9. Fe'l negizlarga qo'shilib sifat yasovchi qo'shimchalar qatorini belgilang?

- A) -choq, -gir, -qin
- B) -siz, -q, -iq, -chiq
- C) -chan, -ma, -li.
- D) -simon, -chil, -gi

10. Otlashgan sifat berilgan gapni aniqlang?

- A) Yaxshi fikrlarni takrorlash ortiqchalik qilmaydi.
- B) Buyuk ishlar doimo bo'lavermaydi.
- C) Yaxshini yaxshi deydilar

SON TURKUMI TAHLILI

1. Ma`nosiga ko`ra turi
2. Sanoq sonning turlari
3. Sanoq so`zlar bilan kelgan-kelmaganligi.
4. Otlashganligi
5. Gapdagi vazifasi.
6. Tuzilishiga ko`ra turi.

Namuna: Ikkita-son, dona son, otlashmagan, gapda aniqlovchi vazifasida kelgan, sodda. Bir-biriga- son, miqdor son, otlashmagan, gapda to`ldiruvchi vazifasida kelgan, juft.

57-mashq. Gaplarni o`qing. Sonlarni topib, turini aniqlang. Tohir ikkita belbog`ni bir-biriga bog`lab, ko`prikning tagiga osilib tushdi.(P.Q.) 1. Boya ikkitasini bir-biriga ulagan choyshabni chamalab ko`rdi. Kaltalik qilmasmikin, deb o`yladi. (S.A.) 2. Umarali yigirma uch yigirma besh yoshlarda, baland bo`yli oqishdan kelgan, kelishgan yigit. (O.) 3. Shunda ikkinchi yigit qarshisidan chopib chiqib uni tutib oldi.(P.Q.) 4. Faqir bir-ikki tilim handalak yedi-yu, uch-to`rt piyola choy ichdi.(P.Q.) 5. Balki siz ham qachon bo`lsa-da, hozir menda bo`lgan hayajonning mingdan birini boshdan kechirgandirsiz. (A.Q.) 6. Bir ish ko`ngildagidek ado etilsa, ikkinchisini bajarish ancha yengillashadi.(Sh.R.) 7. Uning rejasi oddiy: bir o`q bilan ikki quyonna urmoq edi. (T.Mal.) 8. Uch yil avval Asadbek ikki o`g`lini xorijga o`qish uchun yuborish harakatiga tushganida quvongan edi. (T.Mal.) 9. Beruniydek yetmishdan osharmidim? Yoki Alisher Navoiydek oltmishga kirarmidim? Biroq mana, qirq yetti yoshimda umrimning oxiri ko`rinib qoldi. (P.Q.)

58- mashq. O`qing. Sanoq so`zlar bilan qo`llangan sonlarni aniqlab, sanoq so`zlarning ma'nosini izohlang.

1. Bir arava un, guruch, bir arava o'tin, o'nta qo'y oldik. (P.Q.). 2. Odamlar yuz-yuz gektarlab molga yem bo'ladigan ekin eksalar, bizda bir gektar ham yo'q. (SH.R.). 3. O'n nafar ko'z yo'l ko'rsatib turgan besh nafar qo'l o'zini baravariga tovaqqa urdi. (M.I.). 4. Shundan keyingina taxminan o'n besh sotixcha keladigan yalanglikka chiqishdi.(S.A.) 5.U taxminan mashinadan yigirma qadamlarcha uzoqlashgan edi, orqasidan Azizbek degan ovoz keldi. (S.A.). 6.Shahnishin pastida uning o'n chog'li sultonlari cho'kkalab o'ltirishibdi. (P.Q.). 6. Suratlardagi odmiroq to'n va eski do'ppi kiygan qirq yashar kishining ko'zlarini tuzukroq ko'rib bo'lmasdi... (M.Do'st.). 7. Besh soatlik yo'lni uch kun bosibmiz-a! (M.Do'st). 8. Ular oldida yaxshi kiyintirilgan uch yashar bola tik turardi. (M.). 9. O'z so'zli o'zbekning va'dasi bitta, Ming karra ming tonna paxta jo-bajo. (G'.G'). 10. Yigirma besh chog'li soldat qo'llarida miltiq, yonlarida qilich bilan hokim amriga tayyor bo'ldi. (M.M.). 11. Qo'riqxona taxminan o'n besh gektar joyni egallagan. (S.A.).

59- mashq. Gaplarni o'qing. Sanoq va tartib sonlarni topib, o'zi bog'langan so'z bilan birgalikda ko'chiring.

1. Amirzodam, volidangiz ikkovimiz nozik bir muammoda sizning maslahatingizni olgani keldik. (P.Q.). 2. U o'n besh yil sargardonlikda xor-zor bo'lib diydasi qotib ketgandi. (S.A.). 3. Ayniqsa oriyat birinchi o'ringa chiqib qoladi.(S.A.) 4. Uchinchi talabgor o'rtog'ining chirpirak bo'lib yerga urilganini ko'rdi-yu, davradan urib chiqib ketdi.(M.I.) 5. Bu birinchisi emas o'n kun oldin ham g'o'zaga kirgan.(S.A.) 6. Ming to'qqiz yuz yigirma yettinchi yilda kelganimda bu maqbarani ziyorat qilganman.(S.A.) 7. Ikkinchi oshiyonadagi katta tanobiy xona ham bo'm-bo'sh edi. (O.Y.) 8. Xonzoda begim shu toshlardan birini ikki qo'llab oldi-yu, pastga otdi.(P.Q.) 9. Boyvachchalardan ensasi qotib, teskari qaragan edi, oldiga kelib to'xtagan uch paranjili -ikki qiz va bir kampirga ko'zi tushdi. (O.)

60-mashq. Gaplarni o'qing. Otlashgan sonlarni topib gapdagi vazifasini izohlang.

1. Ikkovi ayvondagi so'riga o'tirishdi. (A.S.) 2. Hovlida bir yigit otlarni jilovidan ushlab turibdi.Yana biri qo'lida uzun nayzasi bilan ot ustida o'tiribdi.(P.Q.) 3. Dars paytlarida ko'pincha ikkalasi bir joyda o'tirib qoladi. (A.Q.) 4. Shu kuni ikkovi ancha yergacha birga ketdi. (A.Q.) 5. Navkarlardan biri oldinda, ikkinchisi yonma-yon ot choptirib borardi. (O.Y.) 6. "Vaalaykum assalom, chiroqlarim", dedi dukchi; birining boshini siladi, birining yelkasiga qoqdi. (O.) 7. Ularning har ikkovi ham indamay qolishdi.(S.A.) 8. Soqchilardan ikkitasi oftobachi va savdarboshi bilan birga o'sha yoqqa o'tib turishdi. (P.Q.) 9. Ko'z oldiga Mirsalim keldi.Uni bir-ikki marta ko'rgan edi. Ikkisini solishtirdi: ikki dunyo! (Sh.) 10. Mirvali shu odam bilan anchagina chap edi. Birining gapi biriga to'g'ri kelmasdi.(S.A.) 11. Shaharning eng obro'li odamlaridan yigirma-o'ttiztasi qo'rg'on kalitlari va qimmatbaho peshkashlar bilan Boburni bir kunlik yo'lda peshvoz oldilar. (P.Q.)

61-mashq. Gaplarni o'qing.Miqdor va dona sonlarni toping, gapdagi vazifasini tushuntiring.

1. To'rt tomonning hammasi bahor nafosatiga to'la. (P.Q.) 2. Reja amalga oshgach, Asadbek uydan bitta-bitta bosib chiqib keldi. (T.Mal.) 3. Yigirma to'rt yoshg'a kirdingiz , bek .(A.Qod.) 4. Bir ikki qadam bosilgandan keyingina Saidiy hushiga keldi.(A.Q.) Shu kechasi qandaydir hayolga borib ikkita she'r yozdi. (A.Q.) 6. Ikki soatcha urinib atiga ikkita mixni arang sug'urib oldi. (S.A.) 7. Chang g'ubordan xoli bog'larda yetilgan bu olmalar ming dardga davo (S.A.) 8.U o'n besh yildan beri Bobur huzurida xizmatda edi.(P.Q.) 9. Ha, darvoqe sizga tarjima qilinadigan besh-oltita ariza topib qo'ydim. (A.Q.) 10. Bandai ojiz Movarounnahrga salkam qirq yil rahnamolik qildim.(O.Y.) 11. Yuz kuyga soladi meni shu zamon, hayot maqomining ming rang tovushi.(Sh.R. Ter.) 12. Shermatning ovozini eshitib, uydan to'rt yoshdan sakkiz yoshgacha ikki o'g'ilcha va qizchasi yugurib qarshi olishdi. (O.) 13. Tog'a o'n bir yildirki kolxozda rais. (S.A.) 14. O'ttizta palatka- chodir toptirib qo'ydim. (S.A.) 15. Bitta Nizomjon qilar ishining tayini bo'lmay tentirab yuribdi.(S.A.)

62-mashq. Gaplarni o'qing.Chama sonlarni topib, chama son hosil qiluvchi vositani aniqlang.

1. Xon gapirar ekan, o'nlab kishilar uning salmoqdor, vazmin ovozidan, dona-dona qilib aytayotgan so'zlaridan sehrlanganday qotib quloq sola boshladi. (P.Q.) 2. Toshkent ko'chalari qo'l siltab otaxon tushgan mashinani kuzatib qoldilar.(S.A.) 3. Eshik ochilib yetti-sakkiz yosh-qari dehqonlar hujraga kirdilar.(O.) 4. U ham yosh kirgan bo'lsa o'n to'qqiz yigirmalarga kirgan. (S.A.) 5. Uning qo'shinidan besh-

olti chaqirim orqada yana bir mahofa kelmoqda edi. (P.Q.) 6. So`zangaron darvozasidan yuzlab odamlar qochib chiqib ketmoqda edilar. (P.Q.) 7. Xo`ja yahyo ikki o`g`li, uch xotini, o`n beshtacha xizmatkori yordamida tuni bo`yi ko`ch yig`ishtirdi. (P.Q.) 8. Mirvali u yoq-bu yoqqa ketib qolmasin, o`n birlarda boraman, deb aytib qo`ygan edi.(S.A.)

63-mashq. Gaplarni o`qing. Jamlovchi sonlarni topib, jamlovchi son hosil qiluvchi vositani aniqlang. Jamlovchi sonlarning gapdagi vazifasini tushuntiring.

1. Nihoyat ikkala tomonning sukut bilan olishuviga xotima yasab, qora xotin tilga kirdi. (T.Mal.) 2. Uchovlari ham bir narsaning xayolini surgandek ko`rinar edilar. (A.Qod.) 3. Eshikdan chiqilgandan so`ng ikkovining yo`li bir tomonda bo`lsa ham, hech birga ketishmaydi. (A.Q.) 4. Ikkala qal`a bir xonlikka itoat qilarkan.(S.A.) 5.Oq marmardan qurilgan uch qavatli ulkan qasrda o`nlab oltin qandillar yonmoqda edi. (P.Q.) 6. To`rtalasining ham mexanik millarini uchdan o`ttiz minut o`tgan vaqtga to`g`rilab, birini divan tagiga yana birini vanna tagiga tiqib qo`ydi. (S.A.) 7. Uchovlashib, toshbo`ronni to`xtatdilar. (P.Q.) 8. Oltovlon ola bo`lsa, og`zidagini oldirar. (Maqol.) 9. Ikkovi ham allaqachon oilali, bola-chaqali bo`lib, o`zlaridan tinib ketishgan. (O`.U.) 10. ikkala go`dakka ham shirinlik berib, ichkariga kiritib yubordi. (M.)

64-mashq. Gaplarni o`qing.Taqsim sonlarni topib, qanday hosil bo`lganligini tushuntiring.

1. Kampir qator o`sgan chinorlar kovagidan bittadan ettita xum olib ularga beribdi. (S.A.) 2.-Bularning har biriga qo`ylardan o`nta-o`nta qo`shaloqlab beringlar. (P.Q.) 3. Chunki bu tik qoyaga odam faqat bitta-bitta bo`lib, goho qo`li bilan qoyaga suyanib chiqishi mumkin edi.(P.Q.) 4. U bitta-bitta bosib yana yuqoriga chiqdi. (S.A.) 5. Yuz elliktasini klubga to`plab oldiga bittadan vintelyator oborib berganmiz. (S.A.) 6. Qurolsiz, navkarsiz mulla fazliddin Ahmad tanbalday yuz-ikki yuztadan qurolli yigitlari bor beklarga qanday bas keladi. (P.Q.) 7. Ikki kun deganda ko`prik naridan beri tuzatildi-yu, yovning otliq askarlari bitta- ikkitadan bo`lib, ehtiyot bilan o`tishdi. (P.Q.) 8. Ammo beklar mashvaratdan yangi bir vazifani zimmalariga olib, uy-uylariga tarqalganlaridan keyin xilvatda ikkita-uchtadan bo`lib olib g`iybatga tushib ketishadi. (P.Q.)

65-mashq. Gaplarni o`qing.Sonlarni topib ma`nosiga ko`ra turlarini aniqlang.

1. O`n besh minutdan keyin rahbarlari yetib kelishadi. (S.A.) 2. Ulardan ikkitasi bitta qora otga mingashib olgan edi. (P. Q.) 3. Unda bir onlik o`yin bo`lg`usi ming-ming tarix. Bu sahnada millionlar betinim to`kadi ter. (Sh.R.Ter.) 4. Xo`jand yaqinida ikkinchi marta jang bo`lib Mahmudxon yana yengildi-yu ikki yosh o`g`li bilan asr tushdi. (P.Q.) 5.Undan besh olti yil muqaddam Shohruh Mirzo vafotidan oldin, ustod Hindiston bilan Chindan tilla evaziga ikki katta allomani chaqirtirib olgan edi. (O.Y.) 6. Chunki O`zbekiston birinchidan jahon paxtachiligining eng shimoliy mintaqasida joylashgan bo`lsa ikkinchidan bizning sharoitda paxta maydonlarimizning 60 foizi u yoki bu darajada sho`rlanganini alohida ta`kidlab o`tmoq lozim. (O`.U.)

66-mashq. Gaplarni o`qing. Sanoq va tartib sonlarni toping, yozilishiga e`tibor bering. Qo`shimcha olgan sonlarning o`zagida yuz bergan o`zgarishlarni izohlang.

1. Noyabrning boshlarida undan ketdim, degan xat keldi-yu, ikki oy otib, jangga kirayapman, degan ikkinchi xatni oldi. (S.A.) 2. Qurilish brigadasidan o`n besh kishini

oldinroq olib ketasan. (S.A.) 3. Uzoqdan xo`rozning birinchi qichqirig`i eshitildi.(P.Q.) 4. Shunda ikkinchi yigit qarshisidan chopib chiqib uni tutib oldi. (P.Q.) 5. Boshini birinchi marta dadil ko`tarib, Azizaning yuziga uzoq tikildi.(Sh.) 6. Birinchisi bo`lib turibdi, lekin ikkinchisini anchadan beri ro`yobga chiqargani yo`q. (Sh.) 7. Shu tog`lar orasidan ming to`qqiz yuz qirq ikkinchi yili ikki yuz ellik chavandoz o`z oti bilan frontga jo`nadi. (S.A.) 8. Ezgulik mingga sarbon, qabohat birga moya, To qabohat bor ekan hayotning bir cheti g`am. (Sh.R.Ter.) 9. Ikkala o`rtoqning sharaq-sharaq gaplashgan bir-birlariga sevinch bildirishgan quvnoq va baland ovozlari boshqa hamma unlarni bosib ketdi. (Ch.) 10. Sira kechiktirmay birorta kasalxonaga yotqizish kerak, amaki. (O.Y.) 11. Ikkovi indamaygina tepalikka chiqa boshladi.(S.A.)

67-mashq. Gaplarni o`qing.Sonlarning tuzilishiga ko`ra turlarini ayting.

1. Bir-ikki marta yolg`on gapirganmidim, -dedi zarda bilan Tolib. (S.A.) 2. O`n olti ming qo`y, ikki yarim ming yilqi hazilakam boylik emas edi. (P.Q.) 3. U ham yosh kirgan bo`lsa o`n to`qqiz-yigirmalarga kirgan.(S.A.) 4. Buvsara baland bo`yli, qoshlari payvasta, ko`zlari tiyrak, zuvalasi pishiq oppoqqina, ellik ikki-ellik uch yoshlardagi ayol edi. (O.) 5. Qarasam, yigirma to`rt-yigirma besh yoshli xushsurat bir yigit taxtda o`ltiribdi. (P.Q.) 6. Har bir satr turkiy tilning go`zal jilvalari bilan to`lgan.(P.Q.) 7. O`ttiz ming qizilboshning ellik -oltmish ming otiga ham yem-xashak topib berish kerak edi. (P.Q.) 8. Ehson ketib, oradan o`n besh kun o`tgandan keyin Saidiy universitetga o`rin olish uchun markazga ketdi.(A.Q.) 9. Mening tomirim ming yillik chinornikiday mustahkam, dedim!(Sh.R.) 10. Odamlar har bir sigirdan ming-ming litrlab sut olsa, biz ikki-uch yuz litrdan olamiz.(Sh.R.) 11. Hozir Samarqand atroflaridagi xonning besh mingdan ortiq qo`shini bor edi. (P.Q.) 12. Ular Mirzo darvozasiga yaqinlashganlarida ichkaridan besh-olti kishi ot choptirib chiqdi. (P.Q.) 13. Xotin to`rt-besh kun uni qarg`ab-qarg`ab yo`q bo`lib ketadi. (S.A.) 14. Bu uchrashuv, bu ko`rishuv sahro yuziga uch-to`rt yomg`ir tomchisi tushgani kabi edi. (T.Mal.) 15. Ana shundagina Barot polvon uni bir-ikki selpib qo`ydi. (M.I.)

68-mashq. Gaplarni o`qing.Sonlarni topib to`liq morfologik tahlil qiling.

1. Yo`q, bu kitoblarni o`n-o`n besh emas, yuz sandiqqa ham sig`dirib bo`lmas.(O.Y.) 2. Unda bir onlik o`yin bo`lg`usi ming-ming tarix. Bu sahnada millionlar betinim to`kadi ter. (Sh.R. Ter.) 3. O`zim o`n besh ming berib olganman. Ikkovini sotsang, qirq ming bo`ladi, otni menga ber, deydi. (S.A.) 4. Ammo uning ikki yuz qirq kishilik bir dasta qo`shini Shayboniyxonning besh-olti ming kishilik lashkarlariga qanday bas kelishi mumkin.(P.Q.) 5. ...oradan uch oy o`tmasdanoq, to`rt yil ishlagan instituti bilan to`satdan xayrlashib, irrigator injener sifatida Suriyaga ikki yillik xizmatga jo`nagan.(O`U.) 6. Ular qattiq tartib bilan darsga kirishishadi, har soatda o`n minut tanaffus.(Sh.) 7. Ikkovi ham bir nafas jim qolishdi. (Ch.) 8. Bu ikkala qiz o`yin va sho`xlik havasi bilan g`aflatda edilar.(Ch.) 9. Baxtga qarshi, qazilma ishlari ular kutgan natijalarni bermadi. O`n beshinchi, nari borsa, o`n to`rtinchi asrga oid sopol buyumlar, xo`jalik asboblari, zanglab ketgan bir necha qilich-qalqonu ko`zachalardan boshqa hech narsa topilmadi.(O.Y.) 10. Ko`z o`ngimizda turgan Hirot so`nggi o`ttiz-qirq yil mobaynida avvalgidan o`n barobar go`zalroq, ulug`vorroq bo`lib ketganini barcha fozil kishilar ayturlar.(P.Q.) 11. Ikkovimiz bir yoqadan bosh chiqazib ishlaymiz, bu tomonlarga faqat sen uchun keldim, yuqorida bitta rayonni aytishdi, tanla deyishdi.(S.A.)

Son turkumiga oid tayanch soʻz va tushunchalar:

Son, sanoq son, tartib son, miqdor son, dona son, chama son, jamlovchi son, taqsim son, sanoq soʻz, butun son, kasr son, kasrli son, sodda son, murakkab son, juft son.

Test savollari

- Sonning o'ziga xos asosiy xususiyatlari qaysi qatorda to'g'ri berilgan.
A) sonlar kelishik qo'shimchalarini olib qo'llanilmaydi.
B) sonlar gapda ikkinchi darajali bo'laklar vazifasida keladi.
C) sonlar gapda ega va kesim bo'lib keladi.
D) sonlar morfologik va sintaktik usullarda yasaladi.
- Nima uchun sonlar mavhum xususiyatga ega?
A) predmetning tartibini bildirgani uchun
B) predmetning son-sanog'ini bildirgani uchun.
C) predmetning darajasini bildirgani uchun
D) miqdor tushunchasi mavhum bo'lgani uchun
- Sonlar qanday holatda tuslovchi affiks olishi mumkin?
A) tartibni bildirganda
B) gapda kesim bo'lib kelganda
C) gapda to'ldiruvchi bo'lib kelganda
D) otlashib ega bo'lib kelganda
- Bir soni qaysi gapda chegaralov ma'nosini bildirgan?
A) Bir chopadi, bir chopadi.
B) Bir ajib his bor edi menda.
C) Darsga bir Zokir qatnashmadi.
D) Seni bir kishi izlab keldi
- Sonlar qanday holatda hol vazifasini bajaradi.
A) sifat oldida kelsa
B) ot oldida kelsa
C) son bilan bog'lansa
D) fe'l oldida kelsa
- Predmetni sanash o'lchovini bildirgan sanoq so'zlar berilgan qatorni ko'rsating?
A) dona, nusxa, dasta, to'da
B) metr, bo'lak, tup, pud
C) chelak, qop, siqim, tonna.
D) santimetr, qoshiq, minut, kun
- Sanoq sonlar qanday holatda chamason ma'nosini ifodalaydi.
A) ko'plik affiksi bilan kelganda
B) dona songa -lab qo'shimchasi qo'shilganda.
C) sanoq sonlar takrorlanib kelganda.
D) sanoq songa -ta qo'shimchasi qo'shilganda.
- Qaysi sonlar tuzilishi jihatidan tarkibli son hisoblanadi.
A) tartib sonlar
B) kasr sonlar
C) jamlovchi sonlar
D) miqdor sonlar
- Otlashgan tartib son berilgan gapni aniqlang.
A) Ishning birinchi kuni unchalik og'ir bo'lmadi.
B) Paxtaning hammasi birinchi novlarga qabul qilindi.
C) Ko'rilgan masalaning uchinchisi o'ta dolzarb edi.
D) Birinchidan, bu ma'qul fikr emas.
- Kasr son mavjud bo'lmagan gapni belgilang?
A) Ikki yorti - bir butun
B) Yarim soat kutib turdik.
C) Ishning uchdan ikki qismi bajarildi.
D) Sayohatning birinchi kuni mazmunli o'tdi.

OLMOSH TURKUMI TAHLILI

1. Ma`nosiga ko`ra turi.
2. Qaysi so`z turkumi o`rnida qo`llanganligi.
3. Gapdagi vazifasi.
4. Tuzilishiga ko`ra turi.

Namuna: Bu- ko`rsatish olmoshi. Sifat turkumi o`rnida qo`llangan, gapda aniqlovchi vazifasida kelgan, sodda.

Uni- kishilik olmoshi tushum kelishigi shaklida, ot turkumi o`rnida qo`llangan, gapda to`ldiruvchi vazifasida kelgan sodda.

69-mashq. Gaplarni o`qing. Olmoshlarni aniqlab, qaysi so`z turkumi o`rnida qo`llanganini izohlang.

1. Mirzo Ulug`bek bu o`ylardan boshi g`ovlab peshanasini ishqaladi, yana bir piyola sharob ichdi, lekin uni o`z qa`riga tortgan tug`yonli o`ylar girdobidan chiqolmadi. (O.Y.) 2. Hech kim o`sha tunning o`zida, qayerdadir bir jigarbandi ham qalb titrog`ida ekanini bilmaydi. (T.Mal.) 3. U xil qora uylar uning uchun yangi emas, albatta. (Ch.) 4. Bularning hammasini otasi bino qilgan edi. Endi u odam bu joylarga hech qachon kelmaydi. (P.Q.) 5. O`z uyiga sig`magan, jigarlari bag`ridan joy topolmagan Nizomjon bu notanish kishining uyiga sig`armikan? (S.A.) 6. Umrim, ey sen bilan qilib iftixor, bo`laylik o`lgunga men ham minnatdor! (G`.G`.) 7. Peshonadagi bitta-yu bitta bolani er-xotin ana shunday tashvish, ana shunday mehribonchilik bilan katta qilishdi. (S.A.) 8. — Bu so`zdan xulosa shukim, dedi Salohiddin zargar uning savoliga javob bermay, -kutubxonani yashirib, kufr kitoblarni asrab qolmoqni niyat qilgan osiy banda ham, o`shal kitoblar gulxanida yonlig`i muhaqhaqdir. (O.Y.)

70-mashq. Gaplarni o`qing. Kishilik olmoshlarini aniqlang. Gapdagi vazifasini belgilang. Kelishik qo`shimchalari bilan qo`llangan kishilik olmoshlarining o`zagida qanday o`zgarish bo`lganligini ayting.

1. Dunyo sening oyog`ingni o`pmog`i lozim! (M.Sh.) 2. Agar suratim uchun sizdan jon talab qilsalar menga ayting, men o`z jonimni bergayman! (P.Q.) 3. Bu bebaho xazinaning kaliti sening qo`lingdadur, Ali. (O.Y.) 4. Javob ber, meniki- seniki degan gapni kim o`ylab chiqardi. (Sh.R.) 5. - Siz ularni bunda ayblarsiz, ular bizlarni unda ayblar. (T.Mal.) 6. Mening o`rnimda bo`lganingizda nima qilardingiz. (T.Mal.) 7. — Sizning ko`rgan ko`rmaganligingizni men qayoqdan bilaman. (A.Q.) 8. - Masalan, bizda bunaqa buyumlar juda ko`p, mening ishim ham yo`q, surishtirmayman ham. (O`.U.) 9. — Aziz seni ko`pdan beri bilaman, senga ishonaman. bir hafta muhlat senga. (O`.U.) 10. Siz ziyoli odamsiz, tushunasiz, sizga aytsam bo`ladi. (Sh.) 11. — Nimani boshlaymiz, mening sizga aytib beradigan hech qanday jinoyatim yo`q. (Sh.) 12. — O`ylasam ham senlarcha har kimning oldida valdiramas edim. (A.Qod.) 13. — Sizga

ne bo'ldi, davlatpanoh?- dedi uning mahzun chehrasiga tikilib.(O.Y.) 14. Uni kuzatib chiqqanlar sal narida uning iztirob bilan uh tortganini ko'rib turishardi.(S.A.)

71-mashq. Gaplarni o'qing. Kishilik olmoshlarini topib qaysi kelishikdagiligini ayting, gapdagi vazifasini aniqlang.

1. - Men sizni o'sha qishloqqa olib ketay deb keldim. (Ch.) 2. Bu ikkala kitob ham uning qo'lga tasodif bilan kirib qolgan edi. (Sh.) 3. Bolam, meni bu ishga aralashtirma. Men sening hurmating uchun bu yerlarda yuribman.(S.A.) 4.- Man sizga boshqacha maslahat bilan chiqib edim...-dedi.(Ch.) 5. Yovuzlikning mahviga ommani boshlamadi, to bizning asrgacha birorta ulug' siymo. (Sh.R.Term.) 6. Men sizni o'z farzandimdan a'lo ko'raman. Sizning boshingizga tushgan musibat o'z pushti kamarimdan bo'lgan o'g'lim boshiga tushgan musibat bo'lur. (O.Y.) 7. Mana bizning qizimiz ham otasidan so'ramay ko'chishga yozilgan.(Sh.R.) 8. - Yo'q, siz menga aniq javob bering.(T.Mal.) 9. Men sizga bekor qiziqib qolmadim. Sizda ilmiy tahlilga intilishni ko'rdim.(T.Mal.) 10. Buni kim aytgan bo'lsa ham mening sha'nimga tuhmat qilibdi, -dedi G'ulomjon.(M.I.)

72-mashq. Gaplarni o'qing. Ko'rsatish olmoshlarini topib, kelishik va egalik qo'shimchalari bilan qo'llanishiga e'tibor bering.O'zakdagi o'zgarishni izohlang.

1. Bu asarlar uzoq mehnat samarasidir. Shu jadvalda keltirilgan ta'rif va tavsif. (M.Sh.) 2. -Buni nega ilgariroq olib kelmadingiz? (A.Qod.) 3. -Bu gaplarni qo'y.Nima qilmoqchisan shuni ayt. (S.A.) 4. O'shanda ha, bir-ikki qadam qo'ygach, to'xtab, atrofga alanglagan edi. (T.Mal.) 5. Mana-bu qishloqi mehmonning kelishi yana ortiqcha bir tashvishni qo'zib ketdi.(Ch.) 6. Ana shunda maktabini qanchalik sevganini butun qalbi bilan his etgandi.(Sh.) 7. Bu joy faqat aziz mehmonlarga atab qurilgan.(S.A.) 8. Mana, o'sha ma'shum voqea yuz berganiga to'rt- besh oydan oshibdi. (O.Y.)

73-mashq. Gaplarni o'qing. So'roq olmoshlarini aniqlang, nimaga nisbatan so'roq bildirishini ayting.

1.Nega cho'chib tushding? Murg'ak tasavvur, go'dak xayolingga nimalar keldi? (G'.G'.) 2. Qay kirar nafasining qachon qaytmasa Sening vujuding ham shu payt chiqindi. (Sh.R.Term.) 3. -Voy, nega unaqa deysiz! Tovba deng! Sizga nima bo'ldi? Sizga nima bo'ldi?(S.A.) 4. -Xo'sh, keyin nima bo'pti, tezroq ayta qolsang-chi? (Sh.R.) 6. Mening qayoqqa, nimaga ketayotganimni u bilmasa, unga tushuntirishim shartmi? (T.Mal.) 7. - Shaharda nima kasb qilasiz. Quدرات aka. (M.I.) 8. -Kim? -dedi G'ulomjon, qorong'ida turib.(M.I.) 9. -Hmm, -dedi Jamol Karimiy qo'lidagi kumushdan naqsh solingan yo'g'on hassasinin likkillatib, -o'qiyotibman deng.Qachon mulla bo'lasiz?(A.Q.) 10. Ulfat o'zining qanday ishlayotgani, qanday shoirlar bilan qayerga borgani, qanday asarlar yozmoqchi ekani to'g'risida so'zladi.(A.Q.)11. Qayerdan keldiykin? Kim yuborgan bo'lishi mumkin. (M.Do'st.) 12. Har bir qush qayerga qanday in qurishni biladi.(T.Mal.)

74-mashq. Gaplarni o'qing. So'roq olmoshlarini topib, qaysi kelishik shaklida qo'llanganini ayting.Gapdagi vazifasini izohlang.

1. Qalbim mening ezgu hislarga vatan, bu ham kimga malol, kimga edi xush. (Sh.R.Termiziy.) 2. Nima qilishni bilmay, ancha vaqtgacha jim turib qoldi. (S.A.) 3. U bunday ig'voning qayerdan kimdan chiqqanligini bilmas edi. (M.I.) 4. Ko'zingiz aytib turibdi: xafaroq ko'rinasiz? Nima gap? Aytovering. Menga aytnangiz kimga aytasiz.(O'.U.) 5. Xo'sh, siz qaysi birini oldingiz, nimaga asoslanib

oldingiz.(O`.U.) 6. Nishonga tegmagan o`qning kimga nafi bor. (O`.U.) 7. -Bilamizda shu yerda o`tirib rizqimizni terib yeganimizdan keyin kim keldi, kim ketdi kimning dardi nima-sezib turamiz-da.(T.Mal.) 8. Axir bu yerda odamlar ishlab, odamlar dam oladilar-ku, nega g`amxo`rlik qilmadingiz. (Sh.R.)

75-mashq. Gaplarni o`qing. Belgilash olmoshlarini topib, turini aniqlang. Jamlovchi va ajratuvchi belgilash olmoshlarini alohida ustunda yozib chiqing.

1. Shu bilan hammalari jim bo`ladilar. (Ch.) 2. Hammasi butun, hammasi bor. Faqat uning o`zi yo`q.(P.Q.) 3. Manzura barcha bilan bir sidra tanishib chiqqach, Gulizor begim iltifot qildi. (T.Mal.) Lekin barimiz ham qora ishda ishlaymiz masterovoyimiz, o`qimaganmiz-da mashinaning tiliga tushunmaymiz.(M.I.) 4. U qobiliyat to`g`risida “zarshunos” bo`lib, har kimga o`z iqtidoriga qarab, shu sirlardan ozroq aytadi.(A.Q.) 5. Vilt tashqi muhitga shu qadar tez moslashuvchan baloi azimki, sal o`tmay har qanday zaharga ham o`rganib olishi turgan gap.(O`.U.) 6. ...Mayli, ishga kirishaver qo`limdan kelgan hamma yordamimni ayamayman...(O`.U.) 7. Hozir esa institutning barcha laboratoriya boshliqlari, yetakchi olimlar to`planishgan.(O`.U.) 8. Mirsalimning hamma gapdan xabari bor edi.(Sh.)

76-mashq. Gaplarni o`qing. O`zlik olmoshlarini topib, qo`llanishiga e`tibor bering. Egalik qo`shimchalari tagiga chizib shaxs va sonini aniqlang. Qaysi kishilik olmoshi o`rnida qo`llanganligini ayting.

1. O`zim ham bu maktubni shu bu kun ko`rdim, -dedi.(A.Qod.) 2. Odamzod o`zligingni o`zingdan qil himoya.(Sh.R.Term.) 3. O`zi oqshomga qadar tibbiy ekspertiza xulosasini kutdi. (T.Mal.) 4. Eng kichik zarradan Yupitergacha o`zing murabbiysan, xabar ber,Quyosh! (G`.G`.) 5. To qabohat bor ekan hayotning qil cheti g`am, odamzod, o`zligingni, o`zingdan qil himoya.(Sh.R.Term.) 6. Ko`zini yumib, ingrab yuborganini o`zi ham sezmay qoldi.(T.Mal.) 7. -Maqsud aka, aytayotgan gaplaringizga o`zingiz ham ishonmayapsiz. (T.Mal.) 8. O`rnidan qo`zg`alib turmoqchi ham bo`ldi, lekin o`zini bosdi.(M.I.) 9. -Shoirni o`ziga munosib kuchga ega bo`lgan odam tanqid qilsa alam qilmaydi.(A.Q.) 10. Saidiy jurnal idorasiga yetguncha o`zini o`zi ogohlantirib bordi. (A.Q.) 11. U, inson hamisha istaganini emas, ko`pincha o`ziga yoqmagan ishlarni qilishga ham majburligini tushunmasdi.(O`.U.)

77-mashq. Gaplarni o`qing.Bo`lishsizlik olmoshlarini topib, ma`nosini izohlang. Kelishik va egalik qo`shimchalari bilan qo`llangan bo`lishsizlik olmoshlarini shaxs va soni, qaysi kelishikda ekanligi va gapdagi vazifasini ayting.

1. Jannat xola uning gaplaridan hech narsa tushunmadi.(S.A.) 2. Nizomjon ko`zini ochganda ayvonda hech kim yo`q edi. (S.A.) 3. Madaminxo`janing paxtazorida esa terim tushgan bugun bu yerda hech kim chiqmagan edi. (M.I.) 4. G`ulomjon chuqur tin oldi, ko`zlarini yumib, hech nima o`ylamaslikka tirishdi.(M.I.) 5. Munisxon Saidiyning orqasidan qarab o`ziga hech qachon bo`lmagan bir his sezdi. (A.Q.) 6. To bu odam kursiga sekin, ehtiyot bilan o`tirmaguncha hech kim o`tirmadi. (A.Q.) 7. Bunday paytlarda Sodiqning ko`ziga hech narsa ko`rinmaydi. (Sh.) 8. Chumchuq hech qachon burgut uyasini orzu qilmaydi.(T.Mal.)9. Tog`a Ikromjonning umrida hech kimga hech qanday iltimos qilmaganligini, sha`niga dog` tushuradigan ishga qo`l urmasligini bilardi. (S.A.) 10. Muhammad Solihning bu gapiga endi hech kim e`tiroz qilolmadi.(P.Q.)

78-mashq. Gaplarni o`qing. Gumon olmoshlarini topib ma`nosi va qanday hosil bo`lganini izohlang.

1. - Men hech qachon.... hech kimga surat bergan emasman.(O.Y.) 2. Farmonov to`satdan allaqanday ma`yus, kulimsirab, deraza oldiga bordi-da, oq qog`ozga o`ralgan papkaga o`xshash bir narsani olib kelib, Rasulga uzatdi.(O.Y.) 3. Shu payt mulla Fazliddin o`z yuziga kimningdir mayin nigohi tushganini his qildi. (P.Q.) 4. Deraza tarafga qarab o`tirgan yigit nimadir deyapti. (S.A.) 5. G`ulomjon bu o`tli kuylarini kim uchundir aytar, ayta turib, ko`zlari bilan kimnidir izlar edi. (M.I.) 6. "Segoh" ga o`tdi, yana allaqanday g`amgin, ezg`in kuylarni aytdi. (M.I.) 7. Tinchgina birov halal bermaydigan, studentlarning ko`zidan uzoq joy bo`lsa yaxshi bo`lar edi. (A.Q.) 8. Dahlizning tashqi eshigi ochilib kimdir kirdi. (A.Q.) 9. Hozirgina lovullab turgan jismini allaqanday yoqimsiz kayfiyat egalladi-yu, umrida sira boshidan kechirmagan ko`ngil xijillikdan yuragi siqila boshladi.(O`U.) 10. Mana shu "lekin unutmabdi" degan fikr unga qandaydir g`alati, negadir juda ahamiyatli bo`lib tuyuldi. (O`U.)

79-mashq. Gaplarni o`qing. Olmoshlarni topib, ma`nosiga ko`ra turlarini aniqlang.

1. Kim biladi, bo`lmasaydim shu zamonada. Bu davlatning boshida men, nelar bo`lardi! (M.Sh.) 2. Nima uchun yuzingni yashirasana? Sen ham quyoshda tovlan? (T.M.) 3. -Bu ikki begunohning qamalishlarig`a ham o`sha yaramas sabab bo`ldi. (A.Qod.) 4. -Siz bilan menga shu narsaning nima zarurati bor, usta. (A.Qod.) 5. -Urushda har nima bo`ladi. Birov o`qqa uchadi, birov yarim jon-mayib bo`lib qaytadi. (S.A.) 6. Ammo bu so`limlik uning kayfiyatini yaxshilashga qodir emas edi.(T.Mal.) 7. Bular orasida Zumrad ayniqsa sho`x, so`zlari, qiliqlari o`ziga yarashgan dilbar qiz. (O.) 8. Siz chiqa qoling, dada, men o`zim uzaman, -dedi va gulni oralab ketdi. (Sh.) 9. -Men sizni ana o`sha fitnachilardan ehtiyot qilgan edim, amirzodam! (P.Q.) 10. -Men buning ig`voligini isbot qilurmen! Qayting hammangiz Qo`rg`onga qayting! (P.Q.) 11. Bunda birovlar ona suti kabi pokiza. Bunda kimlar o`zin der oriyatda yagona.(Sh. R.Term.) 12. Baxtiyor odam hammani o`ziga o`xshatadi. Ikromjon hozir shunday kayfiyatda edi. (S.A.)

80-mashq. Gaplarni o`qing. Olmoshlarni topib tuzilishiga ko`ra turlarini aniqlang.

1. Kechqurun gavjum bo`ladigan ko`chalar hozir allanechuk jimjit.(P.Q.) 2. -O`zida turaveradi. Hech kim tegmaydi.(S.A.) 3. U ana shu bepoyon yerlarning chin egasi sifatida uzoq-uzoqlarga sevinch va iftixor bilan termildi va bu yerlarni o`zlashtirib, bag`ri to`la xazinani ochmoq uchun qancha -qancha mehnat zarurligi to`g`risida xayol surdi. (Sh.R.) 4. Uni yaxshi kiyingan, allanarsasiga mag`rur bo`lgan bir necha kishi o`rab oldi.(A.Q.) 5. -Gul sekin -sekin so`ladi, sekin-sekin go`zalligini yo`qotadi, keksara boradigan ko`ngilda hech qachon so`lgan bo`lib ko`rinmaydi. (A.Q.) 6. Azizjon hech qanday ilmiy asosga suyanmagan holda paxtachilikka yovvoyi pushni kiritmoqchi. (O`U.) 7. U hech nima demay shu turganicha qarab turaverdi. (M.) 8. Kampir qiziga javob topolmadi, allanimalar deb po`ng`illab savatdagi zag`oralarni yoyib qo`ydi-da, oshxona yig`ishtirgani ketdi. (O.) 9. Shu mahal kimdir uning otini aytib chaqirib qoldi.(Sh.) 10. Sizsiz kelajak yo`q, siz axir xalqning ming yilini ko`rajak qaroqlarisiz.(G`G`.)

81-mashq. Gaplarni o`qing. Olmoshlarni topib, to`liq morfologik tahlil qiling.

1. U toshlarga urilib oqayotgan suvdan bolaligini qidirayotganga o`xshaydi. Bu orolchalarda qanchadan -qancha hayollari qolgan. Shu sohillarda u balog`atga yetdi. Shu orolchalarda ne-ne buyuk orzular og`ushida mas bo`ldi.(S.A.) 2. Mana endi hammasi kunpayakun bo`ladi. Nega? Qachon boshlandi bu ko`rgulik. (O.Y.) 3. -Bu ham nomiga ishlangan .Maktabga borib yurma, uni baribir tanishmaydi... (T.M.) 4. Shu payt uning ko`ziga yashnab turgan daraxtlar, suvi to`la marmar hovuz allanechuk mung`ayib turganday ko`rindi. (P.Q.) 5. - O`zlaringdan qolar gap yo`q. beklar bilan navkarlar bizni yog`iyning oyog`i ostiga tashlab ketdi. (P.Q.) 6. Tasodif emasdir, balki sen bizni hayot o`zi taqmish baxtning ipiga.(G`.G`.)7. Bir-ikki muxlisimning maqtovidan o`zga yo`q. So`ng kimlar qo`lin qisib, kimlarga bergum salom. (Sh.R.Term.) 8. -Kim o`zi, bu bola, dadasi?-dedi Jannat xola sekingina.(S.A.) 9. Harna qilganda ham ona-ona. U o`z bolasini bir parcha etdan katta qilguncha ne mashaqqatlar tortmagan!(S.A.) 10. -Senga boylik kerak emas. Buni bilaman.Ammo bu duru javohirlarni boya men aytgan yaxshi tilak yo`lida ishlatursen! (O.Y.)

Tayanch so`z va tushunchalar:

Olmosh, kishilik olmoshlari, ko`rsatish olmoshlari, o`zlik olmoshi, so`roq olmoshlari, belgilash olmoshlari, bo`lishsizlik olmoshlari, gumon olmoshlari, sodda olmosh, qo`shma olmosh, juft olmoshi.

TEST SAVOLLARI

1. Qaysi olmoshlar takroriy holda qo'llanadi?

- A) kishilik, bo'lishsizlik
- B) o'zlik, so'roq.
- C) ko'rsatish, gumon
- D) belgilash, kishilik

2. Qaysi olmoshlar juft holda qo'llanadi?

- A) ko'rsatish, kishilik
- B) so'roq, belgilash,
- C) o'zlik, bo'lishsizlik,
- D) gumon, so'roq

3. Qaysi ko'plik shaklidagi olmosh bir shaxsga nisbatan hurmat ma'nosida ishlatiladi.

- A) siz, biz
- B) biz
- C) ular
- D) ular, siz

4. Biznikidir butun muhabbat, Biz o'zimiz uning kuychisi (H.O). gapida nechta va qanday olmoshlar ishtirok etgan.

- A) 5 ta, kishilik, belgilash, o'zlik, ko'rsatish
- B) 4 ta, kishilik, o'zlik, kishilik,
- C) 3 ta, kishilik, ko'rsatish, kishilik
- D) 2 ta, belgilash, ko'rsatish,

5. Ko'plikda qo'llanadigan olmoshlarni aniqlang?

- A) gumon va so'roq
- B) ko'rsatish va gumon
- C) o'zlik olmoshi
- D) kishilik va bo'lishsizlik

6. Qaysi gapda olmosh bilan ifodalangan qaratqich aniqlovchi berilgan?

- A) Odamning odami el ishida bilinadi.
- B) Xalqimizning ajoyib udumlari bor.
- C) Odobimiz bizning qadr-qimmatimiz.
- D) Bu elning faxridir shoir Alisher.

7. Hamma, barcha olmoshlari qanday xususiyatlariga ko'ra umumlashtiruvchi so'z vazifasida keladi.

- A) kishilarga nisbatan ishlatilishiga ko'ra
- B) umumiylik ma'nosini anglatishiga ko'ra
- C) aniqlikni bildirishiga ko'ra
- D) turlanish xususiyatiga ega bo'lgani uchun

8. So'roq olmoshlaridan qaysi biri o'rin bildiruvchi so'zlarga nisbatan ishlatiladi?

- A) qanday?
- B) qayer?
- C) qachon?
- D) qancha?

9. Kelishik qo'shimchalari bilan qo'llanilmaydigan so'roq olmoshi qatnashgan gapni aniqlang.

- A) Kim u seni buncha qaynagan?
- B) Yuragida nima bor uni?
- C) Nega buncha go'zal ko'rinar olam
- D) Qachon kelding, do'stim

10. Umumlashgan belgi bildiruvchi olmoshlar qaysi qatorda berilgan?

- A) qaysi, qachon, bu, o'sha
- B) qancha, necha, hech kim
- C) men, kimdir, shuncha
- D) ba'zi, butun, kim, biz

FE'L TURKUMI TAHLILI

1. O'timli va o'timsizligi
2. Bo'lishli - bo'lishsizligi
3. Qaysi nisbatdaligi
4. Fe'lning xoslangan shakli
5. Shaxs- soni
6. Zamoni
7. Mayli
8. Gapdagi vazifasi

Namuna: o'qigan - o'timli fe'l, bo'lishli, aniq nisbat, sifatdash, III shaxs birlik, o'tgan zamon, aniqlik mayli, gapda aniqllovchi vazifasida kelgan. Tushunsa-o'timsiz, bo'lishli, aniq nisbat, sof fe'l, III shaxs birlik, kelasi zamon, aniqlik mayli, gapda ergash gapning kesimi vazifasida kelgan.

82-mashq. Fe'llarni topib, ma'nosini izohlang, so'rog'i va gapdagi vazifasini ayting.

1. Qani endi sizday o'qigan, ilmi kishilar bo'lsa-yu, mashinaning tiliga tushunsa, o'zi ham antiqa mashinalar yasasa...(M.I.) 2. Kulish bilan yig'lash orasida katta farq bor. Kulish bilan kulmasdan tekkina jiddiyat saqlab turish orasida ham anchagina masofa bor. (Ch.) 3. Shu payt mashina qisqa-qisqa signal berib tepalikka chiqib keldi-da, xuddi

shiypon pillapoyasi oldida to'xtadi.(S.A.) 4. Yo'lovchilar o'rinlaridan turishdi, yuz-qo'llarini yuvib, nonushtaga hozirlik ko'rishdi. (M.) 5. Bir necha daqiqadan so'ng uchovlari mashinaga o'tirib eski shahar tomon yurdilar. (T.Mal.) 6. Otabek to'satdan o'zgarib, boyagi asabiylik holatini yo'qotdi, shundog' bo'lsa ham o'zini yig'ib kulgan bo'ldi.(A.Qod.) 7. Shug'ullanay chala qolgan fanlarim bilan .O'g'lim hayot bizga emas abadiy yo'ldosh. (M.Sh.) 8. Oldinda suv to'ldirilgan choh va o'n bir paxsalik baland devor bilan o'ralgan.

Andijon qo'rg'oni ko'rindi.(P.Q.) 9. Shamol kuchaygandan kuchayib bulutni surib ketdi.(S.A.) 10. Shu mahal ko'cha eshigi birdan ochildi. (M.I.) 11. Guzarning o'rtasida shoxlari qurib-qovjirab qolgan bir tup shotut o'sardi.(O.Y.)

83-mashq. Gaplarni o'qing.O'timli va o'timsiz fe'llarni aniqlang.

1.So'nggi so'zlarni aytayotganda cholning ovozi tahdid bilan yangradi-yu, "Ali Qushchi beixtiyor seskanib ketdi.(O.Y.) 2. Tanishuv so'ngida ular chekkaroqda iymanib turgan ikki qizga yaqinlashdilar. (T.Mal.) 3. U shoir tabiat yigit bo'lgani uchun ham salga ezilar, salga suyunar, salga bo'shashar edi, ayrimlar bir shiddat bilan oladigan ishni u ba'zan rosa mijgovlanib, ming o'ylab, ikkilanib oxiri ko'ngliga o'tirishgandagina bir yoqlik qilardi. (O'.U.) 4. Qiziq, shu gaplarni aytgan sakson yashar cholga odam ishonardi.(M.Do'st). 5. Kichkina derazadan kirgan quyoshning bir tutam so'niq shu'lasini hujrani sal yoritdi. (O.) 6. Qabulga kelgan qiz o'zini kamtarin tutardi, hatto, har bir harakatida ana shu kamtarlikni bo'rttirib ko'rsatishga intilardi, u g'amgin va xayolchan gapirib hikoyasi davomida necha-necha marta uh tortdi.(Sh.R.) 7. U kuchini yig'ib, o'rnidan turishga intilgan edi. Tizzasining ko'zida qattiq og'riq sezdi-yu, yana yiqilib tushdi.(Sh.R.)

84-mashq. Gaplarni o'qing. O'timli va o'timsiz fe'llarni aniqlab, qanday usul bilan hosil bo'lganini tushuntiring.

1. Ko'zlarida yosh yaltirardi, yuzlarida oqib tushayotgan ko'z yoshlarining izi bilinib turardi.(Sh.R.) 2. U odatda bog' tomonga o'tib, qizg'in ketayotgan binokorlikni aylanar va keksa ustalarning bo'lajak imorat to'g'risidagi maqto'vlarini eshitib, hordig'ini chiqarar edi. (A.Q.) 3. Men qayerga borib keldim? odamlar buni biladimi? ana shuni odamlarga bildirgim keldi. Qayerga bordim, qayerda bo'ldim, barini aytib, maqtangim keldi.(T.M.) 4. U yarim kechada notanish odamlar kelib, onasini usti yopiq qora mashinada olib ketishganini biladi. (T.Mal.) 5.Nazarida uy torayib lahadga aylanayotganday bo'ldi. Yuragi o'ynab, deraza tokchasidagi tugmani bosdi. (T.Mal.) 6. Ular uyini tintib nimadir qidirishgan? Tarhlarni tashlab ketishibdi.Demak suratlarni izlashgan.(P.Q.) 7. Xotin ichkariga kirdi va qushbegi oldiga borib unga nimadir berdi-da, orqasiga qaytib eshik yoniga kelib turdi. Xotinning berib ketgan narsasi uch, to'rt buklangan bir qog'oz edi. Qushbegi sekin-sekin qog'oz taxlarini ocha boshladi. (A.Qod.) 8. Nihoyat, oradan bir yil chamasi vaqt o'tib Marg'ilonga qatnash yetti-sakkizga yetgach, O'zbek oyimning g'idi-g'idisi bilan bo'lsa kerak Yusufbek hojida ham bir o'zgarish ko'rila boshlaydi. (A.Qod.)

85-mashq. O'timli va o'timsiz fe'llarni hosil bo'lish usulini aniqlang. O'qi, keltir, yurg'iz, o'tkaz, ishlat, boshla, tinchit sovut, yoqtir, sayla, kuyla, qara, eshit, o'stir, ko'rsat, yubor, chaqir, qol, kel, yugur, kechik, angla, so'ra, ishla, ko'rildi, yozdi, qizishdi, yig'ishtirdi, yubordi, aytdi, kelishdi, yuvildi, ishlatdi, yozdirdi, qizitdi, kiyindi.

86-mashq. Gaplarni o`qing. Bo`lishli va bo`lishsiz fe`llarni aniqlang.

1. Siz shu kungacha barcha ixtiyorni o`g`lingizga topshirib bolani bola qilmadingiz, bir xudbin qildingiz. (A.Qod.) 2. So`roqni yakunlab, qiz chiqib ketgandan so`ng ham ancha paytgacha qo`li ishga bormadi. (T.Mal.) 3. Mulla Fazliddin ularni quvlab yetolmasligini sezdi-da to`s-to`polon bo`lgan uyga qarab intildi va ochiq yotgan po`lat sandiqning tepasiga keldi. (P.Q.) 4. Mirzo Ulug`bek o`shanda bu gapga ishonqiramasa ham, tarixiy risolalaridan birini berdi. Bir oydan keyin esa ipak qog`ozga ko`chirilgan o`z risolasini ko`rib, hayratda qoldi; risola chindan ham bo`lakcha bir xusnixat va nafosat bilan ko`chirilgan edi. (O.Y.) 5. Mirsalim uning nima demoqchi ekanini darrov fahmlab, gapirtirgani qo`ymadi. (Sh.) 6. Nahotki, biron marta uni eslamadim, nahotki shundoq qadrdon uchun yuragimning bir burchida joy topolmadim. (S.A.) 7. Bu gap shahzodaga uncha yoqinqiramadi. Devqomat Jaloliddinning peshonasida qizillik paydo bo`lib, lablari oqardi. (M.) 8. Ashulaning bo`linishini istamagan qiz javobni kalta qilib, yana serna`sha qo`shig`ini boshladi. (Ch.)

87-mashq. O`qing, bo`lishli va bo`lishsiz fe`llarni aniqlab, ikki ustun shaklida yozing, bu bo`lishli va bo`lishsizlikni hosil qilgan vositani belgilang.

1. Bu buyruqqa na ona e`tiroz qildi va na qiz. (Ch.) 2. Onasining ko`zlarida shuncha iztiroblar qaynab toshgani holda yosh qizning sodda ko`ngli ularni ko`rolmas edi. (Ch.) 4. - Kim ekan, shu xonaga ulayvermaysanmi? (T.Mal.) 3. Ishqilib, ko`p qatori bolaginamning rizqi uyidan uzilmagan bo`lsin. Voy oting o`chgur urush, ne-ne yostiqlarni ko`z yoshdan ho`l qilmayapsan-a! (S.A.) 4. Xalq ham qo`l ko`tardi-yu, lekin un chiqarmadi. (M.I.) 5. Mehribonligiga ham ishonma. Jonu dili amal, shuhrat bo`lgan odamdan yaxshilik kutma. (T.Mal.) 6. Bu kuyinishlarga Razzoq so`fi javob ham bermadi. Indamasdan, teskari burilib oldi. (Ch.) 7 - Bu so`zni yolg`iz faqir eshitdim, mavlono. Boshqa bir kimsa eshitmasin. Bu so`zni o`g`lim ham eshitmasin! (O.Y.) 8. Men ilgariroq bilmaganman, agar bilsam ilgarigi she`rlarimni pochta orqali yubormasdan o`zim olib kelar edim. (A.Q.) 9. -Men buni ko`rganman, ammo gaplashmaganman, — dedi Ehson, uchinchi signal bo`lib qizlar chiqib ketgandan keyin. (A.Q.) 10. Xalq Yusufbek hojidan bir zarra yomonlik yoki bo`lmag`ur bir kengash eshitmagan va shuning uchun ul qayoqqa yursa, shu yoqqa borishga hozir turar edi. (A.Qod.)

88-mashq. Bo`lishsizlikni aniqlab bo`lishsizlik qanday usul bilan hosil bo`lganligini ayting.

1. Ali Qushchiga xonada nimadir yetishmayotganday bo`lib, atrofiga qaradi, qaradi-yu, bir zum angrayib qoldi. Ikki tomondagi kitoblarga to`lib turadigan qubbali javonlarda na bir kitob bor edi, na bir qo`lyozma! (O.Y.) 2. Choparlar hali yo`lda. Urush to`poloni Andijonga yetib kelganicha yo`q. (P.Q.) 3. Bandi Solor yo`lida boshqa hech kim ko`rinmas edi. (P.Q.) 4. Yoqubjon o`zini ishga haddan tashqari berilib ketgan va uning gapini eshitmaganga soldi. (A.Q.) 5. -Bir haftadan beri ko`rmagan edim, dedi Saidiy. (A.Q.) 6. Oradan bir soat o`tmadi, butun do`konlar yopilib, Toshkand ko`chalari chiplar bilan to`ldi. (A.Qod.) 7. U allaqachon yozishdan to`xtab, erkin va xotirjam o`tirardi... (Sh.R.) 8. Oftob endi botgan, biroq hali qorong`u tushmagan edi. (O.Y.) 9. Bugun Nigoraning tug`ilgan kuni. Bu sirni to`rt kishilik mitti otryadda hech kim bilmaydi. Nigora buni oshkor qilib, ziyofat bermoqchi ham emas. (O.Y.) 9. Shokir ota qarshisida o`tirgan bezorilarning tegajakligidan, shallaqiligidan xunob bo`lgan va

qahrlangan esa-da, indamadi. (O.) 10. -Uzr, ustoz, -dedi, -Abror yo`lda ilashib edi, qol, deb aytishni ilojini topmadim. (M.Do`st.) 12. Bu yerga deyarli hech kim kirmasdi. Faqat juda baland darajali mehmonlar kelganda shu joyda kutiladi.(O.)

89-mashq. Gaplarni o`qing. Aniqlang nisbat shakldagi fe`llarni aniqlang.

1. Jalil uyga sig`madi. Ko`chib kelganidan beri endi uyi tor, juda tor tuyuldi. Devorlar uning ustiga tog` qoyalari kabi bostirib kelib, bo`g`ganday bo`ldi. Oshxonaga chiqib, muzdek suv simirdi. Mehmonxonada u yoqdan bu yoqqa yurdi. So`ng... kiyindi. Ko`chaga chiqdi.(T.Mal.) 2. Yo`q, u ishonmaydi, kitobiy gaplarni rost, rost gaplarni kitobiy deb o`ylaydi u. (M.Do`st.) 3. U dasturxonga ovqat qo`yganda ham, choy uzatayotganda ham mayus edi. (S.A.) 4. Suhbat ortiq qizimadi undan bundan gaplashib, choy ichishdi. Uzundan-uzoq duodan so`ng mehmonlar qo`zg`alishdi. (O.) 5. O`shanda tajriba uchun ekkan g`ozalar kuz kirganda ham gullamagan edi. Butun mavsum kutdi, ammo bitta dona ko`sak ham tugmadi.(O`U.) 6. Tashqaridan yana ayol kishining qattiq-qattiq gapirgan o`ktam ovozi, so`ng Oysuluv xolaning allanimalar deb zorlangan tovushi quloqqa chalindi.(O.Y.) 7. Poyonsiz cho`l qish uyqusidan uyg`ongan. Qo`riqning har tomonida odamlar ko`rinardi. Ular qandaydir yumushlar bilan band bo`lib, tinmay harakat qilardilar. (Sh.R.) 8.-Manim birinchi xolis tilagim, albatta mazlum xalq tilidan bo`ladir: munda so`ng Toshkand hokimlig`iga har qanday bo`lmag`ur odam qo`yilmasin(A.Qod.) 9. Maktabda ham ancha imkon bor ekanu, qilmabdi. hammasini taroziga solib, o`lchab mo`ljallab qo`ydi.(Sh.) 10. U hokimni tanisa ham, parvo qilmay, ashulasini baralla qo`yib borardi.(M.)

90- mashq. O`zlik nisbati shaklidagi fe`llarni topib, yasallishini tushuntiring. Gaplarni ko`chirib, nisbat yasovchilarni tagiga chizing.

1.Qutlug` Nigor xonim tez o`rnidan qo`zg`alib:

- Hozir.. hozir borib aytirib yuborurman, dedi va chodir eshigiga yo`naldi.(P.Q.) 2. Sal kun o`tmay, harbiy komissarlikdan, o`g`lingiz Vatan uchun janglarda qahramonlarcha halok bo`ldi, degan xat oldi.Tog`a o`z yog`iga o`zi qovurildi. (S.A.) 3. G`ulomjon shoshib borayotganda ana shu shoxlar oyoqlariga o`ralashib qoldi-yu, hovuzning qoq labiga tizzasi bilan gursillab yiqildi. (M.I.) 4.Temur Malik chodir ichidan qaytib chiqib ketishini ham, ketmasini ham bilmay qotdi. Lablari so`zga kelmay gung bo`ldi. Shu turgancha turib, yerga gurs etib yiqildi.(M.) 5.- Mumkinmi?-eshik tirqishidan xotin kishining boshi ko`rindi. Sodiql ichkariga taklif etsa ham u kirishga tortinardi.(Sh.) 6. -Rostdanmi?-dardiga davo topgandek Musharraf yashnab ketdi. Keyin birdan ikkilandi. (Sh.) 7. Oxiri Kumush nimadandir cho`chigandek bo`ldi, yengilgina bir harakat bilan o`zini ichkari yo`lak tomonga burdi. Bu burilishdan uning orqa o`ngini tutib yotkan kokillari to`lqinlandilar. (A.Qod.) 8. Kumushbibi begona qo`ldan seskandi va qo`llarini qutqazmoqqa turishib:- Ushlamangiz, -dedi ham siquvchi qo`ldan qutilish uchun orqaga tislandi. (A.Qod.) 9. Akmal qattiq signal chalib kelayotgan "Volga"ga yo`l berib, Rasul Nuriddinovga yuzlandi. (O.Y.) 10. Muhiddin Jabborovich bir zum o`qariq bo`yida to`xtab oftob hovurida jivirlayotgan keng paxtazorga tikildi. (O`U.)

91-mashq. Majhul nisbatdagi fe`llarni ajrating yasallishini aniqlang, o`zlik nisbatdagi fe`ldan farqini tushuntiring.

1. Chodirning ichi o`rdaday keng, tagiga somon va poxol to`shalib, ustiga brezent tashlangan. (O.Y.) 2. Beklarning mashvaratida samarqand yurishini ramazon oyidan

boshlashga tayyorlik ishlarini asosiy qismini O`shning o`zidayoq bitirib ketishga qaror qilindi. (P.Q.) 3. Ikromjon bu yog`ochlardan qancha taxta tildirish mumkinligini chamalab ko`rdi. Boradigan xo`jaliklarga quriladigan uylardan ortib qoladi. (S.A.) 4. U Risolat kampir bilan so`rashib chiqqach, mehmonxonaga o`tishdi. Osh ikki laganga suzildi. Elchinning qorni och bo`lsa -da, tomog`idan ovqat o`tishi qiyin edi. (T.Mal.) 5. Bugun tungacha cho`g` zarur bo`lgani sababli o`choqqa o`t qalandi. (T.Mal.) 6. Kattakichik yo`llarning hammasi qum bilan ko`milgan edi. Ilonizi bo`lib ketgan yolg`izoyoq yo`ldan esa asar ham ko`rinmasdi. (Sh.R.) 7. Xavfli joylarga yotqizish uchun uyushqoqlik bilan tosh, shox- shabba va yangi kesilgan novdalar keltirildi. (Sh. R.) 8. Yonilg`i to`la bochkalar, traktorlarning ehtiyot qismlari ko`chma qum tagidan chiqarildi. Yaqindagina keltirilgan vagonchalarda tortib o`rnatildi. (Sh.R.) 9. Kasalxona binosining birinchi qavati ham yoshlar kafesiga o`xshagan oynavand bo`lib, uzoqdan juda chiroyli ko`rinardi. (O.Y.) 10. Endi kimdandir surishtirishi kerak... “Bu g`o`zalarning rejimi qanday” bo`ldi? Nima ozuqalar berildi? Chigiti qachon ekilgan? Qachon sug`orilgan? Vaholanki, chekankasi qachon o`tkazildi. (O`U.)

92-mashq. Gaplarni o`qing. Birgalik nisbati shaklidagi fe`llarni topib, ko`chiring, nisbat yasovchi qo`shimchalar tagiga chizing.

1. U yarim kechada notanish odamlar kelib, onasini usti yopiq qora mashinada olib ketishganini biladi. (T.Mal.) 2. To`satdan allaqanday jimib qolgan ulamoi kiromlar shayx hazratlariga barobar burilib qarashdi. (O.Y.) 3. Erta bilan dalaga ketish oldidan Ummatalining uyiga uni muborakbod qilish uchun hamqishloqlari turnaqator bo`lib oqib kelishardi. (S.A.) 4. Hofizlar hamon qo`shiqni balandlatishardi. Ular ishq, vafo, mardlik haqida kuylashardi. (S.A.) 5. Hademay hokim, Teshaboy, mingboshi, oqsoqollar, ellikboshilar toqqa chiqib kelishdi. Ular Alim buva bilan Hasan so`fining bor- yo`qlariga ham parvo qilmay, o`rtada to`xtashib, qilinadigan ishlar ustida so`zlasha boshladilar. (M.I.)

6. Ko`p o`tmay hamxonalari kelishdi. “Eng kichik ilmiy xodim” Anvar bilan salomlashib, hol-ahvol so`ragach, kitob varaqlashga tushdi. (T.Mal.) 7. Peshtoqsiz uy tomi ochib tashlangan, oftobning o`tli nafasiga qaramay, ustalar ishlashyapti. (P.Mal.) 8. Yo`lovchilar o`rinlaridan turishdi, yuz-qo`llarini yuvib, nonushtaga hozirlik ko`rishdi. (M.) 9. Maydonning chetida qachonlardir otxona vazifasini o`tagan eski bostirma bo`lib, uni buzish mo`ljallangan edi. Buzishayotib uning bir burchida qaldirg`och uyasini ko`rib qolishibdi. (Sh.) 10. Qizlar o`zlarining bir turlikkina so`zlashishlari bilan Kumush ila ko`rishga boshladilar. (A.Qod.)

93-mashq. O`qing. Orttirma nisbat shaklidagi fe`llarni topib, yasalishini tushuntiring. Gaplarni ko`chirib, nisbat yasovchi qo`shimchalarni belgilang.

1. Mulla Fazliddin bu haqda boshqa gaplashmadi. Ertalab nonushtadan keyin xizmatkoriga aytib, bostirmada turgan har ikkala otni ham egarlatdi. (P.Q.) 2. Bobur sakrab o`rnidan turdi-yu, opasining qo`lidan olib, uni o`rnidan turg`azdi. (P.Q.) 3. Saltining onasi bilan katta onasi uni o`zi tenglik yosh qizlar bilan birga olis joyga yuborarkan, ehtiyot tomonini ham unitmagan edilar. (Ch.) 4. Institutga kiraverishda to`rxalta ko`targan o`rta yosh kishi uni to`xtatdi. (T.Mal.) 5. Aziza onasidan eshitgan xushxabarni o`sha kuniyoq oqizmay-tomizmay Qodirga etkazdi. (Sh.) 6. “Anjir” so`zi Mirsalimning “ilm do`lana emas, o`zi gullab, o`zi pishsa, u anjir, parvarish talab qiladi” degan o`z so`zini yodiga tushirdi. (Sh) 7. Musharrafning laqqa tushganini

ko`rgan Mirsalim unga yo`l-yo`riq berdi, hatto gapni nimadan boshlab qanday tamom qilishigacha uqtirdi. (Sh.) 8. Rasul paxtakor mehnatining butun uqubatini korsatuvchi asarlar kamligini yaxshi bilar, bu haqda ko`p kuyunib gapirardi. (O.Y.) 9. ... Ayni o`sha Aziza ishdan keyin qaynotasinikiga boraman, degan kuni kechga yaqin Rasul Olloyorovich Muhiddin Jabborovichni “tez kirsinlar”, deb chaqirtirib qoldi. (O`U.) 10. Respublikada mashhur Mahamat Turdiboyevning gaplarini qaranglar!-Zokir Qo`shmoqov faqat shu yerdagina gazeta maqolasini eslatdi.(O`U.)

94-mashq. O`qing. Fe`llarni topib , fe`l nisbatlarini aniqlang. Ularni quyidagi jadvalga joylashtiring.

nisbatlar	misollar	
aniq		
o`zlik		
majhullik		
birgalik		
orttirma		

1. U xonasiga kirgach, joyiga o`tirgisi ham kelmadi.(T.Mal.) 2. O`g`illari shahar ko`chalari, ayrim imoratlar haqida gapirishar, Manzura esa ularning zavqini baham ko`ra olmas edi. (T.Mal.) 3. Dag`-dag` qaltiragan a`lo hazratlarining vajohati shunday qo`rqinchli ediki, eshik oldida turgan ulamolar beixtiyor chekinib, unga yo`l berishdi. (O.Yo.) 4. Ana, oldinda har biri gumbazday-gumbazday cho`ng qoyalar, g`adir- budir xarsang toshlar ko`rindi. (O.Y.) 5. Shaharda qolgan beklar bundan xabar topganlaridan keyin qal`a darvozasini ochtirdilar. (P.Q.) 6.Hofizlar qo`shiq boshladi. Odamlar jimgina bosh egib tinglashardi. (S.A.) 7. Hamma ovqatga kelib bo`lgan edi. Randalanmagan taxtadan yasalgan omonat uzun stol atrofida kishilar chaqchaqlashib o`tirishibdi. (S.A.) 8. Cholning dami ichiga tushib ketdi. U o`zining oq ko`ngillik bilan aytgan gapini o`ziga nadomat toshi bo`lib qaytar deb o`ylamagan edi. El taomilida: keksalar hamisha maslahat berishar, yoshlar esa o`sha maslahatlar mevasini terishar edi. (M.I.) 9. Anvar shunday deb uni qabulxonaga boshladi. Kotibaga mehmonni tanishtirgach, iziga qaytdi.(T.Mal.) 10. Ammo bir yil o`tmasdanoq uni rayon matbuot jamiyatiga boshliq qilib ko`tarishdi, undan oblastga olishdi.(O.Y.) 11. Xavfli joylarga yotqizish uchun uyushqoqlik bilan tosh, shox-shabba va yangi kesilgan novdalar keltirildi.(Sh.R.)

95-mashq. Quyida berilgan fe`llardan turli fe`l nisbatlarini yasang.

I. Olmoq, yozmoq, kelmoq, gapirmoq, o`ranmoq, tirnamoq, bog`lamoq, ishlamoq, uhlamoq, yotmoq, o`qimoq, valdiramoq, chuvillamoq, alanglamoq, angraymoq, kulmoq, urmoq, o`rmoq, bekinmoq, yugurmoq, topishmoq, bormoq, yig`moq, quvnamoq, bezamoq, chizmoq, izlamoq, tutmoq, quvmoq.

II. Gulla, yozdi, ishladi, suzdi, yuz, tara, osha, tila, imilla, chayqa, tashla, esla, tushir, chiqar, il, yugur, uxla, bor, kel, ayt, topdi, alda, asra, o`t, ol, ber, qo`y, tashla, gapir, angla, bil, chiz, ayt, chop, top.

96-mashq. Gaplarni o`qing. Ikkita nisbat yasovchi qo`shimchalar olgan fe'llarni topib, nisbat yasovchi qo`shimchalarni aniqlang. Fe'lning qaysi nisbatda ekanini ayting.

1. Ikkovi ayvondagi so`riga o`tirishdi.(S.A.) 2. Suhbat mavzusining to`satdan bu mavzuga ko`chishi Zohidni ajablantirdi. (T.Mal.) 3. Jamiyatning kasalini eslaganingiz yaxshi. Asadbeklar paytdan foydalanishdi. (T.Mal.) 4. Qizlar undan-bundan uzoq gaplashishdi, orzularga berilishdi. (O.) 5. Hamma xonalar did bilan bezatilgan. (S.A.) 6. Meni yoshimdagi yigitlar uylanmay vaqtini o`tgazishmaydi. (S.A.) 7. Ayrim hollarda, ayniqsa telefonda gaplashilganda Asadbekning qaerdaligini aytish mumkin emas edi. (T.Mal.)

97-mashq. Gaplarni o`qib, sof fe'l shakllarini toping, bo`lishli-bo`lishsizligini, gapdagi vazifasini aniqlang.

1.-Jamila ko`rinmaydi? qayoqqa ketdi?- so`radi Umarali hovliga, o`choq boshiga ko`z yugurtirib. (O.) 2. O`zbek deb nom oldik, erkin va ozod, Mazlum Sharq ko`zining qarog`i bo`ldik. (G`.G`.) 3. Otabek uyga kirgandan keyin yangasi tashqari chiqib, eshikni o`zi ko`rarlik qiya qilib yopdi... uyning to`rida yonini Otabekka berib ro`ymolining uchini tugibmi, yirtibmi Kumushbibi turadir va kim keldi, deb yonig`a qaramaydir. (A.Qod.) 4. Shunday Shirin orzu va umidlar bilan bugunni ham o`tkazdi? engil tortib? o`rniga yotdi.(Sh.) 5. Ular aylana yo`llar bilan shahardan chiqib, balandlikka o`rmay boshladilar.Sayhun orqada qoldi. Borib, bir kulba ro`parasidagi maydonchada ho`kiz bilan bug`doy yanchayotgan yigitchaga ko`zlari tushdi. (M.) 6. Ayol qalbi tosh bo`lsa ham allaqayeri paxtadan yumshoq, ipakdan mayin bo`ladi. Aytilgan gap o`sha joyga borib tegsa bekor ketmaydi. (S.A.)

98-mashq. Gaplarni o`qing. ravishdoshlarni aniqlab, qanday yasalganini izohlang.

1.To ishni bitkazib qaytguncha qorong`i tushib qolgan edi. (S.A.) 2. Miryoqub ayvonga chiqqach, ichkaridan kalitning shiriqlagani eshitildi. (Ch.) 3. Biron piyoladan choy ichilib, nonu angurdan tanovul qilingach, o`ng tomondagi ayvonda o`tirgan ustod Ota Muhammad o`z yo`ldoshlari bilan maqom boshladi. (M.) 4.Katta ko`chada bir o`zining iljayib turganini payqab, shart orqasiga burildi.(Sh.) 5. Tokchalarga shamlar yoqilib, vaqt xuftonga yaqinlashib qolg`andan so`ng uyga Otabek kirdi.(A.Qod.) 6. Ulamolar bilan ko`rishib bo`lgach, boy pixillab bazo`r chordona qurdi. (O.) 7. U jiyanining orqasidan uzoq-uzoqlarga ketguncha tikilib turgach, jahl o`tida yonib ketdi va shuncha kuch bilan ketmon urdiki, g`o`zalarni tomiri bilan qo`porib tashlaguday bo`ldi.(Sh.R.) 8.Mana bugun ham xuddi shunday bo`ldi. U yuvingach, yuzlari, badanlarini qip-qizarib ketguncha sochiq bilan artidi-da, kiyimini kiyib, kalta-kalta va siyrak sochlarini taradi. (Sh.R.) 9. Bobur sham yorug`ida Tohirga endi zehn solib qaradi.Chakmonining etaklariga loy sachragan.Ozib ketganidan yelkalari puchayib qolgan, ko`zlari ichiga o`pirilib tushgan.Yuzidagi chandig`i esa bo`rtib, go`yo avvalgidan xiyla katta bo`lib ketgan. Lablari pirpirab o`pkasi to`lib gapirardi.(P.Q.) 10. Mayli, endi bu haqda qayta-qayta uylayverib, o`zini ezaverishdan foyda yo`q.(O.Y.) 11. O`zi baxt bir kelguncha qiyin ekan... keyin qaytaga odam shoshilib qolarkan.(O`.U.)

99-mashq. O`qing.Ravishdoshlarni topib, gapdagi vazifasini aniqlang.

1.Keksa shoir Boburga umid bilan qarab turibdi..(P.Q.) 2. Ikkinchi chorak tugab bolalar qishki kanikulga chiqqandan beri Sodiqning ko`ngli juda g`am, ishi hech rivoj topmaydi, rivoj topsa ham qadr topmaydi. (Sh.) 3. Kumushbibi xotinni ortiqcha qistab

o'lturmadi-da, yo'lakka kuzatib bordi.(A.Qod.) 4. Said Ahmadxon choyni erinchoqlik bilan ho'plab, nimanidir o'ylab jim o'tirardi.(O.) 5. U kuchini yig'ib, o'rnidan turishga intilgan edi, tizzasining ko'zida qattiq og'riq sezdi-yu, yana yiqilib tushdi.Oz o'tgach, kuchini rostlab, turishga harakat qildi tizzasida qizitilgan igna sanchilgandek og'riq sezdi.(Sh.R.) 6. Oradan ancha vaqt o'tganidan keyin Mamadali kitobdor aytilgan kitoblarni ipak-matoga o'ragan holda ikki qo'llab ko'tarib kirdi-yu, to'rdagi miz ustiga sekin qo'yib, orqasi bilan yurib chiqib ketdi.(P.Q.) 7. "Yaxshisi, kech kirmasdan oyimnikiga borib olay", dedi-yu, boshlagan ishi joyiga qolib, shosha-pisha kiyinishga tushdi... qayta-qayta tekshirib eshikning ikkala qulfini berkitdi, tashqariga chiqdi.(O.U.) 8. Tong otgandan to nonushta tugaguncha undan chiqqan gap shu, kampirning sedana olib keling, deganiga javob xo'p, xo'p degani bo'ldi.(S.A.) 9. - Men ham buni bilib turibman, bolam Anvar, dedi Maxdum, muloyimlashib. (A.Qod.) 10. Tiniq buloq suvi yaltirab oqayotgan ariq bo'yida, anvoyi dala gullari ochilib yotgan keng maysazorda Akbar va uning ikki ko'kaldoshi yayrab quvlashib rosa o'ynadilar.(P.Q.)

100-mashq. Gaplarni o'qing. Ravishdoshlarni topib, tuslanish, tuslanmasligini ayting, gapdagi vazifasini izohlang.

1. -Institutda o'qish qiziq bo'lar ekan dedi Aziza portfelini likkillatib.-Muallimlar gapirib-gapirib chiqib keta berar ekan. So'rash yo'q. Takrorlash yo'q. (Sh.). 2. Chol asabiylashgan holda uyga kirgach bo'lgan voqeani Unsinga gapirib berdi. (O.). 3. Osmon bilan tutashib ketgan quyun yer bag'rini qirtishlab, xas-xashak bormi, chang-to'zon bormi-hammasini uchirib, aylana-aylana tobora ko'kka intilardi. (Sh.R.) 4. Tezoqar tog' daryosining qayoqdan kelib, qayoqqa ketayotgani endi faqat uning toshlarga urilib shovullashidan bilinar edi, xolos.(P.Q.) 5. Saltanat qo'rqqanidan hali ham oyoq uchida yurib deraza yoniga bordi, sekin pardani qiya ko'tarib tashqariga qaradi. (O.U.) 6. Tong otguncha yovvoyi mushuk miyovlab, Salimani uxlatmadi. (S.A.) 7. Humoyun koshkdagi ishlarini tugatgach beku a'yonlar bilan birga boqqa chiqdi.(P.Q.) 8. Ko'zini ochib bir oz qarab turgach, onasini quchoqladi. (Ch.) 9. Tong yorishgani, dunyoga nur to'lgani uchun quvonayotgandek osmonda to'rg'aylar hamdu sano o'qiydilar, kunduzni olqishlaydilar. (M.I.) 10. Kampir o'tirib olgach, gapni uzoqdan boshladi. (O.) 11. Cho'tir darvesh oppoq, o'siq qoshlari qahrli tutashib, zarda bilan tomoq qirib olgach:

-O'zing yosh ekansan bolam, dedi past, biroq tahdidli tovushda. (O.Y.)

101-mashq. O'qing. Ravishdoshlarni topib, zamonini aniqlang.Zamon ma'nosiga ko'ra alohida ustunlarda yozib chiqing.

1. Orzulari sarob bo'lib chiqqach, hokimga nisbatan dushmanchilik kayfiyati boshlandi. (M.) 2. Qodir ana shundagina onasining juda o'zgarib ketganini, madorsiz qo'llarining titrayotganini payqadi, bir piyola muzday suv tutdi.(Sh.)3. Kumushning uch oy muddatni eshitkach, juda hurpayib ketgani uchun bo'lsa kerak, -balki o'zi ham biror oylarda kelib qolar, - degan so'zni qo'shib qo'ydi. (A.Qod.) 4. Chol qovog'i soliq, yerga boqqani holda xonaga kirdi, ustidagi olacha to'nini yechib eski kir choponini kiygach, ayvonga chiqdi.(O.) 5. Bu yerga yetib kelgach hamma ish o'zi uylagancha bo'lib chiqdi. (Sh.R.)6. Shu o'ylar bilan xotira yozishga berilib ketib, qorong'i tusha boshlaganini ham sezmedi. (P.Q.)7. Tohir gilam ustida cho'kkalab o'tirgach, Bobur undan voqeaning tafsilotini va Ahmad Tanbal nima bo'lganini so'radi.(P.Q.) 8. Oshni

pishirib yeb bo'lishgach, Abdusamad shaharda zarur ishi borligini aytib onasidan uzr so'radi. (T.Mal.) 9. Asadbek yuvinib chiqib, ular bilan ko'rishgach, uyga taklif qildi. (T.Mal.) 10. Uning boshi aylanib, ko'ngli behuzur bo'la boshladi. Ko'zi tinib tepasidagi tog'lar gir-gir aylandi. U muvozanatni yo'qotib yonboshiga gurs etib yiqildi. (S.A.) 11. Kuchli shamol ko'tarilib, bog'chadagi har narsani to'rt tarafga buka boshladi. Ko'cha changlari ko'kka ko'tarilib, oy va yulduzlar nurini xiraroq bir holga qo'ydi. (A. Qod.)

102-mashq. Berilgan fe'llardan turli ravishdosh shakllari hosil qiling. Bormoq, olmoq, yashamoq, tashlamoq, yutqizmoq, ezmoq, cho'zmoq, uxlamoq, pishillamoq, g'imirlamoq, izillamoq, ko'tarmoq, chopmoq, tushuntirmoq, yutqizmoq, zavqlanmoq, xo'rsinmoq, erinmoq, chiqmoq, yumalamoq, cho'milmoq, ekmoq, bitkazmoq, bezamoq, chizmoq, topishmoq, sochmoq, ilmoq, tutaqmoq, iljaymoq, tirishmoq, do'stlashmoq, o'ylashmoq, birlashmoq.

103-mashq. O'qing. Nuqtalar o'rnida kerakli ravishdosh hosil qiluvchi qo'shimchalarni qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1. Ustoz bilan shogird ko'rish.. bo'l... olisroqda iymenib turgan Qalandar bilan Muhammad Xisrav ham yaqinroq kel... salom berishdi. (O.Y.) 2.- Biror joy top.. shu yerda turaturaman, xafa bo'lmaysiz, -dedi Jannat (sh.). 3. Kumushning uyga kel.. kir.. hali unga sezilmay qoldi. (A.Qod.) 4. Qizlar ishdan qo'llarini uzmasdan goh kulish..., goh hazil aralash jiddiy gap talash... uzoq o'tirdilar. (O.) 5. Bog'ni ko'r... , bo'l..., Oyqiz qayerga borishini Lolaga bildir..., to'ppa-to'gri ihota daraxtzorlariga yo'l oldi. (Sh.R.) 6. U mana shu o'lkani necha qayta u chetidan bu chetigacha kez... chiq..., uning har bir chaqirimiga ko'z nurini to'k..., yoshligini urug'day sochib o'tgan. (P.H.) 7. U Hamqishloqlari bilan yumshoq... salomlashardi Tanish-bilishlar ichiga kir... jimgina o'tirardi. (Sh.R.)

104-mashq. Gaplarni o'qing. Ravishdoshlarni topib, o'timli, o'timsizligi, bo'lishli, bo'lishsizligini aniqlang.

1. Tepalikka uchib chiqayotgan chopqir otning tuyog'i yerdan bosh ko'tarib, bugun erta ochilay deb turgan lola g'unchasini ezib-yanchib o'tdi. (P.Q.) 2. Shu topda u suratga qarab o'tirib, munis, hamma vaqt ko'zida hayotidan nolish sezilib turgan onasini eslab ketdi. (S.A.) 3. -Suvni loyqalatib, sodda mehnatkash yigitlarga yo'l-yo'riq ko'rsatib yurganlar bor emish ishchilar orasida, -dedi boy o'zini bir oz bosib. (O.) 4. Ufqlargacha cho'zilib ketgan qo'riqda qilingan ishlar yaqqol ko'rinib turardi. (Sh. R.) 5. To'lqinlar hayqirganicha kelib qirg'oqqa urilardi-yu, yana orqaga chekinardi. Go'yo bir zum kuchini yig'ardi va yana hayqirib, qirg'oqlarni ag'darib tashlaguday urilardi-da , yana oppoq ko'niklar qoldirib, orqaga chekinardi. Hovuz tepasida qushlar qiyqirishib, uchib aylanardi. (Sh.R.) 6. U intihosiz g'am-g'ussalar qurshovidan chiqib ketishga intilib, xayolida she'r mashq qilib ko'rdi. Ammo uni bu kuylarga solgan dahshatli voqealarni qofiyaga solib, ohangdor qilib aytishga xushi kelmadi. (P.Q.) 7. O'sha kuni Saltanat juda g'alati tush ko'rib, saharda uyg'onib ketgancha uxlayolmadi. (O.U.) 8. Uchinchi odam oraga qo'shilgach, ikki o'rtoqning surur bulog'idan suv ichayotgan suhbatlari loyqalandi. (T.Mal.) 9. Qovjirab qolgan buta shoxini kuch bilan sindirib, unga tayangancha yuqoriga ko'tarila boshladi. (S.A.) 10. Oradan to'rt-besh kun o'tib uni ko'ngli istamay qoldi. Paytini topib qochishning payiga tushdi. (S.A.)

105-mashq. Gaplarni o'qing . fe'lning sifatdosh shakllarini topib, qanday hosil bo'lganligi va gapdagi vazifasini izohlang.

1. Pastak bir do'nglikdan oshganlaridan keyin yong'oqzor orasiga kirib ketadi-da, ko'z arang ilg'aydigan yalanglikka borib chiqadi.(S.A.) 2.Nigora har safar buni o'ylasa a'zoyi badani jimirlab ketar, nigohi oldida g'alati manzaralar namoyon bo'lar edi. (O.Y.) 3. Seskanib uy'g'ongan chol sarosimada qolgan edi. Sapchib o'rnidan turdi, shoshilib chorig'ini oyoqlariga ildi-da qo'lida katta kalitni changallangan holda xonaqoh tomon yugurdi. (O.) 4. Kanal qirg'oqidagi chang bosgan o'tlar ustidan erinchaklik bilan borayotgan ot bilan cho'kkalab qoldi.(Sh.R). 5. Kecha yoqqan qor ko'cha o'rtalarida erigan bo'lsa ham, chetlarida bir-ikki enlik qalinlikda oppoq oqarib turardi.(Sh.) 6. O'rtaga sovuq bir jimlik cho'kdi, kemiruvchi, vahimadan vahimaga otguvchi jimlik edi u. (M.I.) 7. Qizining bu so'zlarida va u so'zlarni aytgan vaqtidagi ovozida yosh bolalarda bo'ladigan bir soddalik ko'rinardi. (Ch.) 8. Umrndan o'tajak har bir nafasni yana bir yoz o'tdi, deyilsa ham oz. (G'.G'.) 9. Mehnat kuzagining to'ygan fayzidan qolmagay daryodil erlar bebahra. (G'.G'.) 10. Bugun tushdan keyin keluvchilar xiyol siyraklashib, uylari bir oz tinchigan edi. kechqurun saroy mahramlariga o'xshash uch-to'rt basavlat kibor odamlar kirib kelishdi....(O.Y.) 11. Uning taklifiga muharrir rozi bo'ldi va hatto undan shunday fikr chiqiviga xursandlik bildirib, Kenjani gazetachilik ishiga ancha o'sgan hisobladi. (A.Q.)

106- mashq. Gaplarni o'qing. Sifatdoshlarni topib, o'timli-o'timsizligi, bo'lishli-bo'lishsizligini aniqlang.

1. Soqov yigit na bir tovush eshitar, na bir so'z tushunar, uning ichki ruhiyati o'zga bir olam, o'z fikrlari, o'ylariga cho'lg'angan holda charx tortar edi. (O.) 2. Aliqul hammani qoyil qilgandek gerdayib o'tirar va barcha do'stlariga ko'z yugurtirib, yuragida nimalar kechayotganini bilishga intilardi. (Sh.R.) 3. Uning nazarida kampir juda holdan toyib borayotganga o'xshar, hali zamon qo'lidan bola tushib ketib, o'zi ham mukkalab yiqiladigandek ko'rinardi.(Sh.) 4. Endi onaga qo'shilib qiz yig'lar, qizga qo'shilib ona yig'lar. Bularning yig'ilari kuchaygan sari tashqari tomondan kelayotgan xushomadlar ham kuchayar, butun mahalla-kuy Razzoq so'fining baxtini olqishlab chapak chalar.(Ch.) 5. Ko'klamda o'lkamning sahar chog'idan -Nasimday nafasing bizga kelajak. (G.G'.) 6. Hozir u kuy maqomiga tebranib o'tirarkan, ich-ichidan ezilib o'g'lini o'ylardi.(S.A.) 7. U Hansirar, qiynalib nafas olayotgani bilinib turar edi. (M.I.)8. Zo'r quvonch bilan baxtiyor bo'lgan kishi o'zi ham sezmay ko'p gapiradi, uni ichida to'lgan shodlik gapirtiradi. (M.I.) 9. U qayoqqadir shoshar, lekin nega shoshayotganini o'zi ham bilmas, hamma narsa tushida bo'layotganday tuyular edi.(O.Y.) 10. Tashqarida sovuq kuchaygan sari kamera ichi battar jimjitga o'xshab tuyulardi. (O.U.) 11. Siz qator nomlarni uchratajaksiz, varaqlab ko'rsangiz ko'ngil daftarin. (G'.G'.) 12. U kichikligidan jangovor ruh bilan o'sgan, tezroq katta bo'lib, urushda botirliklar ko'rsatgusi kelar edi. (P.Q.) 13.Ular eshikdan xuddi hokimning o'zi kirib kelayotgandek, yalt etib qarashdi.(M.I.) 14. Forrestal degan bir devona bo'lgan bilan, devona bo'lmajak jahondagi aqllar. (G'.G'.)

107-mashiq. Sifatdoshlarni topib, zamonini aniqlang. Zamon ma'nosiga ko'ra uch ustunda yozing.

1. Klubdan chiqqan kishilar to'da-to'da bo'lib simyog'och tagida gaplashib turishibdi. (S.A.) 2. -Ha unday bo'lsa yaxshi, -dedi. keyin o'git etuvchidan ko'ra,

maslahat olguvchidan qilib gapirdi.(M.I.) 3.Xurshida bonu yuzini kaftlari orasiga yashirib o'tirar yoqut ko'zli nafis tilla uzuklar taqilgan oppoq nozik barmoqlari orasidan sizib chiqqan yosh tomchilari burnining chetlaridan yumalab tushib iyagidagi chuqurchaga quyulardi. (O.Y.) 4. Bir marta sinf rahbari dars o'tayotgandi.(O'.U.) 5. Siz shonu sharafni, oilamizni yurtning boyligini yaratuvchisiz.(G'.G'.) 6. Qalbi o'ynab talpinuvchi kuyov singari, Koinotdan nash'alarni qidirar bashar.(M.Sh.) 7. To'qqiz-o'n kunlik oy shaharning qoq istida cheti qoraygan sariq barkashdek yaltirab turar edi. (A.Qod.) 8.Sodiq o'zi qamalgandan keyin uning kuyib et yo'qotganini yoki ruhiy azob chekkanini ko'rsatadigan birorta belgi topolmadi. (Sh.) 9. Ular uch kundan keyin qurshovdan chiqqanlardan tuzilgan qismda, forma kiyib safda turishardi. (Sh.)

108-mashq. Gaplarni o'qing.Otlashgan va otlashmagan sifatdoshlarni aniqlang.

1. O'tirganlarning hammasi deyarli "bu odam bu yerga nima qilib yuribdi?" deganday Salimxonga va bir-biriga qaradi. (A.Q.) 2. Ularga nisbatan quvib kelayotganlarning to'pi juda kichik. (P.Q.) 3. Ularning kirganini - zo'rg'a payqaganlar chiqqanini payqayolmay qoldilar.(Ch.) 4. O'tirganlarning og'zidan xor bilan aytilganday yaxlit va besaranjom bir ovoz chiqdi...(Ch.) 5. Darvozadan chiqqan oyoq tovushi Anvarga yaqinlab kelar edi. (A.Qod.) 6. U bilan birga ketayotganlarning barchasi toylanmagan paxtadek bo'sh, xom kishilar.Umrda qo'liga miltiq ushlamaganlar ham bor. (Sh.) 7.Yangi kelganlarni "tomosha " qilib turganlarning orasida bir kishi ko'ziga issiq ko'rinib ketdi. (Sh.) 8. Demak, xalq uchun yashaganlar ana shu qudratli harakatning qalbi bo'lmasada? O'zi uchun yashaganlar bu harakatga g'ov bo'ladilar.(Sh.R.) 9. -Qo'rqqanlar bizni hurmatlaydi, bizga chin yurakdan xizmat qiladi. Shundoqmi? (M.) 10.-Bolam, ertaga erta bilan qishloqqa xat yozib ber. Ketadiganlardan berib yuboraman. (S.A.) 11. Yon- verida o'tirganlar piq-piq kulib qo'ydilar. (O.) 12.Atrofi tiniq ko'l bilan o'ralgan va ular ustidan chiroyli ko'priklar o'tkazilgan ko'kalamzor orolsimon joyga ulkan saroparda tikilgan edi.(P.Q.) 13.Qochib borayotgan yov askarlari hujum qilib kelayotganlar bilan aralashib ketgani uchun mirzolariga dushman behad ko'p bo'lib ko'rindi.(P.Q.)

109-mashq. Gaplarni o'qing. Nutqlar o'rnida kerakli sifatdosh yasovchilarni qo'yib ko'chiring.

1. Sodda qiz til uchida aytil... bir-ikki og'iz gap bilan tinglanib so'riga joy qilgali chiq... vaqtida ayvonning bir chekkasida o'rnidan jilolmay qoldi...onaning ko'nglida shu tashvish va shu andishalar ko'rindi...(Ch) 2. Choy ichib o'tir.. odamlarning dilida qandaydir o'ylar bor edi. (S.A.) 3.Olamga nur tarata...kurtaklar bag'riga bahor shabadasini quya.. bu tongda hamma narsa jonli-jonsiz miriqib orom ol...diyu, faqat bir kishi Ikromjongina alam, dahshat, iztirob olovida kuyib yon..di.(S.A.) 4. U tomirlariga elit... bir issiqlik yugurganini sezdi. (M.I.) 5. Tashqarida hamon qor aralash yomg'ir yog'.. bo'ron qutur..., bog'dagi keksa daraxtlar ayanchli g'iytillar, go'yo sovuqdan nola chekib zorlan.. edi. (O.Y.) 6.Umrda uta .. har bir nafasni yana bir yoz o'tdi, deyilsa ham oz. (G'. G'.) 7. Yengil... qo'shin bo'linib-bo'linib qocha.. bo'lsa ham cho'g'i juda katta ekani Tohirga yaqin bor.. da bilindi.(P.Q.) 8. Ichkaridan ham uning baqir.. ovozi eshitil...di.(Ch.) 9. O'zining bu qadar qattiq uxla..iga xayron bo'ladi. (Ch.) 10. Top... ini baham ko'r... nomard odamlar. Kashf et.. in yashirma... olimlar sira (M.Sh.) 11.Ra'nolar darvozasidan chiqq... to'g'riga o'tishi bilan, Anvar

tur... yo`lakning ichkarisidan ham oyoq tovush kelib qoldi.(A.Qod.) 12. U shunday shirin o`ylar bilan o`zini ovut.., yaxshi kunlarni eslab ko`ngilni ko`tar..di.(Sh.)

110-mashq. Quyidagi fe`llardan sifatdosh shakllarini yasang.

Topmoq, olmoq, kelmoq, bormoq, o`qimoq, ishlamoq, yozmoq, sezmoq, butamoq, taramoq, kuzatmoq, ishlamoq, zavqlanmoq, tutmoq, chopmoq, mo`ralamoq, turmoq, ilmoq, cho`chimoq, qiyoslammoq, eslammoq, baqirmoq, chaqirmoq, bukmoq, butalammoq, tarashlammoq, yasamoq, qizg`anmoq, chirqiratmoq, chuvillamoq, zirillamoq, tutaqmoq, yopishmoq, tirishmoq, zorlanmoq, yalinmoq, to`xtatmoq, sevmmoq, shodlanmoq, qolmoq, o`tirmoq, gapirmoq, yubormoq.

111-mashq. Gaplarni o`qing. Egalik va kelishik qo`shimchalari olgan sifatdoshlarni aniqlang. Sifatdoshlarni gapdagi vazifasini ayting.

1.Oradan ikki kun o`tgandan keyin Tesha Saidiyning hujrasiga keldi.(A.Q.) 2.U yigitga maqola yangilish ketganini va bu haqda idora chora ko`rganini aytib chiqarib yubordi-da, ko`tarilib kelayotgan janjalni bosishga harakat qildi.(A.Q.) 3. Chalgancha yotib osmonga tikilganicha o`y surib ketdi.(S.A.) 4. Qop-qora osmonning bir cheti bilinar- bilinmas oqarib kelayotganini, saharxez xo`rozlarning olis-olislardan qichqirayotganini sezmasdi.(S.A.) 5. Boya qiz ovozi eshitganda qalbida chaqnagan quyosh yuzini mana endi qora bulut bosdi. (M.I.) 6. U ba`zan martabasi ko`tarilmayotganidan afsuslanardi. (T.Mal.) 7. Osmon oqara boshlagan, bog`dagi yuksak oq teraklarning uchlari yaltirab qolgan, lekin hali oftob chiqmagan edi.(O.Y.) 8. Domla qo`qqisidan uyqudan uyg`otilgan kishiday idroksiz harakat qilar, ammo ichkariga kirmas edi.(A.Q.) 9. Aylanib o`tayotganlardan ko`ra to`g`risidan borayotganlar mo`ljallangan joyga tezroq yetdilar...(P.Q.)

112-mashq. Gaplarni o`qing. Shaxs-son qo`shimchalarini olgan sifatdoshlarni aniqlab, qaysi zamondaligini ayting.

1. -Men buni ko`rganman, ammo gaplashmaganman, -dedi.Ehson uchinchi signal bo`lib qizlar chiqib ketgandan keyin. (A.Q.) 2. -Ko`zi pishganlardanman deng. Baxtli ekansiz, sog`-salomat qolibsiz. (Sh.) 3. -O`z ko`zim bilan ko`rganman. Odamlar o`qning aqli yo`q deydi, bu bekor gap. (Sh.) 4.-O`tin tergani borgandim. (S.A.) 5. Ertalab yetib kelaman. Qolgan gapni bafurja gaplashamiz.(S.A.) 6. Intilganingni topganingda vasl oromida nega poyiga bosh qo`yib arzi dil etmaysan.(M.I.) 7. Ular katta yo`l pastidagi so`qmoqdan borardilar. (Sh.R.) 8.-Aytganman... yo`q borib aytishim mumkin. Aytaman.. (Sh.) 9. -Bekorga yig`laysan, Ra`no! Yig`idan bir foyda chiqqanini eshitganmisan..?(A.Qod.) 10.-Men vaqtida fikrimni aytganman! Vaholanki, "bu ishdan hech narsa chiqmaydi", deganman.(O`.U.) 11.-Mening o`rnimda bo`lganingizda siz ham shu holga tushar edingiz. (A.Q.) 12. Zebi tutga suyangan, o`zini qayda turganini unutayozgan, shuncha gapga bir og`iz javob bermasdan og`ir o`ylarga tolgan edi. (Ch.) 13. -Sen ikki shahzodani olib, darhol dorussaltanatga chopgaysen. Dorug`a Mironshahga amri oliyni yetkazgaysen: barcha a`yonu boyonlar darhol Ko`ksaroyga yig`ilsin. Mashvarat qilurmen. (O.Y.)

113-mashq. Gaplarni o`qing. Harakat nomi shakllarini aniqlab, yasalishini izohlang.

1. Maqtang qulluq bo`lmasin, o`g`lim ham o`zimga o`xshash bironing xizmati yo`lida o`lib qutiladir: bu kun tush vaqtida Toshkanddan keldi-da, onasi bilan so`rashishni ham bilmay shu xatni qo`limg`a tutishdi.(A.Qod.) 2. -Xoinlarni tutib kelishning iloji bo`lmasa, o`sha joyda o`ldirish kerak!- dedi darg`azab sarkarda.(M.) 3.

Oradan ikki hafta o'tdi, daryo yoqasidan ba'zi bo'lib qoladigan favqulotda to'qnashuvni aytmaganda, asosan, jimlik.(M.) 4. Jannat xola hamon to'qayga qarab qichqirar, uning qo'lidan chiqib o'sha yoqqa yugurmoqchi bo'lardi. (S.A.) 5. Ko'rishuv marosimi tugagach, yigitlar Asadbekning atrofida yarim doira yasadilar.(T.Mal.) 6. Ko'rishmoq uchun o'rnidan qo'zg'almoqchi bo'ldi. (T.Mal.) 7. Sevuvchilar vasl oqshomida baxt sharobini ichishsa, bular baxtsizlik og'usini ichmoqda edilar.(M.I.) 8. Odamlar bilan uchrashuv Oy qizni uzoq va chuqur xayollarga cho'mdirar edi. (Sh.R.) 9. Insonning ko'nglini olish uni mamnun qilish uchun axir ko'p narsa kerak emas-da.(Sh.) 10. Oliy ish -bir o'g'ilday oqlamoq shu -yurt tuzin.(Sh.R.Term.) 11. Bir bahor she'rini yozmoqlik uchun, talay binafshani chakkamga taqdim.(G'.G'.) 12. Bu suhbatda hech qanday tortishuv bo'lgani yo'q, Lekin Saidiy o'zini uzoq tortishuvdan charchaganday sezar edi. (A.Q.) 13.-Bu muammoni muhokama qilmoqdan burun sizga aytadurg'on bir o'g'iz so'zim bor, mavlono..(O.Y.)

114-mashq. Gaplarni o'qing. Fe'lning xoslangan shakllarini topib, to'liq morfologik tahlil qiling.

1. Gapirganda ham, eshitganda ham keng kabinet ichida borib-kelishni etajerka to'la kitoblarga bir zum termilishni, suhbat qilayotgan kishi yonida ozgina o'tirishni - doimo harakatda bo'lishni istardi. (Sh. R.) 2. Mashina keng yo'lga chiqdi-yu, yo'lda tuyaday ko'ndalang cho'kib yotgan qumlarga duch kelib, yurishi sekinlashdi. (Sh.R.) 3 Ular quchoqlashib ko'rishgach, katta pishiq darvozadan ichkariga kirishdi. (O.) 4. Tong otib, osmon yorishgan edi. (O.) 5. Har safar qo'shiq avjiga chiqib, naqoratga o'tilganda ularning ovozi qandaydir o'zgacha tiniqlik va qudrat kasb etadi.(O.Y.) 6. Tong yaqinlashib qolgan yon-verdan xo'rozlarning qichqirig'i eshitilar, kichrayib qolgan olmadekkina oy shu'lasida xona yop-yorug' olam chuqur sukutga cho'mgan, faqat ikki tomonida uxlab yotgan ikki suyukli nevarasining sekin, beg'ubor pish-pishi eshitilardi, xolos.(O.Y.) 7. Daryo yoqasida qattiq janglar bo'layotgani bilinib turardi.(M.) 8. U uyg'onib ketgach qancha uxlaganini, qayerda, kimlar orasida yotganini anchagacha eslay olmadi. (O.Y.) 8. Oradan yillar o'tib, qishlog'ini qo'msab birinchi marta borganida itdan qo'rqqan mushuk boladay pisib yurdi. (T.Mal.) 9. Tong yorishib borardi. Ammo dil qorong'uligicha qolaverardi. (T.Mal.) 10. Ikromjon chiqib olishi bilan mashina gurillab, joyidan qo'zg'alldi. (S.A.) 11.Uch tomondan toshib chiqayotgan daryolar uni to'rtinchi tarafdin bostirib keladigan yovlarga tuzoq bo'lib tutib beradigandek tuyuldi. (P.Q.)

115-mashq. Gaplarni o'qing. Fe'llarni topib, tuslangan va tuslanmaganligini aniqlang. Tuslovchi qo'shimchalarni tagiga chizing.

1. -Qo'y bu gaplarni, men seni sog'inib, ko'rgani keldim.(O.) 2. Bozorga ipak xarid qilgani tushgan edim, sizni bir ko'rib o'tay dedim. (O.) 3. Biroq hozir o'ylab qarasa, o'tgan besh-olti oy davomida bu ko'hna xaroba ham ko'ngliga allaqanday aziz bo'p qopdi. (O.Y.) 4. -Nima qilib yotibsan? O'ringda yotsang bo'lmaydimi? (S.A.) 5.- Armonim ko'p, o'g'lim yoshlikda tuzgan ulkan rejalarim amalga oshmadi. Endi hammasini qaytadan boshlashga umrim yetmasligini sezib turibman. (P.Q.) 6.- Kelmasam, ahvolimdan o'zingiz xabar olay ham demaysiz. (O.) 7. -Yuringlar, qizlar, hovliga tushaylik,-dedi u otishga jahl qilib. (O.) 8. -Kuyunmang, qoqindiq, uch-to'rt kunda dard ko'rmagandy turib ketadilar. (T.Mal.) 9.-Buvingizga yorilsangiz qalay bo'lar ekan. (M.I.) 10.- Taniyman. Uning bilan bir necha majlislarda o'turishkan

edim. (A.Qod.) 11. Ular tun salqinida huzur qilib, keng dala tomon borayotganlarini ham sezmas edilar. (Sh.R.) 12. Men bo'lsam uning zulmini tortib keldim. (Sh.) 13. Onasining yuragi xuddi kuyib ado bo'lgan, ammo shunda ham yonishga intilib, lipillab turgan ojiz shamdek urardi. (O'.U.) 14. –Yo`q, men buni hozirgi kayfiyatingizga qarab aytayotganim yo`q, umuman shunday deb eshitaman. (A.Q.)

116-mashq. Gaplarni o`qing. To`liqsizm fe'llarni topib shaxs-sonini aniqlang.

1. Savrixon o`zini kuylar qanotida his etar, go`yo bir sirli ro`yoga berilib raqs qilar edi.(O.) 2. -Poyezd kechqurun kelarkan, tushunasizmi? - loqayd javob berdi tilmoch.(O.) 3. -Nega yangilishay aylanay sizdan, poshsha qiz, ulug` dargohlaringizni ko`chadagi har kim bilar ekan, -dedi va yaltoqlanib o`rnidan turdi. (A.Qod.) 4. Omadi kelgan ekan, bugun bu sir-asrorni ham bilib oldi. Uning olisdan ishshayib kelishi ham shundan edi. (O.Y.) 5. Nizomjon atrofga qaramagan ekan. Kun yoyilib ketibdi.(S.A.) 6. -Azonlab to`qayda nima qilib yurgan edingiz, xola? (S.A.) 7. -Kelib yaxshi qilibsan, men ham sog`ingan edim, dedi Zumrad o`rtog`ining paranjisini olib taxlar ekan.(O.) 8. O`smirlikning cho`qqisiga yetganimda o`zimga yarasha qaysar edim. (T.Mal.) 9. Yig`i ko`ngil dog`ini yuvar emish, ajab emas.(M.I.) 10. -Yo`q, yo`q, Olimjon aka, siz hamisha men bilan, yonimda edingiz... (Sh.R.) 11. Bari bir, hali ham uning ichidagi materialning hammasi o`ziga taalluqli ekaniga ishonmaydi.(Sh.) 12. - Bu kundan meni mazax qilib boshladilar, -dedi nihoyat Anvar go`yo men sarmunshiy bo`lar emishman!...(A.Qod.) 13. -O`zbek diyorining saxovati ulug`, -dedi “O`zbekiston xaritasi” yoniga kelarkan. -Ammo eng noyob boyligimiz-paxta. (O'.U) 14. Haqiqatda esa Saidiy yozuvchilikda so`nggi zinaga qadam bosish emas, birinchi zinadan hanuz oyog`ini ko`tarolmagan edi.(A.Q.)

117-mashq. Gaplarni o`qing. Fe'l zamonlarini aniqlang. Zamon ma`nosiga ko`ra fe'llarni qo`yidagi jadvalga joylashtiring.

1. Baxtga qarshi, bu umid ham bo`sh chiqdi. (A.Qod.) 2.-Siz o`zingizni ortiqcha qiynamang. Hamma gapdan xabarim bor.Men sizning umringizga zomin bo`lmayman.(Sh.) 3. -Qayoqqa borasiz, jon bolam, men sizni hech qayoqqa yubormayman.(Sh.) 4. Poyonsiz cho`l qish uyqusidan uyg`ongan Qo`riqning har tomonida odamlar ko`rinardi.(Sh.R.) 5. Ikki yoshning muhabbatlik uvalik- juvalik bo`lishiga duo qiling`ach sovchilarga zarrin to`nlar kiydirildi. (A.Qod.) 6. G`ulomjon shoshib borayotganda ana shu shoxlar oyoqlariga o`ralashib qoldi-yu, hovuzning qoq labiga tizzasi bilan gursillab yiqildi. (M.I.) 7. Tong yorishgani, dunyoga nur to`lgani uchun quvonayotgandek, osmonda to`rg`aylar hamdu sano o`qiydilar, kunduzni olqishlaydilar. (M.I.) 8. Shahar tomondan ot choptirib kelgan to`rt nafar suvoriy chinorga yetmay, rasadxonaga burilishdi. (O.Y.) 9. Umarali onasining gaplaridan ranjigan edi, jahldan qizarib ketdi, lekin indamadi, mashg`ulotini davom ettiraverdi.(O.) 10. -Bezovta qilmanglar, o`zim chiqgaymen, -dedi va kuy ovozi kelayotgan tillakori boloxonaga sekin ko`tarildi. (P.Q.) 11. Arava ustida o`tgan kuni yo`lda qo`lini silkitib qolgan qiz turardi. (S.A.) 12. So`ng tog`larning, uning etagidagi qishloqlarning aybini berkitmoqchi bo`lganday qor yog`a boshladi. (T.Mal.)

O`tgan zamon	Hozirgi zamon	Kelasi zamon
--------------	---------------	--------------

118-mashq. Gaplarni o`qing. O`tgani zamon fe`llarini aniqlab, turini va yasallish xususiyatlarini izohlang.

1. Ra`no onasining so`zi bilan qutidan besh olti dona non olib, dadasining qo`liga berdi. (A.Qod.) 2. Issiq xonadan chiqqanligi uchun qor qo`liga sovuq tuyulgan bo`lsa-da, qandaydir huzur baxsh etdi. (Sh.) 3. -Ha, botirliging shunchaki, raisni ko`rgach, nafasing tiqilib, piyola og`zingga tiqilib qoldi. (Sh.R.) 4. Saroydan ancha uzoqlashgan edi, qarshidan o`ziga qarab kelguchi Rahmatni ko`rdi va chor-nochor so`rashmoqqa to`g`ri keldi. (A.Qod.) 5. Cholning dami ichiga tushib ketdi. (M.I.) 6. Oygiz barcha xalqni hujum va g`alabaga chaqirar edi. (Sh.R.) 7. Bir oz asabiy holda boshlangan suhbat shu zaylda yumshab qorong`i tunga qadar cho`zildi. (T.Mal.) 8. Ular kekse sarboz hovlisidan mamnun chiqib otlariga minib yo`lda davom etishdi. (M.) 9. U jimib qolgan dalada yaralanib, qonsirab yotarkan, tepasida dum-dumaloq bo`lib turgan oyga qarab, shunaqa xayollarni ko`p surgan edi. (S.A.) 10. Osmonni yana quyruq bulut qoplagan. Birda -yarim yomg`ir tomchilab qo`yadi. (P.Q.) 11. Hozir ham shunday bo`ldi. Uch-to`rt yildan beri orom bermay kelgan obrazlar va manzaralar birdan qayta yopirilib keldi-da, sutday oydin xonani to`ldirib, uni qurshab oldi. (O.Y.) 12. Domla bir necha katta adiblarning nomini aytib, shular ham muallimlik qilgan demoqchi edi. (A.Q.)

119-mashq. Gaplarni o`qing. Hozirgi zamon fe`llarini topib, qanday yasallganini izohlang.

1. Oygiz shu bahorda o`zlashtirilayotgan qo`riq va bo`z yerlarga yaqinlashdi. (Sh.R.) 2. Qizlar o`zlarining bir turlikkina so`zlashishlari bilan Kumush ila ko`rishga boshladilar. (A.Qod.) 3. Mana hozir, u o`sha yoshligi o`tgani soy ko`prigi ustida turibdi. (S.A.) 4. Vujudida yoqimsiz behollik tuyib, eshik ochilguncha devorga suyalib turdi. (O`U.) 5. Miryoqub kiyinib tashqariga chiqqan vaqtida tong yorishib kelardi. (Ch.) 6. O`qiyotgan talabaning hammasini ham men olganman himoyamga. Bari shogirdim. (M.Sh.) 7. Suhbat goh qizib, goh uzilib davom etardi. (O.) 8. Ota bilan qiz bir oz undan -mundan gaplashib o`tirdilar. (O.) 9. -Nega xafa bo`layin, ammo yo`lda ochiqib qolishingiz uchun sizga achinayotibman. (A.Qod.) 10. Men va`da vaqtig`a oshni damlab o`lturibman - olturubman sira kelsa-chi! (A.Qod.) 11. Qanday kutayapsan mehnat ko`zingni, Qo`lingni chanoqlar tilmadimikan? (Sh.R.Term.) 12. -Menga rahm qil, Bekbo`ta, -dedi yalinib Suvanqul, - kulaverib, ichagim uzilib ketyapti-ku! (Sh.R.) 13. Ular tun salqinida huzur qilib, keng dala tomon borayotganlarini ham sezmas edilar. (Sh.R.)

120-mashq. Gaplarni o`qing. Kelasi zamon fe`llarini topib, turini va yasallishini izohlang.

1. Lekin nima uchundir uyga kirgusi kelmas, orqaga qaytib ketgusi, keng dalalarda ko`kragini ochib, bor tovushi bilan ashula aytib yurgusi kelardi. (Sh.) 2. Endi biz tashqari hovlini qo`yib mehmonxonaning yonidan ichkariga kiramiz (A.Qod.) 3. Ular o`g`illarining tirik ekaniga, qachondir qaytib kelishiga ishonishardi. (T.Mal.) 4. -Bir oydan keyin o`g`illaring kelishadi. (T.Mal.) 5. Kimki faryod urib yig`layolmasa, ko`zidan yosh chiqazolmasa, alamlarini ichiga yutsa-dardga chalinadi. (S.A.) 6. Ko`p bo`lsa besh kun turib qaytaman. O`sha kuni jo`nab ketishimiz kerak. (Ch.) 7. -Ha, ertaga ertalab qishloqqa jo`naymiz. (Ch.) 8. Navro`z kuni podshox kemasining eshkagini biz eshar ekanmiz. (P.Q.) 9. Sira tashvish tortmagaysiz, oyi, men tinchman,

tahsil bilan mashg'ulman, -dedi onasini yupatib.(O.) 10. Mirzo Ulug'bek yalt etib qaradi, go'yo nimanidir eslamog'chi bo'lganday qalin qoshlarini chimirib bir zum tikilib turdi. (O.Y.) 11. O'rnidan qo'zg'alib turmoqchi ham bo'ldi, lekin o'zini bosdi.(M.I.)12.Mehnatsiz umrning tongi otmagay Bahordan benasib qurigan ko'chat.(G'.G'.) 13. Sen bo'lsa direktor hammani biladigan, hamma uchun qayg'uradigan, hamma uchun javob beradigan kishi, deb o'ylaysan. (Sh.R.) 14. Xudbinligining ustiga tag'in dimog'dorligi-chi? Vaholanki, tuzukroq xulosa chiqarganlaridan keyin ko'rsatarmishlar! (O'.U.)

121-mashq. Gaplarni o'qing. Fe'llarni topib qaysi maylda qo'llanganligini aniqlang.

1. Yo'q, yo'q usta amaki, menga ko'p odamning zarurati yo'q.Faqat ikkita betonchi bersangiz, bas. (Sh.R.) 2. Ol qizim, shu piyoladagi choyingni ichchi, -dedi va tag'in bir qayta qizini kuzatdi. (A.Qod.) 3. -Siz bir zumgina o'tirib turing men qo'shnimiznikiga chiqib, temir masalasini gaplashib kelay. (M.I.) 4.-Uzoq yo'l yurib keldingiz. Charchagansiz. Mehmonlar hademay ketishadi. Xotirjam dam olamiz (T.Mal.) 5. - Otingni menga ber!-dedi Ali Qushchi buyruq ohangida. (O.Y.) 6. Qani endi sizday o'qigan, ilmi kishilar bo'lsa-yu, mashinaning tiliga tushunsa, o'zi ham antiqa mashinalar yasasa...(M.I.) 7. "Yaxshisi, kech kirmasdan oyimnikiga borib olay" dedi-yu, boshlagan ishi joyida qolib shosha-pisha kiyinishga tushdi...(O'.U.) 8. -Har ikkala asaringiz ham bosishga yaraydi, ammo ikkovida ham xususan she'rda, mening bilishimcha, birmuncha, kamchiliklar bor.Men ularni-aytay, istasangiz hozir, shu yerning o'zida, yo'qsa keyinchalik bafurja muhokama qilib ko'ring. (A.Q.) 9.-Sen unga yaqinlashmay tur. U bilan Mahmud ishlaydi. (T.Mal.) 10. Esingda bo'lsin, oshna. Mana shu tovushlar qulog'ingda tursin.(S.A.) 11. -Qo'lingni yuvmay, o'rani ko'mib yubormay, bir oz qarab tur!-dedi Muhammad Intizom g'ilay jallodga, -agar bular insofli josuslar bo'lsa, bor gapni aytib, bizni ogoh etsalar, unda boshlarini kesmaymiz, yurtlariga jo'natib yuboramiz.(M.)

122-mashq. Gaplarni o'qing.Fe'l mayllarini aniqlab, zamoni va shaxs-sonini tushuntiring.

1. Ana shu totli taasurol otog'ushida mamnun kelib, eshigining zulfini qoqdi. (Sh.) 2. O'rnidan asta turib, derazadan qaradi. (Sh.)3. - Toqatim tugadi opa-dedi Kumush, - ortiq so'zlamangiz! (A.Qod.) 4. Boring, hov soy bo'yiga muzdek joy qiling. (M.I.) 5.-Yuringlar, biz ham maysazorlarga chiqaylik!-deb, Akbarni qo'lidan oldi.(P.Q.) 6. Mehnat nima ekanini o'rgansalaring, bundan a'lo hunar ham yo'q. Savob ham yo'qdir.(M.Sh.) 7.-O'ylab tursam, fikr etsam, olamning ishi nihoyat mushkul, deyman.(O.) 8. Shaharga kirganda ular boshqa-boshqa ko'chalarga burilib ajralishdilar.(M.I.) 9. -Mehmonxonaga kirsang san bilan ikki og'iz maslahatimiz bor edi. (A.Qod.) 10. -Domlajon, o'zingiz ham yura qoling, -dedi Nazokat eri eshikdan kirishi bilan erkanib.(O'.U) 11. -Yozgan narsalarim maslahat berishga arzirlik bo'lsa, yana siz ko'mak va'da qilsangiz suyunaman.(A.Q.) 12.O'zbekning tomini tomosha qiling, bayram bayrog'iday yasatgan boshin.(Q.Q.) 13.Bek inim, ikki og'iz gapimiz bor aytamiz-u ketamiz. Sizni uchratishimiz osonmi, bu to'rtinchi kelishimiz xayriyat, uyda ekansiz, dedi chollardan biri. (T.Mal.) 14. -Kelganman. Qumga yetmasdan chapga burilsak, katta yalanglik bor.(S.A.) 15. Kimda-kim haqiqatni aytsa, joni omon qoladi! Qani, nima maqsadda keldingiz. (M.)

123-mashq. Gaplarni ko'chiring. Tub va yasama fe'llarni izohlang. Fe'l yasovchi qo'shimchalarni tagiga chizing.

1. Po'lat qoplangan zalvarli eshik asta g'ichirlab ochildi-yu, qorong'i bo'shliq ko'rindi. (O.Y.) 2. Azizning vajohatidan hayiqib, jur'atsiz bir qiyofada o'rnidan turdi va deraza peshtaxtasiga qo'yilgan grafikdan suv qo'yib avval o'zi ichdi, keyin Azizga uzatdi. (O.U.) 3. Ammo doim umidvorsan. To'rt-besh kun o'tgach, beling rostlab, qomatingni to'g'rilaysan-ku! (M.I.) 4. Mavloni Muhiddin ko'zini otasining cho'g'day yongan ko'zlaridan olib qochdi, oqarib ketgan lablarini zo'rg'a qimirlatib.. (O.Y.) 5. Bobur cho'llarda olti marta tunab, yettinchi kuni kechki payt Xo'jandga yetganda qora oti loyga belangan o'zi tanib bo'lmas darajada qorayib ozib ketgan Tohir uning qarshisidan chiqdi. (P.Q.) 6. Ariq qazuvchilarning ovqatdan sillalari qurib, iliklari puchaygan, yerdan o'n qadoq tuproq olib irg'itishga emas, hatto ketmonning o'zini ko'tarishga ham darmonsiz edilar. (A.Qod.) 7. Bolalar qiyqirishib, chapaklar chalib unaqa she'rni buvijoning o'ziga o'qib beraver" deb og'iz ochirtirgani qo'yishmadi. (X.T.) 8. Umarali va onasi uzoq dardlashib o'tirdilar. (O.) 9. Keyin suhbat qizib, ancha yozilishib o'tirgandan keyin ham royish bermaganidan ajablandi. (Sh.) 10. Mezbon qat'iyatlik bilan zo'rlayvergach, noiloj ichkari kirdi. (T.Mal.) 11. Zalda birdan jonlanish paydo bo'lib, odamlar bo'yinlarini cho'zgancha Rasul Olloyorovichning og'zini poylay boshlashdi. (O.U)

124-mashq. Gaplarni o'qing. Yasama fe'llarni aniqlab, qaysi so'z turkumidan fe'l yasalganini izohlang.

1. Atigi yigirma uch kun oldin xuddi shu kabinetda yana buning ustiga Muhiddin Jabborovich guvohligida Rasul Olloyorovich Azizga mutlaqo boshqacha gapirgan edi. (O. U.) 2. Ko'nglining bir chetida zaifgina bir nur, bir umid miltirab turar edi, endi bu nur ham so'ndi. (O.Y.) 3. Ichkarida o'z ixtiyori bilan qamalgan yosh juvonning ko'zlari shu topda sevinch yoshlari bilan ho'llangan edi...(Ch.) 4. Bir oz ikkilanib turgandan keyin; yana bir qayta sochini ro'molini, kiyimini tuzatib oldi va shahnishin tomon burildi. (A.Qod.) 5. -Mana endi o'zingga kelding bolam- Sara xola qo'lidagi rayhondan bir shincha uzatdi, iskab-iskab o'tir makon qurgan. Bemahalda uyoqlarga bora ko'rmagin. (X.T.) 6. Kutmaganda ko'ziga yarqirab, ajoyibot to'la mo'jizadek bo'lib diqqatni tortadi. (Sh.) 7. U go'yo uyga kirib qolgan notanish kishini talamoqchidek jon- jahti bilan vovilladi. (S.A.) 8. Kech g'ira -shirasida suv qo'rg'oshinga o'xshab qorayib oqardi. (S.A.) 9. Siz ham maktabda shunaqa ishlarga qiziqar edingizku... (A.Q.) 10. Shunday qilib bular juda inoqlashib ketishdi. Qachondandir boshlab bir-birini sensiraydigan bo'ldi. (A.Q.) 11. Jamoangizni bir ko'ray deb yurardim murodinga yetdim. (M.) 12. U ko'krakdan chiqib kelgan yo'g'on tovush bilan guldirab javob qildi: sizdan so'rasammi deb turuvdim. (M.I.)

125-mashq. O'qing, murakkab fe'llarni topib, tarkibini izohlang.

1. Nigora uning xijolat chekayotganini sezib, dalda berishga harakat qildi. (O.Y.) 2. Kumushbibisi sachrab Pirmatning yuziga qaradi va uzoq tin olib qo'ydi. (A.Qod.) 3. Qalandar bu tashvishli o'ylar bilan bo'lib, tun yarmidan oshganicha mijja qoqmay o'tirdi. (O.Y.) 4. U o'tirgandan keyin yo'g'on g'avdali keng yelkali qorachadan kelgan bir yigit so'z so'radi. zal g'ovur bo'lib ketdi. Ko'pchilik unga so'z berilishini talab qilar, rais esa bosh tortar edi. Oldingi safda o'tirganlardan biri turib, masalani e'tirozga o'rin qolmaydigan tarzda hal qilish va'dasi bilan so'z oldi, bir oz xolis so'zlab turib

so`z berilmagan yigitni do`pposlab ketdi. (A.Q.) 5. O`qish suvli jo`shqin Burasoy O`sh qal`asining tosh yotqizilgan poydevoriga bosh urib, ko`pirib o`tadi. (P.Q.) 6. Mana yor-do`stlarining yuziga qarolmay qoldi. Uy ostonasidan hatlab ko`chaga chiqolmay qoldi. Nega, nima uchun?(S.A.) 7. Guzardagi bitta-yu bitta sadaqayrag`ochning qalin, baqaloq shoxlari tashlab turgan soya ham suvdan chiqarilgan laqqabaliqlar singari nafaslari bo`g`ilib, o`tirgan a`yonlar joniga orom berolmay qoldi.(M.I.) 8. Shaharga shom qorong`isida kirib borishdi.(T.Mal.) 9. Aziza yurak qopqasini keng ochmas, “shoshgan qoqiladi” degandek qiya turardi, xolos.Bundan uning uzoqni ko`zlaganligi, o`z baxtining hech qayoqqa qochib ketmasligiga ishonganligi ko`rinib turardi. (Sh.) 10. - kutilmagan bir baxt dedi va o`zining otidek bir narsaning tovishi kabi kulib yubordi.(A.Qod.) 11. Osmon bilan o`pishgan cho`qqilarning oppoq qori quyosh tig`ida yaltirab turardi.(Sh.R.)

126-mashq. Gaplarni o`qing. Modal shaklda qo`llangan fe`llarni aniqlab, modal shakl hosil qiluvchi vositani izohlang.

1. Shu payt yomg`ir savalay boshladi. (P.Q.) 2. Saraton oftobi tanini kuydirgan o`t bolalar qiy-chuv, shovqin -suron bilan bu qirg`oqlarda javlon urishardi. Bir -birlariga suv sochib quvlashishardi. (S.A.)3. Kulimsirab sirli tovush bilan shivirladi. (O.) 4. - Milisiyaga kirib chiqsak, -dedi u rangi oqarinqirab.(Sh.) 5. Ayol jon holatda tig`ni mo`g`ul tomog`iga ishqalagan edi, ho`kiz so`yilgandek, mo`g`ul bo`ynidan tirqirab qon oqib ketdi. (M.) 6. Zaynab yig`lamsirab boshini uning ko`ksiga qo`ydi. (T.Mal.) 7. Nigor oyim ham shoshilinqiradi. Uyga kirib, sandig`ining kalitini topolmay to`rt tomonni izlar, maxdum dahlizdan turib uni koyir edi. (A,Qod.) 8.Qiz aslzodalarga xos bir nazokat bilan kulimsirayotgan bo`lsa ham ko`zining hayodan yaltillab ketganini mavlono Fazliddin payqadi. 9. Nimqorong`i uy Saltanat goh g`amgin kulimsirab, goh xomush, beg`ubor qizlik onlarini o`ylar edi. (O`U.) 10. Nizomjon xoxlanqiramay akasining oldiga bordi.(S.A.)

127-mashq. Gaplarni o`qing. Fe`llarni topib tuzilishiga ko`ra turlarini aniqlang.Murakkab fe`llarning tarkibini izohlang.

1. Osmonni yana quyuq bulut qoplagan .Birda-yarim yomg`ir tomchilab qo`yadi. Quva- ko`chalari jim-jit. Yov yaqinligini sezgan odamlar uy-uyiga bekinib olgan. (P.Q.) 2. O`t yoqishga epchilroq bo`lgan juvokash yigit tutuni puflab -puflab cho`g` qildi. (P.Q.) 3. Aslini olganda qishloq turgan -bitgani toshdan iborat.Bu joyda bog` ham qilib bo`lmaydi, dehqonchilik ham.(S.A.) 4.Ulfatlar bamaylixotir ikki -uch kishi bo`lib, past ovozda suhbat qilar edilar.(O.) 5. Ancha sovuq tushib qolgan, kech kuz bo`lgani uchun ba`zan to`satdan qish havosidek achchiq izg`irin esib qolar, bir kunning o`zida hamma issiq kiyimga burkanib olardi. (O`U.) 6. Aziz birdan hayajonga tushib shosha pisha u yoq- bu yog`ini to`g`rilay boshladi; qabulxonaga kirdi.(O`U.) 7. Kampir uni bag`ridan qo`yib, timirskilanib choynak qidira boshladi.(S.A.) 8. U tong otguncha o`zi bilan o`zi olishib chiqdi. (O.Y.) 9. Oldin Sodiq, saldan keyin ochilib-sochilib Musharraf kirdi. (Sh.) 10. O`ylab -o`ylab, uni hatti -harakatidan ko`z-qosh chiqarish emas, to`g`ridan -to`g`ri tuhmat qilishga jazm etdi. (Sh.) 11. Xolidiy o`ylay-o`ylay achchiqni achchiq kesadi, degan aqidaga amal qilib, Asadbekning kushandasi kim bo`lishi mumkin, deb so`rab -surishtirdi. (P.Mal.) 12. Kichikligidan ot minib suyagi qotgan chavandoz so`nggi kunlarda suvorilikni juda sog`ingan edi. (P.Q.) 13.Uch kecha tuni bo`yi uxlamasdan butun xayoliga zo`r berib,

ag`nay -ag`nay o`ylagandan so`ng qat`iy qarorini berdi.. va shu bilan tinchlanib uyquga ketdi.(Ch.)

128-mashq. Gaplarni o`qing. Fe`llarni topib, to`liq morfologik tahlil qiling.

1. Atrof ko`ziga chang-to`zon orasida qolib ketganday xira ko`rinar edi. U o`tirgan joyida yiqilib ketmaslik uchun ikki qo`lini ikki yoniga tiradi. (P.Q.) 2. Kampir mijjalarida titrab turgan yosh tomchilarini sidirib tashlab, dardli ko`zlarini o`g`liga tikdi. (O.Y.) 3. Bu tomonlarda kuniga bir-ikki marta yomg`ir sharros qo`yib o`tardi. Shuning uchun ham daraxtlarning yuvilgan barglari shamolda pildiragancha, goh ovrasini, goh astarini ko`rsatib ajib bir o`yinlar qiladi. Ba`zan shamol novdalarni uzoq bir tomonga qayirib turganda yashil to`nini echib oppoq yaktak kiygandek bo`lar, shamol dastidan silkinib, o`zini o`nglaganda yana yashil to`nini yelkaga tashlab olganga o`xshardi. (S.A.) 4. Nonushta tayyor bo`lgunicha hamshira kelib, emlab ketdi. (T.Mal.) 5. Yashash soatining oltin kapgiri har borib kelishi bir olam zamon. (G`.G`) 6.Havo kundan -kun isib borardi. Garchi bahor fasli bo`lsa ham peshinning issig`i sezilarli darajada qizdirardi. (Sh.R.) 7. Qushbegining ko`zi yondi... Manglay etlari tirishib so`l qo`l bilan soqolini tutamlab fikrga ketdi. (A.Qod.) 8. Kun o`tdi, kun ketidan kun keldi, lekin tog` qazuvchilar shiddati zarracha ham bo`shashmadi. (M.I.) 9. O`tror yengilgan kuniyoq Chingiz farmoni bilan shaharga o`t qo`yilib, kuli ko`kka sovurildi. Olov va tutun osmonga o`rladi (M.) 10. Oradan bir hafta o`tgandan so`ng qishloqdan odam kelib, domlani olib ketdi.(A.Q.)

Fe`l turkumiga oid tayanch so`z va tushunchalar:

O`timli, o`timsiz, bo`lishli, bo`lishsiz, nisbat, zamon, mayl, ravishdosh, sifatdosh, harakat nomi, shaxs-son, to`liqsiz fe`l, to`liq fe`l.

Test savollari

1. Gapning qaysi bo`laklari asosan fe`lga bog`lanib keladi?

- A) hol
- B) aniqlovchi.
- C) to`ldiruvchi.
- D) aniqlovchi va hol

2. O`timli fe`llar berilgan qatorni belgilang.

- A) uxla, tur, kel, yoz.
- B) bo`l, qayt, chiq, tuz
- C) ber, o`qi, qo`y, ol
- D) qara, qidir, o`qit, ishla

3. O`timli fe`llardan hosil bo`lgan o`timli fe`llar qatorini aniqlang.

- A) yuvin, kiyin, uxlat
- B) yozdir, o`qit, ichir.
- C) uxlat, ochil, yugurtir.
- D) o`ynat, oldir, yurgiz.

4. Gapda asosiy diqqat sub`ektga emas, ob`ektga qaratiladigan fe`l nisbati qaysi?

- A) aniq nisbat.
- B) birgalik nisbati
- C) o`zlik nisbati
- D) majhul nisbat

5. Qaysi nisbatdagi fe`lda ikki shaxs qo`llangan bo`ladi?

- A) aniq nisbat
- B) o`zlik nisbat
- C) birgalik nisbat
- D) majhul nisbat

6. Ortirma nisbat yasovchi qo`shimchalar qo`shma fe`lning qaysi qismiga qo`shiladi?

- A) etakchi qismiga
- B) ko`makchi qismiga
- C) etakchi va ko`makchi qismiga
- D) to`liqsiz fe`lga

7. Qaysi nisbat qo`shimchalari fe`l negiziga birdan ortiq qo`shilishi mumkin.

- A) Birgalik, o`zlik nisbati
- B) majhullik, ortirma nisbati.
- C) majhullik nisbati
- D) ortirma nisbati.

8. Fe`lning qaysi shaklida tuslovchi qo`shimchalar faqat o`zakka qo`shiladi?

- A) sof fe`lga
- B) sifatdoshga
- C) ravishdoshga
- D) harakat nomiga

9. Sifatdosh hosil qiluvchi qo`shimchalar qatorini belgilang.

- A) -b, -ib, -gach, -moq
- B) -r, -ar, -gusi, -vchi
- C) -gay, gani, -sh
- D) -v, -guncha, -yetgan

10. Sifatdoshning qaysi shakli egalik va kelishik qo`shimchalarini olgan holda qo`llaniladi?

- A) -digan,
- B) -ajak
- C) -yetgan
- D) -vchi

11. Kelasi zamon sifatdoshi hosil qiluvchi qo`shimchalarni aniqlang.

- A) -gan, -vchi, -ar
- B) -digan, -ajak, -uvchi
- C) -r, -digan, -yetgan
- D) -digan, -ar, -yotgan

12. Holat ma`nosini bildirgan ravishdosh qaysi gapda qo`llanilgan.

- A) U noo`rin gapirgani uchun afsuslandi.
- B) Tohir o`ylanib qoldi.
- C) Kitob javonda turibdi.
- D) O`ngga burilgach, katta bino ko`rindi.

13. Ravishdoshning qaysi shakli tuslanganda yakka holda, tuslanmaganda takrorlanib qo`llaniladi?

- A) -b, ib
- B) -gach, (-kach, -qach)
- C) -guncha (-kunch, -quncha)
- D) -gani (-kani, -qani)

14. Qaysi qatordagi ravishdosh yasovchilarda zamon ma`nosi nisbiy xarakterda bo`ladi?

- A) -gach, -b, -ib
- B) - gani, guncha
- C) -gani, -y
- D) -gach, -a

15. Fe`lning qaysi shakli noaniq shakl hisoblanadi?

- A) sifatdosh
- B) sof fe`l
- C) ravishdosh
- D) harakat nomi

16. Harakat nomining qaysi shakli juda ko`p qo`llanilishi bilan xarakterlanadi?

- A) -moq, -v
- B) -uv, -ish
- C) -v, -uv
- D) -sh, -ish

17. Harakatning davomiyligini bildiruvchi modal shakl hosil qiluvchi qo`shimchani aniqlang.

- A) -la
- B) -msira
- C) -imsira
- D) -g`ila

18. Harakaning bajarilganligi haqidagi noaniqlik, gumon ma`nolari ifodalangan gapni aniqlang.

- A) U bu kitobni o`qigan ekan
- B) Bu hikoyani onam aytib bergan edi.
- C) Ko`p ertak eshitgandim,
- D) Xat yozgan bo`lsa yozgandir.

19. Doimiy davom etib turgan ish -harakatni bildiruvchi o`tgan zamon fe`li qaysi gapda berilgan?

- A) Dars boshlanganiga ancha bo`ldi.
- B) O`rtog`im tez-tez kelib tyribdi.
- C) Borsam, endi o`rnidan turayotgan ekan.
- D) U bir gapirib, bir kular edi.

20. Bajarilishi aniq bo`lgan harakatni ifodalovchi fe`l mayli qaysi.

- A) buyruq- istak
- B) shart mayli
- C) shart va aniqlik mayli
- D) buyruq-istak va shart mayli

21. Buyruq -istak maylining qaysi shaxsi istak ma`nosini ifodalaydi.

- A) II shaxsi
- B) I-II shaxsi
- C) I- shaxsi
- D) III- shaxsi

Ravish turkumi tahlili

- 1.Ma`nosiga ko`ra turlari
- 2.Ravish darajalari
- 3.Tub yoki yasama ekanligi
- 4.Gapdagi vazifasi

Namuna: birdan - holat ravishi, bosh daraja qay tarzda? so`rog`iga javob bo`ladi. Gapda tarz holi vazifasini bajargan. U yoq- bu yoqqa- o`rin ravishi bosh daraja, qayoqqa? so`rog`iga javob bo`ladi. Gapda o`rin holi vazifasini bajargan.

129-mashq. Gaplarni o`qing. Ravishlarni topib ma`no turlarini aniqlang. Qanday so`roqqa javob bo`lishinin ayting.

1.Birdan nimadir shitirlab ketdi. Yigit u yoq-bu yoqqa alangladi. (S.A.) 2.Uning ko`p yor-do`stlari, tanish -bilishlari orasida Saidiyning obro`si ketdi, ilgari ko`rganda ta`zim qiladiganlar endi o`zlarini ko`rmaganga solib o`ta boshladi. (A.Q.) 3. Keyin suyab sekin oldinga olib o`tdi. (M.I.) 4. Ro`parasidagi shamshir havola qilayotgan raqibining oti ham cho`chib, oldingi ikki oyog`ini ko`tarib ocmonga sakradi. (M.) 5. U hozir o`zida yurishga, harakat qilishga qandaydir kuchli ishtiyoq

sezganidan, to charchab- horiguncha dalalarni kezgisi bor edi. (O'.U) 6. Kechagina ularning hayoliga bu narsalar kelmagan dunyo faqat quvonchlardan iboratday betashvish o'tirishgan edi. (T.Mal.)

7. Hozir esa, "dadang bilsa, nima bo'ladi, voy o'lmasam" ? deb jim yotgan ilonning boshini qo'zg'ab qo'yishi mumkin. (Sh.) 8. U eski, burun solingan bo'lsa ham, zamonga moslab isloh qilingan.(Sh.)

130-mashq. Gaplarni o'qing.Holat ravishlarni toping, ma'nosini izohlang gapda qanday vazifada kelganligini ayting.

1.Juvonning ko'zlari ola-bula bo'lib ketdi. (M.I) 2. U eshik tirqishidan sekin ko'chaga mo'raladi-da, darrov orqasiga o'girilib, yarim shipshi bilan pichirladi. (M.I.) 3.Uning gapiga chippa-chin ishonib, qo'rqib ketdi. (T.Mal.) 4.Bu tong quyosh beozorgina bosh ko'targan edi. (T.Mal.) 5. Eski shahar bilan yangi shaharning orasi yiroq edi.(Ch.) 6. Men tomonga tez- tez ko'z tashlab qo'yishlaridan, undan keyin buvijonimning ikkovlarini jerkib- jerkib tashlayotganidan sezdimki,gap mening to'g'rimda borayapti. (X.T.) 7. Rano jon - jahdi bilan doppi tikardi. U Bashorning tizzasini sekin tuptdi...(O).

8 Mirzo Ulugbek qirmizi payondo to'shalgan xiyobondan ohista yurib orqaga qaytarkan, darvozaning yonida oq ko'pikka cho'milgan bir necha otlarni ko'rdi.(O.Y.) 9. Shoirning bu hatti- harakati shunday tez va kulgili chiqdiki, Shahzoda be ixtiyor iljayib, uni kursiga taklif qildi.(O.Y.) 10. Men bunga asta- sekin erishayapman.(T. Mal). 11.U mayin ovoz bilan asta - sekin gapirar edi.(Sh.R). 12. U, oppoq ro'molchasi bilan ko'zlaridan dona- dona oqib tushayotgan yoshini artib, titroq ovoz bilan javob berdi.(Sh.R).13 Zinapoya oldida turgan soqchi yigit ota -bolaga yol berib o'zini darhol chetga oldi (P.Q.) 14. Boshini bolishdan sekin ko'tarib Ikromjon yotgan tomonga qaradi .(S.A.)

131- mashq. Gaplarni o'qing Miqdor va daraja ravishlarini topib, manosini izohlang ,gapdagi vazifasini ayting.

1. Tavoqdagi oshning ko'pi eyilmay qilganligi ko'rilardi.(Ch.) 2. Sal o'tmay eshik qiyg'och ochilib beliga qilich osgan qora barzangi yigit ko'rindi. (O.Y) 3.Uy jihozga g'oyatda boy go'yo muzxona tusini berar edi (A.Qod.) 4.Salgina oldinga engashgan gavdaga parvoz qilishga tayyor turgan qushni eslatardi. (Sh.R.) 5. Men sizga ko'p Tashakkur qilaman aziz do'stim. (Ch.) 6-Qani, yuring ,-dedim charchagandirsiz...jindak dam oling.(CH.) 7.U anchagana qalin, kepak rangidagi muqovasi urungan. (Sh.) 8.U benihoya chanqaganligidan og'zi taxir bo'lib ketgan edi.(P.Q) 9. Siz bu gapni bekorga aytayotganingiz yo'q. Men ko'p marotoba sinab ko'rganman. (M.) 10. Belgilangan supaga etib kelib, andak hordiq chiqardilar.(M) 11. Osmon chamaniga suqlanib, supada bir oz o'tirdi. (M.Do'st.)

12. Bu Mirsalimning sal yarashishga ko'rgan tayyorligi edi.(Sh.) 13. Orqa safdagi qizlar chimmatni ko'tarib o'tirganlaridan ularning yuzlari sal -pal ko'rsa bo'lardi. (Ch.) 14. Ularning talablari juda o'rinli bo'lsa o'zi ilojini qilib qondiradi (Ch.) 15. Bundan ancha yillar oldin ish boshlab, o'sha dadil g'oyasini o'rtaga tashlab ulgurmasidanoq unga hamma shu savolni bergan. (O'.U.) 16. Bir ish ko'ngildagidek ado etilsa, ikkinchisini bajarish ancha engillashadi. (Sh.R.) 17. Umringda bir marta salgina, pichagina, qittakgina itlikni tashlash, odam bo'lish fursati topilibdi-yu, shunda ham mag'rur bo'yingni jindakkina ekging kelmaydimi? (Ch).

132-mashq. Gaplarni o'qing. O'rin va payt ravishlarini topib, ma'nosini izohlang, gapdagi vazifasini ayting.

1. Qo'rquv ichida ilonizi qilib, dam o'nga dam chapga burilib, otliqni chalgitmoqchi bo'lardi.(M.). 2. Ertalab bekorga qovog`ingga qog`oz yopishtirmagan ekansan.(O`.U.). 3. Kecha yoqqan qor ko'cha o'rtalarida erigan bo'lsa ham chetlarida bir- ikki enlik qalinlikda oppoq oqarib turardi.(Sh) 5. - Unday bo'lsa ish jo'n,-dedi. - Hozir kirib gaplashaman. Kechgacha xayriyatlik xabarni eshittirarman. (Ch.). 6. U u yoq -bu yoqqa borib o'zining xususiy ishlarini to'g`riladi. (Ch.) 7. Ishni bugun boshlaymizmi yoki ertagami?- deb so'rabdi. (X.T.) 8. So'ng, allaqanday mayus estaliklarga cho'mib, uzoq o'tirdi. (O.Y.). 9 Axir bugun odamlar cho'lga ketishadi.(S.A.) 10. Sahar paytida qal'a sukunatini buzib xazin surnay tovushi yangradi. So'ng unga qush naqora tovushi jo'r bo'ldi.(P. Q). 11. Sal nariroq o'tirib gapiravering. O'ylagan niyatingizga etasiz, janob. Hozir men gapni eshitishim kerak.(M). 12. Uydan oldinda Hayot, orqasidan bir nima ko'tarib onasi chiqdi.(M.I) 13. Tor ko'chaning oxiridagi ko'rimsizgina eshik oldida turgan norg`ul bir yigit oldinda borayotgan domlani tazim bilan qarshi oldi-da, chetlanib, yo'l berdi. (A.Q) 14. Pastlikga tushib soy bo'yida birpas otirdi. (Sh.) 15. Sodiq bugun ham, ertasiga ham kelmadi, bir xafta bir oy o'tgach ham kelmadi.(Sh.)

133 - mashq. Gaplarni o'qing. Payt ravishlari va payt manosini ifodalovchi otlarni belgilang, gapdagi vazifasini ayting.

1. Birpas eshitay deb yotib ko'ksiga boshimni qo'yganimcha ko'zim uyquga ketganini o'zim ham sezmay qolibman. (X. T.) 2. Bu kun ertalabki choydan so'ng Hasanali kechagi fikrini chinlab amalga oshirmoqchi bo'ldi. (A.Qod.) 3. Ertaga bundan ham yaxshi bo'lishini istaymiz , ertadan keyin esa, yana va yana yaxshi bo'lishini orzu qilamiz. (Sh.R) 4. Ertagayoq so'rab berardim. Tushdan keyin xo'jayining tog` tomonga chiqib ketar ekan . (Ch.) 5. Kechqurun uning o'rin-boshlarini so'rab oldilar. (Sh.) 6. Ko'chadagi gap- so'zga hadeb kuyib- yonavermang, do'st kuyib gapirsa dushman oshirib gapiradi (Sh.) 7. - Hozir ayni tush chogi bo'lganidan Jannat jaketeni bilagiga solib olgan. Avvalgidan sal to'lishgan yuzlari bugriqqan ko'rinadi. (Sh.) 8. Keyinroq borarman. Hozir boray sizlarga tashvish bo'lishdan boshqa foydam tegmaydi. (S.A.) 9. Peshinga borib havo juda qizib ketdi. (M) 10. Mana hozir ham uning yoqimli, shinam ovozi jonlarga huzur berib turgan ertalabgi salqin sarin havo kabi ko'ngillarga rohat baxsh etmoqda. (M.I) 11. U qishloqqa kelganida dastlab yangi muhitga o'rganolmay ko'p qiynalgan edi, ammo o'rganganidan so'ng , tabi ochilib ketdi. (A.Q.) 12. Ketib qolmasin, men hozir etib boraman -dedi. (SH.)

134- mashq. O'rin ravishlari va o'rin -joy otlarini topib, manosini izohlang, gapdagi vazifasini ayting.

1. Xayyollarga berilib qishloqdan tog yo'liga burulganimizni ham bilmay qolibman. (X.T.) 2 O'sha erda, anhorning shundoqqina labida jindakkina mizg`ib olmoqchi bo'lib, uyqum qurib ketsin, tong otguncha dong qotib uxlab qolibman. (X.T.) 3. Oyqizning xayolida, go'yo ko'chaning u boshida ufqda chaqnab turgan yulduzcha unga hazil qilib, ko'z qisib qo'yganday tuyuldi. (SH.R) 4. Oqsaqol faqat hovlidagi ashtarxon gilos bilan oq o'rik pishib tugamaguncha uydan ko'chaga chiqmasdi.(S.A.) 5. To'qaydan botqoqlardan busiz ham o'tmish qiyin, yomgir quyib bersa otlarga jabr bo'lmasmikan? (S.A.) 6.Daricha tirqishidan ko'rilgan yoruglik mehmonxonada kishi borliqni bildirar edi. (A.Qod) 7. Tashqarida yomg`ir tingan, lekin osmon bulutli, qorong`ulikda hech narsani ko'rib bo'lmas edi.(P.Q.) 8. Ular otda Choriqdarronga etib, karvonsaroyga

tushushlari asnosida keksa savdogar o'gli bilan birga yuklarini aravaga ortib, Xo'jandga jo'nadi. (M.) 9. Ko'pirikning har er- har erida katta yog'ochlar qoqilgan to boshidan- oxirigacha katta xodalar qirqib, poytashda tekislanib, ko'ndalang yotqizilgan...(M.) 10. Yuz qadamcha narida, devorlari pasqam chorbog'da keksa bir odam qozon qaynatib, xo'rak tayorladi. (M.) 11. Qishloqdan yarim chaqirimcha yurgandan keyin chapga burildi.(M.I.)

135-mashq. Gaplarni o'qing. Sabab va maqsad ravishlarini topib, ma'nosini izohlang, gapdagi vazifasini tushuntiring.

1. Bilganlarimizni o'zingizga aytgani atayin keldik.(T.Mal.) 2. Nima ish qilgan ekan?- dedi. Jannat,

ensasi qotib tursa ham jo'rttaga (Sh.) 3. Darvoza oldida ataylab to'xtab, deraza tagida tosh o'ynayotgan qo'shni bolakaylarga qattiq- qattiq dashnom bergan bo'ldi.(O'.U.) 5. O'zi bo'lsa qizlar oldidan atayin gerdayib, pisand qilmay o'tadi. (S.A.) 6. U istamasa ham noiloj borishga majbur bo'ldi.(O'.U.) 7. Olimjon jo'rttaga qattiq ovoz bilan gapirdi. (Sh.R.) 8. Dildor daladan qaytayotib yo'lni yaqin qilish uchun ataylab tutzor oralab kelardi. (S.A.) 9. Ular juda sekin yurishdi. (O.) 10. Bu ishingizga xalal beradi albatta. Lekin noilojmiz, uka. (O'.U.)

136-mashq. Gaplarni o'qing. Tub va yasama ravishlarni aniqlang. Yasama ravishlarni ko'chirib yasovchi qo'shimchalarni belgilang.

1. Xonalar yaxshilab tozalangan devorlarga har xil gullarning suratlari osilgan...(Ch.) 2. Og'ir odimlab mehmonxonani bir-ikki aylangach, ko'krak cho'ntagidan oltin soatini olib qaradi-da, shoshilib amirkon kovushini kiyib, tez yurib hovliga chiqdi.(O.) 3. Kampir jahl bilan o'rnidan turdi-da, qaddini rostlab, oshxonaga ketdi.(O.) 4. Biz siz o'ylagancha xayolparast emasmiz. (Sh.R.) 5. U direktor bilan hech vaqt qamti kelmagan, faqat ko'rganidagina salom berib o'tardi.(Sh.) 6. Boshini quyi egib yoshini marjon qilib to'kayotgan yigitga otalarcha qarab qo'ydi.(Sh.) 7. U barvaqtroq turish uchun majburan uxlamochi bo'ldi, ammo qovog'iga xuddi qum qadalganday ko'zi yumilmadi. (O'.U.) 8. Avvaliga nimalar bo'layotganini bilolmay gangib yurdi. Keyin bu dahshatni odamlar ko'zida, muomalasida ko'rib birdan yuragi o'ynab ketdi.(S.A.) 9. Mashina tekis yo'ldan qushdek uchub borardi.(X.T.) 10. -Qimmatli vaqtingizni berganingizni va ko'rsatgan do'stona yordamingiz uchun rahmat (A.Q.) 11. Birpasdan keyin birov uyning derazasini asta -asta taqqillatdi.(Sh.) 12. Bir ozdan so'ng butun qishloq isyon holatida edi.(Ch.) 13. Xizr xo'jaxon chaqmoq mo'ylovini mamnun silab, bahodirona keng ko'kragini to'ldirib nafas oldi.(P.Q.)

137-mashq. Gaplarni o'qing. Ravishlarni toping. Modal shaklda qo'llangan ravishlarni aniqlab, modal shakl hosil qiluvchi vositalarni izohlang.

1. U faqat bir narsaga pushaymon qilardi: tezroq jang bo'lmadi-yu, shahzodani bir ko'rmadi.(O.Y.) Tog'lar yaqin, toshni ko'proq keltiramiz. (Sh.R.) 3. Eshikni sekingina ochdi.(Ch.) 4. Men ilgariroq bilmaganman, agar bilsam ilgari she'rlarimni pochta orqali yubormasdan o'zim olib kelar edim.(A.Q.) 5. Bu vaqtda oy anchagina yuqoriga ko'tarilib qolgan edi.(Ch.) 6. E - eh! Odamga judayam ko'p narsa kerak emas o'zi bu dunyoda.(O'.U.) 7. Shoshilganda hamisha shunday bo'ladi, vaqt juda sekin o'tadi! (Sh. R.) 8. Rais bu birgadirlarni ko'proq maqtab, kamroq talab qilardi, chunki ularni xafa qiladigan bo'lsa, barmoq bilan sanarli do'stlarni ham yo'qotishi mumkin edi.(Sh.R.) 9. Butun suhbat davomida jimgina turgan Umurzoq ota, oppoq soqollarini silab, atrofiga

nazar tashladi va lo`nda-lo`nda qilib gapirdi.(Sh.R.) 10.-Pulni chiqaring, tezroq daf bo`la qolay, qistadi xotin.(O.) 11. Eshonxonning ensasi qotgan edi, juda sekin, shoshilmasdan kissasidan hamyonini chiqardi-da uch so`m sug`urdi.(O.) 12. - Yo`q... Man asli Qo`qong`a kelgan edim, ammo Marg`ilonda otam tanishlaridan bittasida ozroq olasimiz bo`lib, shu kishiga uchrashib ketayin, deb Marg`ilong`a o`tkan edim...(A.Qod.) 13. Uch kundan so`ng yuvilgan kirlarni keltirib, to`quv do`konimning yonida anchagina qarab o`ltirdi. (A.Qod.)

138-mashq. Gaplarni o`qing. Ravishlarni topib, tuzilishiga ko`ra turini aniqlang. Yasama ravishlarni tuzilishiga ko`ra alohida ustunlarda yozib chiqing.

1. Vaqt qalbidagi achchiq alam istroblarini asta - seken elga sovurib, o`rnini yashash ishtiyoqi bilan to`ldirib bormoqda edi.(Sh.) 2. Avval turgan shahrida qilgani etmaganidek, bu erga kelib ham ovni oldirgan ekan.(Sh.) 3 Undan- bunda suzib yurgan oq bulut parchalari go`yo qishdan qolgan xiralik- guborni artib yuborganday. (A.Q. ) 4 Ikkalasi ham og`iz ochmay jim qolishdi. (Ch.) 5. U sekin - sekin ogil tomiga yotqizilgan shotining ikkinchi pog`onasiga o`tirdi. (Ch.) 6. Hamida begim Akbarni kecha-yu kunduz yonudan qo`ymay parvarim qilar ekan, uning miqti va sho`x bola bo`lganini ko`rib quvonardi. (P. Q.) 7. Keyin o`ziga har xil yumishlar topib, bir necha bor ko`chaga chiqib, tashqariga alanglab qarasa ham, Aziz ko`rinmadi. (O`.U.) 8. Qaddini tiklab, ajablanganicha bir dam o`ylanib qoldi. (O`.U.) 9. Rais shu yerda bir oz tin olib, kulimsiradi. Nevarangiz sal tumovga chalinsa, duxtirga chopasiz. Bular ham - duxtir. (O`. U.) 10. O`tgan va avvalgi yili menga oz muncha chuqur qazidilarmi? (Sh.R.) 11. - Yanga, hov yanga birpasga to`xtang, dardingizni olay.(T.Mal. ) 12. Terak bo`yi ko`tarilgan oftob ertalabki salqin havoni ilitib, olamni harir oqish tumanga chulg`agan. (O.Y.) 13. Qishin- yozin dalada ketmoni uyda - bola- chaqa tashvishi - bu dunyoga kelib ko`rgan baxt shu bo`libdi.(O.Y.) 14. Shu tobda to`satdan eshik g`irch etib ochilib, avval boshini suqub, keyin o`zi paydo bo`lgan bir begona xotin shoshilib boshidan paranjisini oldi. (O.)

139-mashq. Gaplarni o`qing. Ravishlarni topib to`liq morfologik tahlil qiling.

1. Ovqatdan so`ng bir-ikki choynak choy ichildi.(I.) 2. Bugun chorshanba bo`lgani uchun uzoq-yaqindan kelgan ziyoratchilarning hammasi o`sha tomonga qarab kelishayapti.(X.T.) 3. Chol qorong`i tushgan loy ko`chada qoqila-suruna asta yurib ketdi...(O.) 4. Ichkaridan gurs-gurs oyoq tovushlari eshitildi. (O.Y.) 5.Peshinga yaqin oldinda ipakday mayin pushti rang bog`larga ko`milgan Dimishq qishlog`i ko`rindi. Dimishqdan keyin, to Samarqandga etguncha bog`lar bir-biriga tutashib ketar, go`yo butun olam ulkan gulxan orasida lovillab yonardi. Dimishqdan sal o`tilsa, oftobda ajib bir manzara kasb etgan. Bibixonim maqbarasining lojuvard gumbazi ko`rinadi. Undan sal beriroqda o`sha harir qirmizi parda orasidan, Ulug`bek madrasasining yuksak peshtoblari tovlanadi. Undan chaproqda esa, osmonga sanchilgan Go`ri Amir minoralarining tilla rang bo`yoqlari nozik jilolanadi... Mirzo Ulug`bek bog`lar orasidan elas-elas ko`ringan suyukli shahriga suqlanib tikilar ekan, beixtiyor ko`ziga yosh oldi. (O.Y.) 6. Boyag`iga qaraganda anchagina yengillanib ichkariga kirdi, harakatlari ham bir muncha o`zgargan edi.(A.Qod.) 7. Suhbat uzoq davom etdi. Quyosh salgina qaytsa ham, issiq sezilib turardi. (Sh.R.) 8. Kelsa, ertaga kechqurun keladi. Undan burun kelmaydi. (I.) 9. Erta bilanning sovuq shabadasi sur tuproq changlarini

asta-sekin vagon derazasi orqali ichkariga tomon sura boshladi.(I.) 10. U erda hech narsa yo`q, ertasiga ham, indiniga ham hech narsa chiqmadi. (Sh.)

140-mashq. Gaplarni o`qing. Mustaqil so`zlarni topib morfologik jihatdan to`liq tahlil qiling.

1.Bizga tanish hujra ko`rsatilishi bilan ular shu tomonga qarab yurdilar. (A.Qod.) 2. Oqshom paytida kichkina va nimjon ovoz ham uzoq-uzoqlarga yoyiladi. (Sh.R.) 3. Gap shu bilan tugadi-yu, otliqlar arkka qarab ketishdi. (P.Q.) 4. Nonushta tayyor bo`lguncha hamshira kelib, emlab ketdi. (T.Mal.) 5. Pastda, sharshara tagidagi tubsiz dara ostida esa, oq marmardan qurilgan va nimasi bilandir oppoq bulutni eslatuvchi ikki qavatli oq bino ko`zga chalinar! (O.Y.) 6. To ishni bitkazib qaytguncha qorong`i tushib qolgan edi.(S.A.) 7. Shu kundan boshlab bularni ko`p gapirmaslikka ,birga ketmaslikka majbur qilgan allaqanday kuch taslim bo`ldi. (A.Q.) 8. Bu achchiq kinoya, och biqinga urilgan mushtday mirshabning damini ichiga tushirib yubordi.(M.I.) 9.Mehmonlar shu kuni qo`rg`onga, bu yerda tayyorlangan xonalarga olib kelinib, hammomda yubintirildi. Yo`l kiyimlari yechilib, ozoda liboslar kiyildi. (M.) 10. Ona yurtini sog`inmaydigan kim bor! (M.) 11. U ko`ksini kergancha kimsasiz dalalar tomon yurdi.(O`U.) 12.Yillar o`tar, balki asrlar o`tar, ammo hech kim, hech qachon ularning vatangado bo`lib qolishlarini sababini aniq ayta olmas.(T.Mal.) 13. Qalbida uyg`onib, jo`sh urgan bu faxrlanish va dadillik unga qanot bog`ladi.(SH.)

Ravish turkumiga oid tayanch so`z va tushnchalar

Holat ravishi, miqdor-daraja ravishi, o`rin ravishi, payt ravishi, sabab ravishi, maqsad ravishi.

Test savollari

1. Ravishning asosiy grammatik belgilari to`g`ri ko`rsatilgan qatorni belgilang.

A) ravish harakatining, belgining belgisini bildiradi.

B) ravish mano va grammatik jihatdan bir necha turlarga bo`linad

C) ravishlar maxsus so`z yasovchi affikslarga ega.

D) ravishlar o`zgarmaydi, gapda hol vazifasida keladi.

2. Otlashgan ravish qatnashgan gapni aniqlang.

A) do`stona suhbat uzoq davom etdi.

B) hozir uning oldidan keldim.

C) ko`pchilik unga so`z berilishini talab qildi.

D) ko`pdan quyon qutilmas.

3. Ravish gapda qanday vazifalarda keladi?

A) hol, to`ldiruvchi, ega, kesim.

B) aniqlovchi, to`ldiruvchi, hol, kesim.

C) hol, kesim, aniqlovchi, to`ldiruvchi.

D) to`ldiruvchi, hol, ega, aniqlovchi.

4. Holat ravishi qatnashgan gapni belgilang.

A) Mehnat kishini ulug`laydi.

B) Aql insoning ma`naviy qurolidir.

C) Buyuk ishlar tezda yuzaga chiqmaydi.

D) Hamma kulib turardi.

5. Miqdor -daraja ravishi qaysi gapda qo`llanilgan?

A) Boshidan hushi uchib ketdi.

B) Noilojlikdan bu ishga qo'l urib turibdi.

C) Vaqtni behudaga o'tkazmaslik ham ishbilarmonlikdir.

D) Adolatning salga jig'i -biyroni chiqaveradi.

6. Payt ravishi qaysi gapda qo'llangan?

A) Baribir bu ishdan foyda yo'q.

B) Otasi ham tilla odam. Hozir yotib qolgan.

C) Bu erda anchadan beri turibsanmi?

D) Fidokor kishilar ko'p bu hayotdqa.

7. O'rin ravishi va o'rin oti qatnashgan gaplarni aniqlang.

A) Iloji bo'lsa shu bugun uchrashsak.

B) Bu yog'i qishloqqacha bir qadam joy.

C) Kechasi u bog' etagida bedazorda tong ottirdi.

D) Bahavo xonada u yoqdan- bu yoqqa aylanardi.

8. Sabab ravishi qaysi gapda qatnashgan.

A) Aqillilik inson fazilatlaridan biridir.

B) Nomarddan mardlik tilama.

C) Majburan qilingan ish ko'ngildagiday

bo'lmaydi.

D) Qancha ko'p bilsang, shuncha ko'p o'qi.

9. Maqsad ravishi qaysi gapda berilgan?

A) Katta baxting vataningdir.

B) Ota -onaga hurmat fazilat hisoblanadi.

C) Rais uyoq-buyoqqa alangladi.

D) Uni qutqarish uchun ataylab kelgan edi.

10. Fellarga qo'shilib ravish yasovchi qo'shimchalar qaysi qatorda berilgan.

A) -cha, -lab

B) -larcha, -ona

C) -an, -layin.

D) -cha, -n (-in)

11. Ko'rsatish olmoshi bilan birikkan yoq so'zi ishtirokida hosil bo'lgan qo'shma ravish qaysi gapda berilgan.

A) Bu gapdan kattalar yoqa ushlab qoldi.

B) Hammaning shu yoqqa o'tishi so'raldi

C) Bolalarning har biri har yoqqa ketishgan

D) Ko'pga yoqadigan ish bu

Yodamchi so'zlar tahlili **Ko'makchilar tahlili tartibi**

1. Ma'nosiga ko'ra turi

2. Lug'aviy ma'nosini yo'qotish darajasiga ko'ra

3. Kelishiklarni boshqarishi

4. Mano ifodasi.

Bilan -asl ko'makchi, lug'aviy manoga ega emas. Bosh kelishikdagi harakat nomi bilan qo'llangan payt manosini ifodalagan .

Tomon - ot ko'makchi, lugaviy ma'nosini ma'lum darajada saqlangan. Bosh kelishikdagi so'z bilan qo'llangan, yo'nalish ma'nosini ifodalagan.

141-mashq. Gaplarni o'qing. Ko'makchilarni topib, ma'no xususiyatlarini izohlang. Qaysi turkumdagi so'z bilan bog'langanini ayting.

1. Uyiga kirib kelishi bilan so'ragan birinchi savoli shu bo'ldi. (T.Mal.) 2. U tomonlarda dehqochilik qilish oson ish emas. (S.A.) 3. Ba'zida bir nafas olgulik muddat

-ming yulduz so'nishi uchun yetkulik.(G`.G.). 4.Akaning bu so'zi keskin ovoz bilan, qo'manda singari aytilgan edi.(Ch.) 5. Voqealar borgan sari murakkablashib, kengayib borardi.(O.) 6. Tepalikdan oqib tushadigan bir ariq suv shaldirab shu hovli orqali o'tib jarga quyiladi. (O.) 7. -Ota qarindoshlari bilan tanishtirganingiz uchun rahmat amak...(A.Qod.) 8. Safarga chiqqanimdan buyon ko'p ajoyibotlarni ko'rdim, ko'p g'aroyibotlarning guvohi bo'ldim. (X.T)

142-mashiq. Gaplarni o'qing. Ko'makchilarni o'zi bog'langan so'z bilan birgalikda ko'chiring.

1. U dadasi bilan xuddi yaqin do'stday hamdard, hamfikir. (O.Y.) 2. Ular negadir shahar tomonga emas, dalaga qarab ketishdi. (S.A.) 3. Ikromjon tarafga qarab o'tirgan keksaroq kishi unga yuz-ko'zi bilan qandaydir ishora qildi. (S.A.) 4. Bir onning bahosini o'lchamoq uchun oltindan tarozi, olmasdan tosh oz. (G`.G`.) 5. Kampir yolvorgan sari bular avj olishar... (Ch.) 6. Uzundan-uzoq duodan so'ng mehmonlar qo'zg'alishdi. (O) 7. Garchi muddao kun kabi oshkora bo'lgan bo'lsa ham nima uchundir quttidor yana o'zini tag'ofilg'a solib so'radi. (A.Qod.) 8. Shundan so'ng muallim yo'qlama bo'yicha o'quvchilar bilan birma-bir tanisha boshladi.(X.T.) 9. U traktorchi bilan shoshilibgina xayrlashdi-yu, toqatsizlik bilan kutayotgan Lola tomon ketdi.(Sh.R.). 10. Onasi qurbi etmayotgandak, qiyinlik bilan qovoqlarini ko'tardi. Tong yulduzlari kabi xira ko'zlari bilan beholgina qaradi. (M.I.) 11. Kumush esa onasini bu holg'a solgan sirdan voqif, shuning uchun yig'i sababini so'rab o'ltirmay, ul ham ko'z yoshi bilan yuzini yuvmoqqa tutindi. (A.Qod.). 12.Yangi yoqqan qor oyoq ostlarida g'irchillama etik singari ovoz berib yotardi. (Ch.) 13. Mirzo Ulug'bek bitgan va Movarounnahr tarixiga bag'ishlangan bu risolani bir kechadayoq o'qib chiqqani, so'ngra muhabbat bilan oqqa ko'chirib bergani yodiga keldi... (O.Y.)

143-mashq. Gaplarni o'qing. Ko'makchi otlarni aniqlang. Ma'no xususiyatlarini ayting. Qaysi yo'nalishdagi o'rinni ifodalashini izohlang.

1.U bir o'yi tosh tagidagi lahmga tushib ko'rgisi ham keldi, biroq shu payt pastdagi chodirlar oldiga kelib to'xtagan ikki otliqqa ko'zi tushdi. (O.Y.) 2. -Ammo so'z oddiy durdonalar-tilla va javohirlar to'g'risida bormaydur. Insoniyatning eng yetuk farzandlari bunyod etgan xazina ustida boradur.(O.Y.) 3. Boyadan beri shu to'g'rida o'ylanib, oqqan suvga xashak tashlab o'tirgan kelinning yuzlarida xuddi shu paytda bir yoqimli kulimsirash paydo bo'lgan edi. (Ch.) 4. Manzura Zumradning oldiga haftada bir-ikki daf'a kelib ketardi. (O.) 5. Shu orada hujraga bir chol kirib ul ham mehmonlar bilan so'rashib chiqdi. (A.Qod.) 6. Keyin boltani olib o'tin maydalash uchun tashqariga chiqib ketdi. O'shandan buyon o'zimdan- o'zim xafa bo'lib yurgan edim.(X.T.) 7. To'rt tomonning hammasi bahor nafosatiga to'la. Havo musaffo bo'lgani uchun pastda yoqilayotgan olovning tutuni ham odatdagidan tiniqroq ko'rinadi. (P.Q.) 8.Yaqindagina oqlatilgan devorlarning orqasida yaproqlari bulutday hurpaygan daraxtlar ko'rinib turardi. (SH.R.) 9. Shu tahlid asabiy holda o'y o'ylab borarkan, Aziz Muhiddin Jabborovich huzuriga kirmaganini darvozaga yaqinlashganidagina eslab qoldi-yu, direktorning muomalasidan so'ng qandaydir, bir ichki sezgi undovi bilan uning oldiga kirib, vaziyatni chamalab ko'rishga ahd qildi. (O'.U.)

144-mashq. Gaplarni o'qing. Ko'makchilarni ma'no xususiyatiga ko'ra turlarini aniqlang.

1. U mahalla ko'chasidan chiqib dala yo'liga o'tishi bilan qadami sekinlashdi. (S.A.) 2. Tevarakka joydirab, nimanidir chuldirab, Erigan shisha kabi tiniq oqar irmoqlar. (G'.G'.) 3. Boshiga tushgan taqdir gurzisining naqadar og'ir ekanini his etdi. Dilsiyohlikka yo'l qo'ygan onlari uchun achinib o'kindi. (Sh.) 4. Ular kampirga shu qadar osilib, erkalik qilib, u bilan shu qadar qattiq o'ynashdilar, kampir holdan ketib, kartga dumaladi...(Ch.) 5. U mehmonxonadan chiqib, ichkari tomon horg'in yurdi. (O.) 6. Suhbat yarim tunga qadar davom etdi. (O.) 7. Otabek bir necha kunlardan beri Hasanalining ko'ziga boshqacha ko'rinar edi. (A.Qod.) 8. Majlis tugab, qiy-chuv, to'polon bilan sinf rahbarimiz boshchiligida o'z sinfimizga qarab yo'l oldik. (X.T.) 9. Dehqonlar bo'ronidan so'ng g'o'zalarni diqqat bilan ko'zdan kechirdilar-u, darhol o'g'it solib, kultivatsiya qilib, sug'orish lozim degan qarorga keldilar. (Sh.R.) 10. G'ulomjonni bu kutilmagan savoldan ko'ra domlanning g'azabli zug'umi hayron qoldirdi. (M.I.) 11. Shuning ila bu kungi hukm majlisi tamom bo'lib, shahar a'yonlari taajjub ichida tarqala boshladilar. (A.Qod.) 12. Erta bilanning sovuq shabadasi sur tuproq changlarini asta-sekin vagon derazasi orqali ichkari tomon sura boshladi. (Sh.) 13. Kun bo'yi uylaridan odam arimadi. (O.Y.)

Bog'lovchilar tahlili tartibi

1. Ma'no va vazifasiga ko'ra turi.
2. Qo'llanilishiga ko'ra turi.
3. So'z yoki gapni bog'laganligi.

goh- bog'lovchi, teng bog'lovchi, ayiruv bog'lovchi, takrorlanib qo'llanuvchi bog'lovchi, gapdagi so'zlarni tenglanish asosida bog'lagan.

va- teng bog'lovchi, biriktiruv bog'lovchisi, yakka holda qo'llanadi, so'zlarni bog'lagan.

145-mashq. Gaplarni o'qing. Bog'lovchilarni topib, ma'nosi va vazifasini tushuntiring. Gap bo'laklari yoki qo'shma gapni bog'laganligini izohlang.

1. Radiodan goh muzika yangraydi goh shior. (Sh.) 2. Yo'q, hozirgi nozik va qaltis vaziyatda bu shum xabarni oshkor qilib bo'lmaydi. (O.Y.) 3. Avvallari bu qo'rg'onda mehr va umid gullari parvarish etilardi. (T. Mal.) 4. Aziza erkin va sho'x o'sdi. (Sh.) 5. Kumushbibini endi o'n yettini qo'yib o'n sakkizga qadam bosganligidan bo'yi ham onasiga yetayozg'an, ammo jussasi onasiga ko'ra to'laroq edi. (A. Qod.) 6. U o'zi ishlagan dalalarda, bog' va qirlarda kechgacha aylanardi, qaytib kelganida yuzlari, ko'zlari allaqanday quvonchdan porlab turardi. (S.A.) 7. U, yengini tirsagidan yuqori shimarib, tomirlari va mushak go'shni turtib chiqqan ingichka qo'llari bilan richakka shunday qattiq yopishgan ediki, go'yo mustahkam bog'langan sim arqonni eslatar edi. (Sh.R.) 8. U hammadan oldin toshdan- toshga yengil ko'tarilib borar, goh onasiga, goh opasiga yuqoridan qo'l cho'zib yordamlashib qo'yardi. (P.Q.)

146-mashq. Gaplarni o'qing. Teng bog'lovchilarni topib, turlarini aniqlang.

1. Shofyor ikki marta ust-ustiga signal berdi, lekin qorovuldan darak bo'lmadi. (O.Y.) 2. Uning yuzida bir o'zgarish va vujudida bir chayqalish bor edi. (A. Qod.) 3. Huvillab qolgan uyda yolg'iz yashash qiyin. Hovli yutaman deydi. Ammo Jannat xola yolg'izlikka ko'nikib qolgandi. (S.A.) 4. Bir kun izg'irin kuchaydi. Biroq, bu izg'irin ikki kishiga ikki xil ta'sir qilardi. (Sh.R.) 5. Shafqatsiz beklar muhiti va podshohlik majburiyatlari yosh Boburning qalbini, qahraton qishning muzlariday siqib yotar edi.

(P.Q.) 6. Tavakkal qilib daraxtzorlar orasidan yurib boraverdim. Goh olmazor, goh shaftolizor, goh terakzorlar orasidan o'tib borardim. (X.T.) 7. O'limdan xabarim bor va lekin amirdan xabarim yo'q, onhazratim. (O.Y.) 8. Qizlar goh undan goh bundan gaplashib, hovli aylanishdi. (O.) 9. Uni ko'rgisi kelgan, ammo borib ko'rish imkoni yo'q edi. (T. Mal.) 10. Mana shu sezgi ruhiga o'zi xo'jayin emasligini anglatgan. Ba'zan sababsiz holda ko'ngli ravshanlashib ketadi. Ba'zan esa g'ashlanadi. Birov uni urushmaydi, so'kmaydi. Lekin ko'ngli g'ashlanib yuraveradi. (T. Mal.) 11. G'ulomjon javobdan qanoat hosil qiladi, lekin gap talashib o'ltirishni ham lozim ko'rmadi. (M.I.)

147-mashq. Gaplarni o'qing. Ergashtiruvchi bog'lovchilarni toprib, turlarini aniqlang.

1. Bundan ko'ra dadasidan eshitgani yaxshi bo'lardi, u vaqt buning yoniga tushib, yakka qolgan qizini himoya qilardi, chunki kishi doim zaxmat chekkan kishiga rahm qiladi. (Sh.) 2. Mehri dadasiga tikildi, chunki bu savolga faqat brigadirning o'zigina javob berishi mumkin edi. (Sh.R.) 3. Achchiq izg'irin tobora zo'rayib borardi. Shuning uchun ham Aliqul xarsang panasidan chiqishga aslo botinilmadi. (Sh.R.) 4. Oldinda kelayotgan otliq chig'dovullar uncha ko'p emas edi, shuning uchun ko'prikdan siyrak saf bilan o'tib ketishdi. (P.Q.) 5. U sezilarlik oqsoqlansa ham, aslo ushlamas, novcha qaddini yigitlarday tik tutib: go'yo bir yoqqa shoshayotganday shitob bilan yurar edi. (O.Y.) 6. Agar biz shunday deb o'ylasak, o'zimizni juda yomon aldagan bo'lamiz. (M.I.) 7. Yo'q, shoshish kerak emas. Balki boyoqishning og'zidan shunday xunuk so'zni sug'urib olgan o'jar sabablar bordir. (M.I.) 8. Jannat xola uning boyagi gaplarini eshitmagan edi. Shuning uchun boshini chayqadi. (S.A.) 9. Qalandar esa, garchand madrasani tark etgan bo'lsa ham, ko'nglida Mirzo Ulug'bek hazratlariga hech bir gina-kudratlari yo'q, bilsak yuragining bir chetida hamon iliq hislar miltirab turadi. (O.Y.) 10. Otabekning bu javobidan yolg'iz Akram xojigina emas, balki, majlisning boshqa a'zolari ham ajablandilar. (A. Qod.)

148-mashq. Gaplarni o'qing. Bog'lovchilarni topib, ularni to'liq tahlil qiling.

1. Otabek o'ziga qattiq tikilib turgan Xasanalidan yuzini chetga burishka majbur bo'ldi. Go'yo bu sehrgar chol hamma sirni betdan o'qib olar edi. (A. Qod.) 2. Uy egasi va mehmonlar chiroyli qorabayir otlarni minib, dalaga jo'nadilar. (Sh.R.) 3. Turib yurganda juda novcha ko'rinadigan bu ozg'in odam o'tirganda go'yo qatlanib, kichkina bo'lib qolar edi. (P.Q.) 4. Shunday deyman-u, lekin o'zim shira qanaqa bo'lishini hech ko'z oldimga keltirolmayman. (X.T.) 5. Bu ta'zim kamoli hurmatdanmi yo bil'aks, tahdid ishorasimi? (O.Y.) 6. Hozir nafis gullarga burkangan bu daraxtlarning har biri go'yo bir muazzam guldasta kabi, quyoshda ko'rkam chaqnagan. (O.) 7. Oppoqqina, suxsurday yigit ekanu, biroq bir ko'zi g'ilayroq ekan. (O.) 8. Atrofda na bir uy, na bir daraxt ko'rinadi. (T. Mal.) 9. U har kelganida Saidiy yo zarur ishi bo'lib chiqib ketmoqchi bo'lardi, yoki jim, indamasdan o'tirardi. (A.Q.) 10. Kunlar bir-biridan farqsiz, ammo hayotda yangidan- yangi manzaralar vujudga keltirib o'tar edi. (A.Q.) 11. Qizlar ishdan qo'llarini uzmasdan goh kulishib, goh hazil aralash, goh jiddiy gap talashib uzoq o'tirdilar. (O.) 12. U o'zi ishlagan dalalarda bog' va qirlarda kechgacha aylanardi, qaytib kelganda yuzlari, ko'zlari allaqanday quvonchdan porlab turardi. (S.A.)

149-mashq. Gaplarni o'qing. Bog'lovchilarni va bog'lovchi vazifasidagi so'zlarni aniqlang, ularning farqini izohlang.

1. Chollar uning ranjiganini anglab, bosh chayqadilar-u ko'cha tomon yurdilar. (T.Mal.) 2. O'rtadagi eski dumaloq stolni aylanib o'tdi-da, xona to'ridagi divanga o'tirdi. (T.Mal.) 3. Behzod tomog'i qaqrab, og'zi quruqshab uyqudan uyg'ondi-yu, anchagacha qayerda ekanini tushunolmay yotdi. (O. Y.) 4. Ayvon ustinigamuyangach, qora qiyig' qoshlarini chimirib ko'cha yo'lak tomonga qaradi, bir oz qarab turdi-da, ayvondan yerga tushib yo'lak tomong'a, ariq bo'yig'a ketdi. (A.Qod.) 5. Asrora bir narsa to'g'risida fikr yuritsa darrov qarorga keladi-yu, sharta aytib qo'ya qolardi. (S.A.) 6. Bolalarning yuzlarida qat'iylik va shiddat sezilib turardi. (SH.R.) 7. To'lqinlar hayqirganicha kelib qirg'oqqa urilardi-yu, yana orqaga chekinardi. Go'yo bir zum kuchini yig'ardi va yana hayqirib, qirg'oqlarni ag'darib tashlaguday urilardi-da, yana oppoq ko'piklar qoldirib, orqaga chekinardi. (Sh.R.) 8. Ikki yigit bir tor ko'chaga kirib ketishdi-yu, anchadan keyin aytilgan narsalarni olib kelishdi. (P.Q.) 9. Shunday deymam-u, lekin maktabimizning ustaxonasi qayerda ekanligini o'zim ham bilmayman. (X.T.) 10. Ali Qushchigamxonada nimadir yetishmayotganday bo'lib atrofigamqaradi, qaradi-yu, bir zum angrayib qoldi. Ikki tomondagi kitoblari to'lib turadigan qubbali javonlarda nam bir kitob bor edi, nam bir qo'lyozma. (O.Y.)

Yuklamalar tahlili tartibi

1. Ma'nosigamko'ra turi.
2. Tuzilishigamko'ra turi.
3. Qo'shimchamam'no ifodasigamko'ra turi.

-chi- yuklamasi, affiks yuklama, so'roq yuklamasi

150-mashq. Gaplarni o'qing. Yuklamalarni topib, ma'nosigamko'ra turlargamajrating.

1. Siz-chi?-dedi qiz ungamko'z qirini tashlab. (A.Q.) 2. U shunday dedi-yu, g'irillaganicham bog' tarafgammqarab chopdi. (S.A.) 3. -Qanday bo'lar ekan? Judamxunuk bo'ladi-da. (Ch.) 4. -Odamlargamishonmam dedim-ku. (Ch.) 5. Nahot bu boradam qilgan mehnatim zoye ketdi, deb o'ylaysan. (O.Y.) 6. Mendam yumishingiz yo'qmi? Otabek bu gapni anglamadi shekilli Hasanalining yuzigamko'tarilib qaradi-da, yanamko'zini bir nuqtagamtikib qoldi. (A.Qod.) 7. Aytdim-qo'ydim-dam dedi u, hazil ohangigamko'chib. (T.Mal.) 8. -Hamuncha? Sengambiror narsamdeyayotgani yo'q-ku?-deb tegishadi. (Sh.) 9. Paxta terimigachamshu ishni hal qilib bersangiz yaxshi bo'lardi-da. (S.A.) 10. Axir bunashvati isitmagamshundoq davoku ! (M.) 11. Qayerdan olardi, brigadaning fondidan oladi-da, hali aytdim-ku, mashg'ulotlarimizdankelgan foydani kassagamqo'yamiz deb. (X.T.) 12. Fahmladigam-u, darhol ketmon olib ishgamkirishdik. Og'irlikkam-ku, qizim, juda og'ir bo'ladi-yam! (Sh.R.)

151-mashq. Gaplarni o'qing. Yuklamalarni topib, affiks vamso'z yuklama shaklidamalohidamustunlardamyozing?

1. -Shundoqmi, am? Haqli talabam deng!-dedi zo'rg'am. (A.Q.) 2. -Axir, nimagamekanini so'ramadingizmi? (A.Q.) 3. -Ham-ya, rangidambilinib turibdi, toshday ekan. (O.) 4. Qizning sochlari suv betidamxuddi qoramsoyabondek doiramqilgan edi. (S.A.) 5. Yaxshiroq surishtirsak, yaxshiroq bilamiz-da, axir! (Sh.) 6. Faqat kampir shamtopdagapgamvam gaplashuvgamjudamqiziqardi. (Ch.) 7. Nahot suvoriylar birmdaqigamto'xtamasa? (O. Y.) 8. -O'zimqanday kishining o'g'li, otasim sizgamtanishmi? (A.Qod.) 9. Bugungi tashriflarmuning uchun aytarli jiddiy ahamiyat kasbetmasam-da, ko'nglini qoramqildi. (T. Mal.) 10. -Axir sizning oldingizgamakeldi-da. (Sh.) 11. Axir, unijonimemichimdam, meni

jonim uning ichida edi-ku. Nahotki, shu muhabbat bo'lmasa? (S.A.) 12. Uch kecha-yu, uch kunduz shu zaylda yurib, bo'lib o'tgan voqeaning aslo tagiga yetolmasdi. (M.) 13. - Qani, mana bu kartaga yaqinroq kelib, dunyodagi eng kichik ko'lni ko'rsatib bering-chi. (X.T.) 14. Menga baxt bergan sensan-ku, axir faqat men... men buni so'z bilan aytib berishga no'noqman. (Sh.R.) 15. Mana, la'nati viltdan bo'g'ilib yotibmiz-ku, axir... lop etib davosi chiqib qolsa-chi? Shunday ekan, baloga o'xshab salga tepaga sapchimaylik-da manavi yigitlarga qaytaga rahmat aytaylik, qulluq qilaylik...(O'.U.)

152-mashq. Gaplarni o'qing. Yuklamalarni topib, ma'no ifodasiga ko'ra turlarga ajrating.

1.-Bordi-yu, arzimasa, to'rga seni o'tqizsa-chi. (A.Q.) 2. Ixtiyor sizlarda, ayta bering-chi, fikrlaringizni bilsak. (O.) 3. Qishloqning azamat yigitlari frontda, dala ishlari ayollar-u yosh bolalarga qolgan. (S.A.) 4. -Rost-a, hammayoq muzlab ketdi! Hay qizlar, sizga nima bo'ldi. (Ch.) 5. Qalandar, yolg'on-yashiq gaplarni qo'shib bo'lsa-da, uni tinchitadi. (O.YO.) 6. -Tashqaridan xabar olingiz-chi, opa, dedi Oftob oyim,-choy kerak bo'ldimikin. (A.Qod.) 7. Sen ham odamga o'xshab uyingda o'tirar ekansanku, a? (T. Mal.) 8.- O, juda badavlat ekansiz-ku. Qachon qo'lga tushira qolgan edingiz. (Sh.) 9. -Iya, iya, o'rtoq mayor, kelin ayam keptilar-u, bir og'iz aytmaysiz-da. (S.A.) 10. Faqat juda baland darajadagi mehmonlar kelganda shu joyda kutiladi. (S.A.) 11. -Uy tovug'idan ko'ra tus tovuqlar go'shti shirinligini bilasan-a, cho'tir! (M.) 12. -Shuni ham so'rab o'tiribsizlarmi, deb jo'rttaga balanddan kelaman,-kim aytadi sizlarni Mirzocho'lning mashhur paxtakorlari deb, uyat emasmi! (X.T.) 13. Axir, bir gektaga necha kishi to'g'ri keladi, ayting-chi? (Sh.R.) 14. Xo'sh, o'zingiz-chi qo'lingizda nima dalilingiz bor? Shuncha yillik urinishdan biror natija chiqdimi? (O'.U.)

Yordamchi so'zlarga oid tayanch so'z va tushunchalar:

Ko'makchilar, sof ko'makchilar, ot ko'makchilar, fe'l ko'makchilar, ko'makchi ot, bog'lovchi, teng bog'lovchi, ergashtiruvchi bog'lovchi, yakka bog'lovchi, takrorlanuvchi bog'lovchi, biriktiruvchi bog'lovchisi, zidlov bog'lovchisi, ayiruv bog'lovchisi, inkor bog'lovchisi, aniqlov bog'lovchisi, sabab bog'lovchisi, maqsad bog'lovchisi, chog'i shtiruv bog'lovchisi, yuklama, so'z yuklama, affiks yuklama.

Test savollari

- Yordamchi so'zlarning qaysi biri ma'no va vazifa jihatidan kelishiklarga yaqin?
 - bog'lovchilar.
 - yuklamalar.
 - bog'lovchi va yuklamalar.
 - ko'makchilar.
- Mustaqil ma'nolarini qisman saqlagan, kelishik qo'shimchalari bilan qo'llanadigan ko'makchilar qatorini belgilang?
 - sayin, kabi, uchun.

- B) tomon, bilan, orqali.
C) ust, ich, old.
D) qadar, sari, bugun.
3. Bosh kelishik bilan ishlatiladigan ko'makchilarni belgilang?
A) qarab, ko'ra, yarasha.
B) bilan, uchun, sayin.
C) singari, uzra, qadar.
D) orqali, uchun, qarab.
4. Chiqish kelishigidagi so'z bilan qo'llaniladigan ko'makchini belgilang?
A) keyin.
B) tomon.
C) qadar.
D) uchun.
5. Qaysi gapda ko'makchi ot qo'llangan?
A) U kitobni sekin o'qir edi.
B) Uch kun ichida yetib kel.
C) Boshqalarga ko'ra epchillik qildi.
D) Uyga shu yo'l orqali boriladi.
6. Bog'lovchilar gapdagi vazifasiga ko'ra...
A) biriktiruv va ayiruv bog'lovchilar.
B) yakka va takror bog'lovchilar.
C) zidlov va ayiruv bog'lovchilar.
D) teng va ergashtiruvchi bog'lovchilar.
7. Bog'lovchi vazifasida qo'llaniladigan so'zlarni belgilang?
A) ba'zan, ammo, lekin.
B). Bir, ham, -u.
C) –mi, -chi, -ku.
D) bilan, sayin, yo
8. Shart va to'siqsizlik bog'lovchilari berilgan qatorni aniqlang?
A) negaki, toki.
B) chunki, -ki.
C) agar, basharti.
D) garchi, chunki.
9. Yakka holda qo'llanmaydigan bog'lovchilarni aniqlang?
A) ammo, yo, lekin.
B) va, yoki, dam.
C) bir, ba'zan, yo.
D) na, goh, dam.

10. Ergashtiruvchi bog'lovchining qaysi turi ko'plab ergash gapni bog'lashda ishtirok etadi?
A) maqsad bog'lovchisi.
B) sabab bog'lovchisi.
C) aniqlov bog'lovchisi.
D) shart va to'siqsizlik bog'lovchisi.
11. Ta'kid yuklamalari berilgan qatorni aniqlang?
A) –ku, -da, -u, -yu.
B) –mi, -chi, -a, -yu.
C) –dir, xuddi, faqat.
D) –u, -yu, -da, -mi.
12. So'roq, taajjublanish, hayratlanishni bildiradigan yuklamalar qaysilar?
A) –mi, -chi.
B) –oq, -yoq.
C) –gina, -kina.
D) –a (-ya).
13. Ushbu gaplarning qaysi birida –gina yuklama vazifasida qo'llanilgan?
A) Hozirgina kelib turishim.
B) Opaginam ko'rgani kelibdi.
C) Juda mazaligina ovqat bo'libdi.
D) Onaginam dorilomon kunlar keldi.
14. Yuklama kuchaytiruv ma'nosini ifodalagan gapni aniqlang?
A) Men ham boray deyman-da?
B) Ertaga darsga kelasan-a?
C) Juda qiziq kitob ekan-a?
D) Shu ham gap bo'ldimi?
15. Shaklan ot yasovchi hamda kelishik qo'shimchasiga o'xshash yuklamalarni aniqlang?
A) – oq, -yoq.
B) –gina, -mi.
C) –ku, -dir.
D) –chi, -da.

Modal so'zlar tahlili tartibi

1. Ma'nosiga ko'ra turi.
2. Gapdagi vazifasi.

Balki-fikrning gumon, taxmin, noaniqligini ifodalash uchun xizmat qilgan. Hech qanday so'roqqa javob bo'lmaydi, gapda kirish so'z vazifasini bajaradi.

153-mashq. Gaplarni o'qing. Modal so'zlarni topib, ma'nosini izohlang.

1. –Balki, bu ajablanarli holni o'ylab ko'rgandirsiz, deymen. (T.Mal.) 2. Ehson, hech shubhasiz uning yozuvchilik ishidagi kamoloti va o'qishi qanday ekanini bilmoqchi. (A.Q.) 3. Albatta, bu sog'ingan qishlog'i manzaralariga to'yishdan, yor-birodarlari bilan diydor ko'rishishdan. (S.A.) 4. –Bilmadim, juda zarur shekilli, «oldingga solib kel» degan ekanlar. (Ch.) 5. Ehtimol, -dedi Otabek va nima uchundir g'ayri ixtiyoriy bir tebrandi. (A.Qod.) 6. ... Xullas, paxtachiligimizda, xususan, uning seleksiyasida g'oyat muhim kashfiyot yuzaga kelayotganini, g'oyat muhim hikmat tug'ilayotganini his qilib turibman. (O'.U.) 7. –Demak, mening vazifam ariza ko'rish bilan daraxt o'tqazish ekan-da? (Sh.R.) 8. Domla anglayolmadi, shekilli, mirzaning so'nggi so'zini savol shaklida qaytardi. (Ch.) 9. – Menimcha, u sizni yomon ko'rmasa kerak. (A.Q.) 10. Haqiqatan ham, u g'alati ahvolga tushib qolgan edi. (M.I.) 11. Umuman, tog'liklarning o'z o'jar qonunlari bo'ladi. (S.A.) 12. – To'g'ri, birdan ikki taraf bilan yog'iy lashish yaxshi emas. (P.Q.)

154-mashq. Gaplarni o'qing. Modal so'zlarni topib, to'liq morfologik tahlil qiling.

1. –Yo'q, domla, bunday emas. Albatta, bu harakat bor, ammo, nazarimda tarqoq. (A.Q.) 2. – Haqiqatan, mirza, dag'alligim bor, -kuladi boy. (O.) 3. Ehtimol, shu o'tirish bahonasi bilan fan haqida, uning kelajagi va xilma-xil muammolari haqida bahs yuritilar. (O'.U.) 4. Darhaqiqat, qo'riq va bo'z yerlar poyonsiz edi. (Sh.R.) 5. Ehtimol, juda qiziqdir, o'rganib olsam bir kun ish berib qolar, deb o'yladim... (X.T.) 6. Menimcha, bu yolg'on bo'lsa kerak. (X.T.) 7. Ehson, hech shubhasiz uning yozuvchilik ishidagi kamoloti va o'qishi qanday ekanini bilmoqchi. (A.Q.) 8. – Ayniqsa sizning menga saqlag'ak ishonchingiz tugalganga o'xshab, o'zimdan qandog' kamchilik o'tkaniga hayratdaman. (A.Qod.) 9. –Juda yaxshi. Demak, tezlat sin, shunday deb yozing direktorga. (Sh.) 10. Chamasi, barvaqt bo'lishiga qaramasdan, nevaralari uxlab qolishgan. (O.Y.) 11. – Mehmon ertaga ketadi shekilli, kuzatmaymizmi? (T.Mal.) 12. – Mayli, bo'lar ish bo'пти. Endi uni kuzatib bo'lmaydi. (S.A.) 13. –Vatan, albatta. Ammo men... balki qaytib kelolmasman. Kulbamba kitoblarim, loyihalarim qolgan, Tohir jiyan! (P.Q.) 14. To'g'ri, G'ulomjon shu dam kecha ashula aytgan yerida, saman ustida xomush bo'lib turardi (M.I.)

Undov so'zlar tahlili tartibi

1. Ma'nosiga ko'ra turi.
2. Tuzilishiga ko'ra turi.
3. Gapdagi vazifasi.

Hay-hay his-hayajon undovi, tuzilishiga ko'ra tarkibli-takroriy undov. Gapda biror so'roqqa javob bo'lmaydi, gap bo'lagi vazifasini bajarmaydi.

155-mashq. Gaplarni o'qing. Undov so'zlarni topib, ma'no va grammatik xususiyatlarini izohlang.

1. –Hay-hay, tavba degin, qizim!-ko'zlarini alaytirdi otasi. (O.) 2. –Voy, nega unaqa deysiz! Tavba deng! Sizga nima bo'ldi? Sizga nima bo'ldi. (S.A.) 3. «Vodarig'! Boshimda tag'in ne savdolar bor?...» (O.Y.) 4. «Ey qo'ying, boshimni og'ritmang sizsiz ham dardim oshib-toshib yotibdi», dedim-a?! (O'.U.) 5. –Voy-bo', ariqda suv yo'qmi, qizim,-deb Shermat o'rnidan irg'ib turdi. (O.) 6. O, yo'q, bunday qalbni ko'ra bilish uchun bunday qalbgga ega bo'lish kerak. (M.I.) 7. –Ofarin! juda to'g'ri o'xshatdingiz. Qalay, eksponatlarga boymi... boyitishibdimi? (Sh.) 8. –Eh, attang, attang, qanday beg'amlik!-dedi u jahli chiqib. (Sh.R.) 9. Ajabo, o'shanda umrning eng qorong'i damlariday tuyulgan, endi bilsa hayotining eng betakror, eng ma'sud onlari bo'lgan o'sha kunlar qachon o'tib ketdi? (O.Y.) 10. –Ha, balli! Siz hamma ishlaringizni o'sha ilgari sur'atda davom ettiraverasiz. (O'.U.)

156-mashq. Gaplarni o'qing. Undovlarni topib, ma'nosiga va tuzilishiga ko'ra turlarga ajrating.

1. –Voy-voy-ey judayam charchadim... dedi kerishib Ra'no va ishpechina yig'a boshladi. (O.) 2. Aravakashlar «hay-hay», «chup-chup» deya shovqin bilan ko'chani boshga ko'tarar edilar. (O.) 3. –E, tejalmay o'lsin. Dunyoga odam ikki marta keladimi? (S.A.) 4. O, yulduzlar, sehrli yulduzlar! U qirq yil senlarning sirlaringni bilmoq niyatida yashadi, sanoqsiz tunlarni bedor o'tkazdi. (O.Y.) 5. Hozir uyida. Kecha boruvdim, belini ushlab, sal-pal yuryapti... Voy-vo'-o'y... (O'.U.) 6. –Ajabo!-dedi endi yo'g'onlasha boshlagan o'smir ovozi bilan. –Tog' cho'qqisiga ham zinapoya bilan chiqurlarmi? (P.Q.) 7. –Bay-bay-bay, tishni sindiradi degani rost ekan, lekin mazasi yomon emas. (O.) 8. –Assalomu alaykum! O'zingizga ham muborak bo'lsin, Hayotxon. (M.I.) 9. Oh, mening buvijonim o'zi boshqacha-da. (X.T.) 10. ... Ana u qurumsoqlar-chi, bay, bay, bay... biram ko'ngli egri– yey-y... baloga uchrasin. (A.Q.) 11. –Ey, la'nati, qachon senga aql bitadi, bu ahillik emas, g'aribu benavolik. (Sh.) 12. –Oho,-dedi, bola o'zini tutolmay. Uning yuzlari yorishib, yuragi g'urur bilan to'ldi. (Sh.R.) 13. Vo darig'! Bu ne sinoat? Shaharga borib, o'g'lidan xabar olish o'rniga nega yana uyiga qaytib keldi? (O.Y.) 14. Zindongami? Eh , u bizning o'z xonamizku...? Yo'lin o'zim xo'p bilaman, ovora bo'lmang! Ulug'bek yo'q, demak butun shahar zindon-da! Emish-demish, emish-demish! Bay-bay-bay-bay... (M.Sh.)

157-mashq. Gaplarni o'qing. Undovlarni topib turlarga ajrating. His-hayajon undovlarining ma'nolarini izohlang.

1. –Voy...-dedi Munisxon, so'rashgani qo'l uzatib,-shoirlik qulluq bo'lsin, kecha majlisga borgan ekansiz. (A.Q.) 2. – Obbo, nafsi buzuq sira bu qilig'ingni qo'ymading!-dedi ranjib shogirdlardan biri. (O.) 3. –Iya, siz ketmaysizmi, aya? (S. A.) 4. – Shu bo'y-basting bilan gadolik qilib yuribsanmi?-dedi, qo'rs ovozda. - Barakallo senday bahodirga! (O.Y.) 5. –Eh, jon qizim, ko'nglim notinchligini bilsang edi... (Sh.R.) 6.–Assalom, xush kelibdilar, marhabo!-dedi otasiga bukilib salom berib. (O.) 7. –Hoy, birodar, turing, shaharga keldik, deb uyg'otib, qoldi. (M.I.) 8. –Ey, muhtaram domla! ... -dedi va chetlanib yo'l berdi. (A.Q.) 9. – «Oy kabi yuzlar, kulib boqishlar, cho'chib qochishlar... Uff» (A.Qod.) 10. Rahmat! So'zimizni yerda qoldirmabsiz. Keling qani? Ey, attang! Shu bahona bilan tanishib olardik. (Sh.) 11. –E, qandingni ur, azamat, o'zimizda bor ediku, ovora bo'psan-da. (Sh.R.) 12. Marhabo, ey samovotning oltin elchisi! Necha beling shuncha bukik,

charchab qoldingmi? Oh azizim, ming-ming yillar yiroq yo'llardan yurgan yo'lchi tolib qolsa, taajub emas! (M.Sh.) 13. –Voy-bo'-o', yonib ketibsiz-ku, a, cho'milib chiqa qoling, dedi mehribonlik bilan. (O'.U.) 14. –Balli, mana endi o'zingizga keldingiz. Mana bu yigit kishining ishi! (O.) 15. –Ofarin!, yo'limiz bir, to'g'ri gap!- qichqirdi orqadan rus tilini tuzukkina tushunadigan bir usta. (O.)

Taqlid so'zlar tahlili tartibi

1. Ma'nosiga ko'ra turi.
2. Tuzilishiga ko'ra turi.
3. Gapdagi vazifasi.

Qirt-qirt-tovushga tahlid, tuzilishiga ko'ra juft, gapda hol vazifasini bajargan.

152-mashq. Gaplarni o'qing. Taqlid so'zlarni topib, ma'nosiga ko'ra alohida ustunlarda yozing.

1. Ona uning qirt-qirt qilib saqol qirishiga qarab ich-etini yeb o'tirardi. (S.A.) 2. Tanga yoqadigan erta bahor shabadasi g'ir-g'ir esib, odam ko'ngliga allaqanday tuyg'ular soladi. (S.A.) 3. Javob o'rniga eshik zulfinlarining sharaq-shurug'i eshitildi. (O.Y.) 4. Darhaqiqat, o'rik bu yil misli ko'rilmagan darajada sergul bo'ldi, katta-kichik novdalar shig'il-shig'il gulga ko'milib, endigina kurtakdan chiqqan nimjon yaproqlarni ham yashirgan edi. (Sh.R.) 5. Suruvlar g'uj-g'uj bo'lib kelayotganiga qaraganda yoyilib yurgan qo'ylar emas. (P.Q.) 6. Otin bibi darang-during qilib sandiqni ochdi. (O.) 7. Qizlar sekin shivirlashib piq-piq kulib qo'yardilar. (O.) 8. –Kishanning kalitini ber!- dedi erkaklardan biri qo'rqanidan dag'-dag' titray boshlagan saqolli soldatga. (M.I.) 9. Uyiga qaytsa, maktabda duv-duv gap. (Sh.) 10. Saroy qop-qorong'i tinch uyquda ammo, bu tinchlikni saroy otxonasidagi otlarning kurt-kurt xashak chaynashlari va atrofdagi xo'rozlarning qichqirishlarigina buzardilar. (A.Qod.)

153-mashq. Gaplarni o'qing. Taqlid so'zlarni topib ma'nosini izohlang. Gapdagi vazifasini tushuntiring.

1. Atrofdagi piqir-piqir kulgi boshlandi. (A.Q.) 2. Ular to'rtta edi; undan bundan gangur-gungur gaplashib, birovi tepalik birovi jiyak, birovi gardish tikish bilan mashg'ul. (O.) 3. Unga joydirab boqqan Dildorning ko'zlaridan duv-duv yosh oqardi. (S. A.) 4. Urgut tog'laridan g'ir-g'ir shabada esib turgan, iliq bahor oqshomi edi. (O.Y.) 5. Yo'lakning oxirida, milt-milt yongan shu'la ko'rindi. (O.Y.) 6. Dukur-dukur oyoq tovushlari yaqinlashib, qulf-kalitlarning sharaq-shurug'i eshitildi. (O.Y.) 7. Robiya yuzini qo'llari bilan to'sib yum-yum yig'lay boshladi. (P.Q.) 8. Dehqonlar ho'ng-ho'ng yig'lab, ixlos bilan eshitar edilar. (O.) 9. Charx yonida ertadan qora kechgacha o'tirib ip yigirishga charx g'uv-g'uvidan quloqlarini bitirishga majbur qilgan kuch, balki bolalariga bo'lgan o'sha mehru muhabbatidir. (M.I.) 10. Onasi qizini ko'ksiga bosib piq-piq yig'ladi. (M.I.) 11. Kun botishga yaqin sal dim bo'lib turadi-da, keyin g'ir-g'ir shamol esib qoladi, kunduzining butun xordig'ini chiqarib yuboradi. (Sh.) 12. U hamon dag'-dag' titrar, nazarida mudhish bir chohga qulab tushayotganday tuyular, lekin endi to'xtab, orqaga qaytishning iloji yo'qligini ham sezardi. (O.Y.) 13. –Qoyil qildingiz!- dedi ko'zi jiq-jiq yoshlanib. (O'.U.) 14. Qizning yuragi duk-duk urardi. (O.)

154-mashq. Gaplarni o'qing. Mustaqil va yordamchi so'zlarni aniqlab, to'liq morfologik tahlil qiling.

1. Osmon ko'm-ko'k. Unda-bunda suzib yurgan oq bulut parchalari go'yo qishdan qolgan xiralik g'uborni artib yuborganday. (A.Q.) 2. Madrasa talabalari orasida hatto yigirma-yigirma besh yil mobaynida matonat va ijtihod bilan tahsil qiluvchilar borligini aytdi. (O.) 3. -Qanaqa beg'am bolasan? Ertaga to'y bo'lsa-yu, bu tentak allaqayoqlarda daydib yursa. (S. A.) 4. –Gapiring tezroq nima demoqchisiz? –dedi u hansirash bilan. (Ch.) 5. Kishining boshiga tushgan kulfat nechog'lik og'ir bo'lmasin, uni sabru, toqat va iroda bilan yengish mumkin. (O.Y.) 6. Biror kasbni chin yurakdan sevib qolsang, uning mashaqqatlari jonga huzur bag'ishlarkan. (X.T.) 7. Avvalo qishning sovuq nafasi seziladi. So'ng tog'larning, uning etagidagi qishloqlarning aybini berkitmoqchi bo'lganday qor yog'a boshladi. (T.Mal.) 8. E, peshonam buncha sho'r bo'lmasa? Qaysi gunohlarim uchun menga bunchalik jazo! (M.) 9. ... orqa tarafdagi tut barglari shitir-shitir qimirlab, yer ostidan chiqqandek kutilmaganda Muxammad aka paydo bo'ldi. U ariqdan gup etib sakrab o'tdi-da, bosvoldini avaylab yerga qo'ydi. (O'.U.) 10. Mashina keng yo'lga chiqdi-yu, yo'lda tuyaday ko'ndalang cho'kib yotgan qumlarga duch kelib, yurishi sekinlashdi. (Sh.R.) 11. Rangli bo'yoqlar bilan ishlangan mo'jazgina suratdagi go'zal qiz shu payt unga tirik bir odam bo'lib ko'rinadi. (P.Q.)

*Modal, undov va taqlidiy so'zlarga oid tayanch
so'z va tushunchalar:*

modal so'zlar, kirish so'z, undov, his-hayajon undovlar, buyruq-xitob undovlari, taqlidiy so'z, tovushga taqlid, shu'la-harakatga taqlid.

Test savollari

1. Modal so'z qatnashgan gapni aniqlang?
A) Salom, kirsam bo'ladimi?
B) Axir, shu gap shartmidi?
C) Ofarin, azamatlar, bu ishlaring yaxshi bo'libdi.
D) Chamasi, bu gapga hech kim ishonmadi.
2. Gapda kirish so'z vazifasida keluvchi modal so'zlar guruhiga kirmaydigan so'zlar qatorini aniqlang?
A) shubhasiz, albatta, darvoqe.
B) shunday qilib, o'ylashimcha, aytmoqchi.
C) demak, ehtimol, balki.
D) hatto, ayniqsa, shekilli.
3. Maqsad, talab, mumkinlik ma'nolarini bildiradigan modal so'zni aniqlang?
A) ehtimol.
B) albatta.
C) zarur.
D) balki.
4. Fikriy xulosani bildirish ma'nosidagi modal so'z qaysi gapda qatnashgan?
A) Attang, ko'p vaqtimiz behuda ketdi.
B) Darhaqiqat, bu ishni bir o'zim eplayolmayman.

- C) Madomiki, borish kerak ekan, bormasa bo'lmaydi.
- D) Aftidan, bu ish unga yoqmadi.

5. Ko'rsatish ifodalagan undov qo'llaniladigan undov berilgan gapni aniqlang?
 - A) E, qanday ajoyib manzara.
 - B) Hoy, bolalar, bu yoqqa kelinglar.
 - C) O'hu, juda ajoyib bo'libdiku?
 - D) Huv, uzoqda qirlar ortida.
6. Undovlarni takrorlash orqali hosil bo'lgan undovlar qaysi qatorda berilgan?
 - A) e-ha, voy-bo'y, obbo.
 - B) himm, o'h-ho', ho-ho.
 - C) e-voh, oh-ho, e-he.
 - D) hah, e-he, uh.
7. Qaysi qatordagi undovlar urf-odat undovlari hisoblanadi.
 - A) obbo, balli, voy.
 - B) rahmat, hormang, xayr.
 - C) ofarin, allo, tuf-tuf.
 - D) o'ho', urra, dod.
8. Kishilarga xos tovushlarga taqlid bildiruvchi so'zlar berilgan qatorni aniqlang?
 - A) piq-piq, xur-xur, pish-pish.
 - B) gungur-gungur, tars-turs, dup-dup
 - C) g'uv-g'uv, lip-lip, tup-tup.
 - D) chug'ur-chug'ur, chiy-chiy, ming-ming.
9. Qaysi gapda inson holatiga bo'lgan taqlidni ifodalovchi so'z qo'llanilgan?
 - A) Bolalarning gangur-gunguri eshitildi.
 - B) Chiroq milt-milt etib o'chib qoldi.
 - C) Uni ko'rib hang-mang bo'lib qoldim.
 - D) Eshik lang ochiq edi.
10. Ikkinchi qismi fonetik jihatdan o'zgargan holda qo'llanilgan taqlidiy so'zlar qatorini belgilang?
 - A) g'o'ng'ir-g'o'ng'ir, shap-shap, vaqir-vuqur.
 - B) hang-mang, yalt-yult, qars-qurs
 - C) qult-qult, paq-puq, shatir-shutur
 - D) lip-lip, milt-milt, tars-turs

Shartli qisqartmalar

A.Q.- (Abdulla Qahhor)
A.Qod.- Abdulla Qodiriy
S.A- Said Axmad
P.Q- Pirimqul Qodirov
O.Yo- Odil Yoqubov
M.Sh- Maqsud Shayhzoda
M.I- Mirzakamol Ismoiliiy
E.V- Erkin Vohidov
Sh.R- Sharof Rashidov
O`.U- O`ktam Usmonov
T.Mal.- Tohir Malik
M.Do`st.- Murod Muhammad do`st
T.M- Tog`ay Murod
Ch. Cho`lpon
O.Oybek
G`.G`- G`ofur G`ulom
M.- Mirmuhsin
X.T- Xudoyberdi To`xtaboev
Sh.R.Term.- Shafoat Rahmatullo Termiziy